

Technická univerzita v Liberci

**FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ**

**Katedra:** Historie  
**Studijní program:** Historická studia  
**Studijní obor:** Historie

## Historie kasáren v Liberci do roku 1945 Liberec Barracks's History till 1945

**Diplomová práce:** 13-FP-KHI-260

**Autor:**

Tereza Mrkvičková

**Podpis:**

.....

**Adresa:**

Vítanov 130

53901, Hlinsko v Čechách

**Vedoucí práce:** PhDr. Milan Svoboda, Ph.D.

**Počet**

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
156	0	67	0	7	1

V Liberci dne: 28. 6. 2013

## Čestné prohlášení

**Název práce:** Historie kasáren v Liberci do roku 1945  
**Jméno a příjmení autora:** Tereza Mrkvičková  
**Osobní číslo:** P010001055

Byla jsem seznámena s tím, že na mou diplomovou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má diplomová práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé diplomové práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li diplomovou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědom povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Diplomovou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím diplomové práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložila elektronickou verzi mé diplomové práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedl/a jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 28. 6. 2013

---

Tereza Mrkvičková



## Poděkování

Především děkuji PhDr. Milanu Svobodovi, Ph.D. za jeho odborné připomínky a podporu nejen při vedení diplomové práce, ale i v průběhu celého vysokoškolského studia. Poděkování patří jmenovitě rovněž Jiřímu Bockovi ze Státního okresního archivu v Liberci za ochotný přístup v badatelně, Mgr. Petru Freiwilligovi za konzultace ohledně architektonického tvarosloví a Ing. Zdeňce Juklové za seznámení s příběhem Věry Kozákové a poskytnutí jedinečných osobních materiálů.

Děkuji také pracovníkům Vojenského historického ústavu a Vojenského historického archivu v Praze a Státního okresního archivu v Liberci.

Zvláštní poděkování patří v neposlední řadě mé rodině, bez níž bych nic z toho, co se mi v životě podařilo, nedokázala.

## Anotace

Tato diplomová práce pojednává o historii kasáren v Liberci od jejich výstavby v letech 1891–1893 do roku 1945. Hlavním cílem mého badatelského úsilí bylo podat jako vůbec poprvé ucelené zpracování dějin libereckých vojenských areálů, které dodnes slouží potřebám armády. Na příkladech nejdůležitějších válečných událostí poukazuji na dlouhodobý strategický význam tohoto regionu, jenž si roku 1867 vynutil založení stálé vojenské posádky v Liberci. V kontextu s urbanistickým vývojem města charakterizuji architekturu Dolních a Horních kasáren, která doposud zůstávala stranou vědeckého zájmu, stejně jako historie libereckého vojska. Poměrně obsáhle se věnuji problematice soužití Čechů a Němců v Liberci, do něhož musela několikrát zasáhnout právě armáda. Součástí diplomové práce je představení vojenských útvarů a zařízení, jež byly ve sledovaném období v kasárnách dislokovány, přičemž nezapomínám ani na výrazné osobnosti spojené s libereckým vojskem. Závěr práce tvoří komparace libereckých a turnovských kasáren, která poukazuje na společnou minulost obou měst.

**Klíčová slova:** Liberec, kasárna, armáda, vojsko, první světová válka, druhá světová válka, Turnov

## Abstract

Main topic of this diploma work is the history of barracks in Liberec from 1891 to 1945. Main goal of this work is, for the first time, to stand a comprehensive description of historical development in Liberec's military areas. On the basis of the most important war events I point to long-term strategic importance of this region which concluded to establishment of permanent garrison in 1867. Comparing to urban development of Liberec I describe architecture of Upper and Lower Barracks, which hadn't been scientifically described yet as well as the military history of Liberec. I dedicate part of this work to co-existence of Czech and German nationalities which was often disrupted by military activity in this region. Also presentation of military units and facilities which were dislocated to Liberec barracks in examined period is included with regards to important personalities connected to Liberec military forces. At the end of this diploma work I state a comparison of barracks in Liberec and Turnov which corresponds to common history of both towns.

**Key words:** Liberec, barracks, army, soldiery, First World War, Second World War, Turnov

## Obsah

Poděkování .....	3
Anotace .....	4
Seznam obrazových příloh .....	8
Seznam použitých zkratk .....	11
Úvod .....	12
Kritika literatury a pramenů .....	18
1. Založení kasáren v Liberci a smysl jejich existence v regionu .....	25
1.1. Liberec a jeho vojensko-strategický význam v historii .....	25
1.1.1. Středověké vojenské události .....	25
1.1.2. Třicetiletá válka na Liberecku .....	26
1.1.3. Liberec za válek Marie Terezie a Josefa II. ....	27
1.1.4. Liberec za napoleonských válek .....	30
1.1.5. Revoluce roku 1848 v Liberci .....	31
1.1.6. Role Liberce v prusko-rakouské válce 1866 .....	32
1.2. Počátky stálého ubytování vojska v Liberci. Demuthova továrna – první posádkové sídlo libereckých vojáků .....	33
2. Liberecká kasárna v kontextu s urbanismem a architekturou města .....	35
2.1. Urbanistický vývoj Liberce do roku 1945 s důrazem na stavební rozmach města v 19. století .....	35
2.1.1. Urbanistický vývoj Liberce do sedmdesátých let 19. století .....	35
2.1.2. Stavební proměna Liberce v metropoli severních Čech v závěru 19. století ....	37
2.1.3. Urbanistický vývoj Liberce od počátku 20. století do konce druhé světové války .....	39
2.2. Obecný úvod k historii vojenských ubytovacích staveb .....	40
2.2.1. Kasárna jako místo pro ubytování vojska .....	40
2.2.2. Počátky ubytování vojska a vznik prvních kasárenských objektů .....	42
2.2.3. Vojenské a stavební reformy v 19. století .....	45
2.2.4. Architektonický styl vojenských staveb .....	46
2.2.5. Rakouská typizace .....	48
2.3. Kasárenské komplexy v Liberci .....	49
2.3.1. Kasárna Jana Žižky – Dolní kasárna .....	50
2.3.2. Kasárna Jana Žižky – Horní kasárna .....	53
2.4. Architekti a stavitelé libereckých kasáren .....	54

2.4.1. Dolní kasárna. Adolf Kaulfers, Adolf Horn .....	55
2.4.2. Horní kasárna. Ernst Schäfer, Anton Worf.....	57
3. Vojenské posádky a jejich působnost v regionu během let. Smysl zdejší existence, vztah k českým Němcům, k Čechům, k městu Liberec a okolí .....	60
3.1. Rakousko-uherská armáda a liberecká vojenská posádka.....	60
3.1.1. Obecná organizace rakousko-uherského vojska.....	60
3.1.2. Vojenská posádka v Liberci do konce první světové války .....	61
3.2. První světová válka a Liberec.....	64
3.2.1. Odchod vojáků na frontu .....	64
3.2.2. Utrpení na frontách první světové války .....	66
3.2.3. Vojsko a liberecká společnost .....	67
3.2.4. Závěr první světové války a předvečer posledního česko-německého střetu v Liberci.....	71
3.2.5. Konec německých separatistických nadějí a československé vítězství v Liberci .....	73
3.3. Branná moc Republiky československé - armáda po vzniku samostatné republiky	75
3.3.1. Vzdělání, sport a zábava v životě liberecké posádky .....	77
3.4. Vyvrcholení česko-německých sporů ve třicátých letech 20. století. Armáda, společnost a drama 1938.....	79
3.4.1. Česko-německá společnost na pokraji osudového střetu .....	80
3.4.2. První polovina roku 1938 – neoficiální počátek války mezi Čechy a Němci ...	84
3.4.3. Září 1938 – osudový měsíc osudového roku .....	86
3.4.4. Německá okupace a poslední dny československé armády v Liberci .....	88
3.5. Československá armáda po vzniku Protektorátu Čechy a Morava .....	90
3.5.1. Českoslovenští vojáci v odboji .....	90
3.5.2. Konec druhé světové války a osvobození Liberce v květnu 1945 .....	92
4. Vliv první a druhé světové války na organizaci a chod vojenské posádky v Liberci.....	96
4.1. Liberecká posádka v dobách první světové války .....	96
4.2. Vojenské útvary v libereckých kasárnách po první světové válce .....	98
4.2.1. Pěchota .....	99
4.2.2. Dělostřelectvo .....	101
4.2.3. Ženíjní vojsko .....	102
4.3. Liberecká posádka během příprav na boj proti rostoucí nacistické agresi .....	103

4.4. Vojenská situace na konci září 1938. Německá okupace pohraničí a odchod československé vojenské posádky z Liberce.....	107
5. Zapojení posádek a vojska do politiky. Významné osobnosti spojené s válečnými časy na Liberecku .....	111
5.1. MUDr. Václav Šamánek.....	111
5.2. Plukovník pěchoty Arnošt Hrbenský.....	112
5.3. Divizní generál Josef Janáček.....	113
5.4. Podplukovník Alois Štrobl .....	116
5.5. Plukovník Otakar Zicha.....	117
5.6. Brigádní generál Ladislav Kotík .....	118
5.7. Brigádní generál Stanislav Hnělička .....	119
5.8. Věra Kozáková .....	121
5.9. Památka válečných veteránů .....	123
6. Turnovská kasárna a jejich význam pro libereckou posádku .....	125
6.1. Reorganizace rakousko-uherské armády a příchod vojska do Turnova .....	125
6.2. Výstavba kasáren v Turnově .....	127
6.3. Turnovská posádka za první světové války .....	128
6.4. Turnovská posádka v meziválečném období.....	131
6.5. Turnovská posádka v období československé mobilizace .....	134
6.6. Turnovská posádka v Protektorátu Čechy a Morava.....	138
6.7. Konec druhé světové války v Turnově .....	141
6.8. Vojenské osobnosti Turnova .....	142
6.8.1. Nadporučík Vojtěch Plíva .....	142
6.8.2. Štábní kapitán Emil Dolenský .....	143
6.9. Vojenská posádka v Turnově a Liberci .....	144
Závěr .....	146
Seznam použitých zdrojů.....	150
Obrazové přílohy .....	155

## Seznam obrazových příloh

- Obr. 1 – Průběh významných obchodních cest do Prahy, Žitavy, Zhořelce a Míšně Libereckou kotlinou
- Obr. 2 – Grafika zobrazující bitvu u Liberce v roce 1757 s axonometrickým vyobrazením Janova Dolu a schematickým plánem Liberce v popředí
- Obr. 3 – Parcela s bývalou Demuthovou továrnou v dnešní Blažkově ulici
- Obr. 4 – Stavební nákres bývalé Demuthovy továrny
- Obr. 5 – Demuthova továrna v době své největší slávy
- Obr. 6 – Detail žulových základových kvádrů a překladů z destrukční zásypové vrstvy z původní Demuthovy továrny (současnost)
- Obr. 7 – Dolní kasárna v Liberci – areál (stavební dokumentace)
- Obr. 8 – Dolní kasárna v Liberci – budova velitelství (stavební dokumentace)
- Obr. 9 – Dolní kasárna v Liberci – budova velitelství (stavební dokumentace)
- Obr. 10 – Dolní kasárna v Liberci – důstojnická ubytovna (stavební dokumentace)
- Obr. 11 – Dolní kasárna v Liberci – důstojnická ubytovna (stavební dokumentace)
- Obr. 12 – Horní kasárna v Liberci – konírny (stavební dokumentace)
- Obr. 13 – Horní kasárna v Liberci – konírny (stavební dokumentace)
- Obr. 14 – Reklamní nabídka na vodovodní součástky adresovaná velitelství Horních kasáren
- Obr. 15 – Podpis architekta Adolfa Kaulferse
- Obr. 16 – Dolní kasárna v Liberci (pohlednice z roku 1912)
- Obr. 17 – Pohled na Horní kasárna v Liberci přes ještě nezastavěnou Údolní ulici (stav před rokem 1915)
- Obr. 18 – Náměstí před Dolními kasárnami v Liberci (pohlednice z roku 1906)
- Obr. 19 – Dolní kasárna v Liberci (stav kolem roku 1938)
- Obr. 20 – Dolní kasárna v Liberci, budova velitelství (současný stav)
- Obr. 21 – Dolní kasárna v Liberci, detail věže nad vstupem do objektu (současný stav)
- Obr. 22 – Dolní kasárna v Liberci, vstupní brána (současný stav)
- Obr. 23 – Dolní kasárna v Liberci, bývalá důstojnická ubytovna (současný stav)
- Obr. 24 - Dolní kasárna v Liberci, průhled do kasárenského dvora (současný stav)
- Obr. 25 – Dolní kasárna v Liberci, ubytovna mužstva (současný stav)
- Obr. 26 – Dolní kasárna v Liberci, pohled ze Svojsíkovy ulice (současný stav)
- Obr. 27 – Dolní kasárna v Liberci, pohled z ulice Holého (současný stav)
- Obr. 28 – Horní kasárna v Liberci, pohled z ulice Horská (současný stav)

- Obr. 29 – Horní kasárna v Liberci, detail budovy z ulice Horská (současný stav)
- Obr. 30 – Horní kasárna v Liberci, hlavní budova z ulice Božích bojovníků (současný stav)
- Obr. 31 – Horní kasárna v Liberci, pohled na hlavní budovu ve směru od Žižkova náměstí (současný stav)
- Obr. 32 – Horní kasárna v Liberci, detail hlavní budovy (současný stav)
- Obr. 33 – Horní kasárna v Liberci, pohled ke křižovatce ulic Horská a Božích bojovníků (současný stav)
- Obr. 34 – Horní kasárna v Liberci, pohled z ulice Javorová (současný stav)
- Obr. 35 – Letecký snímek Dolních kasáren v Liberci (aktuální stav podle Mapy.cz)
- Obr. 36 – Letecký snímek Horních kasáren v Liberci (aktuální stav podle Mapy.cz)
- Obr. 37 – Vojenská hudba před Dolními kasárnami v Liberci (pohlednice z roku 1906)
- Obr. 38 – Přehlídka ke dni artilerie 25. 8. 1908 v Liberci (pohlednice z roku 1908)
- Obr. 39 – Pohřeb tureckého vojáka před Dolními kasárnami v Liberci (1913)
- Obr. 40 – Vojenská hlídka v zajateckém táboře v Růžodole, kresba doplněná básní
- Obr. 41 – Liberecká radnice obsazená československými vojáky 16. 12. 1918
- Obr. 42 – Skupina československých legionářů před portálem liberecké radnice (1919)
- Obr. 43 – Vojenská přehlídka k oslavě 28. října (fotopohlednice z roku 1924)
- Obr. 44 – Kronika pěšího pluku 44
- Obr. 45 – Příslušníci praporu SOS Liberec během cvičení na podzim 1937. Vlevo stojí velitel praporu podplukovník František Kruliš
- Obr. 46 – Jeden z mnoha průvodů SdP v Liberci v létě 1938
- Obr. 47 – Vojenská hlídka u zátarasu pod viaduktem u libereckého vlakového nádraží, květen – září 1938
- Obr. 48 – Sestava 17. divize ke 30. září 1938
- Obr. 49 – MUDr. Václav Šamánek
- Obr. 51 – Podplukovník pěchoty Alois Štrobl
- Obr. 53 – Brigádní generál Stanislav Hnělička
- Obr. 50 – Divizní generál Josef Janáček
- Obr. 52 – Plukovník pěchoty Otakar Zicha
- Obr. 54 – Junácký průkaz Věry Kozákové
- Obr. 55 – Dekret prezidenta republiky k vyznamenání Věry Kozákové Československým válečným křížem im memoriam
- Obr. 56 – Horní kasárna v Turnově (nedatovaná pohlednice)
- Obr. 57 – Horní a Dolní kasárna v Turnově (nedatovaná pohlednice)

Obr. 58 – Nástup 1. maršbatalionu pěšího pluku 94 na turnovském náměstí před odjezdem do Bosny

Obr. 59 – Vojenská mše na cvičišti za Daliměřicemi 31. 7. 1914

Obr. 60 – Ubytování pěšího pluku 44 v období mobilizace 1938

Obr. 61 – Němečtí vojenští lyžaři projíždějí v první den okupace turnovským náměstím (15. 3. 1939)

Obr. 62 – Demobilizovaní příslušníci rozpuštěné československé armády procházejí v březnu 1939 turnovským náměstím

Obr. 63 – Povstalci ukořistěný německý stíhač tanků Hetzer v Turnově (květen 1945)

Obr. 64 – Pohřbívání německých vojáků padlých v Turnově a okolí (1945)

Obr. 65 – Bývalá Horní kasárna v Turnově, stav po rekonstrukci (současný stav)

Obr. 66 – Bývalá Dolní kasárna v Turnově, stav po rekonstrukci (současný stav)

Obr. 67 – Letecký snímek bývalých Horních a Dolních kasáren v Turnově (současný stav)



## Seznam použitých zkratk

cca – asi, přibližně	SdP – Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana)
cit. d. – citované dílo	SK – sportovní klub
c. k. – císařsko-královský	SOkA – Státní okresní archiv
ČSR – Československá republika	SOS – Stráž obrany státu
DTJ – Dělnická tělovýchovná jednota	SP XXIX – Strážní prapor XXIX
FS – Freiwilliger Schutzdienst (Dobrovolná ochranná služba)	SP XXX – Strážní prapor XXX
IOV – improvizovaný obrněný vlak	SS – Schutzstaffeln (Ochranné oddíly)
IR – Infanterie Regiment	SPŠSE a VOŠ Liberec – Střední průmyslová škola strojní a elektrotechnická a Vyšší odborná škola Liberec
kol. – kolektiv	srov. – srovnej
kpt. – kapitán	sv. – svatý
mjr. – major	USA – United States of America (Spojené státy americké)
m n. m. – metrů nad mořem	ÚVOD – Ústřední vedení odboje domácího
NATO – North Atlantic Treaty Organization (Severoatlantická aliance)	VOŠ – vyšší odborná škola
Nr. – Nummer (číslo)	VÚA – Vojenský ústřední archiv
NSDAP – National-sozialistische Deutsche Arbeiterpartei (Národně socialistická německá dělnická strana)	vz. – vzor
PRS – posádková radiostanice	ZH – zakrytí hranic
PÚ – Politické ústředí	ŽSV VII – ženijní skupinové velitelství VII
PVVZ – Petičního výboru věrní zůstaneme	31. brchbo – 31. brigáda radiační, chemické a biologické ochrany
RČS – Republika československá	
ŘOP – Ředitelství opevňovacích prací	
SA – Sturmabteilungen (Úderné oddíly NSDAP)	

## Úvod

Liberec. Město střežené futuristickým vysílačem architekta Karla Hubáčka. Urbanismus se stalo předmětem mnoha odborných diskuzí, a přesto zůstává jeho původ nejasný. Kolébka severočeského textilního průmyslu a centrum velkolepé architektury 19. století, především ale domov pro dva národy. Česko-německé sousedství v Liberci zůstává základním objektem vědeckého zájmu neboť vztahy mezi Čechy a Němci se prolínají historií obou společností. V 19. století představoval Reichenberg chloubu českých Němců, v němž Češi museli o své místo leckdy tvrdě bojovat. Zásadní zlom přišel s první světovou válkou, která přinesla zánik staletého habsburského systému a státotvornou příležitost pro Čechy. Nově vzniklé Československo charakterizovala mimo jiné snaha po odpoutání se od „rakouské“ minulosti, ačkoliv především v jeho pohraničí prakticky stálo na jejích základech a následující vývoj dal snáze vzniknout silnému česko-německému antagonismu, jenž vyvrcholil za druhé světové války.

Do dějin konfliktního společenství Čechů a Němců v Liberci, během něhož se odehrály i dvě světové války, se nesmazatelně zapsala armáda, organizovaná ozbrojená státní složka. Právě na jejích bedrech ležel v neklidných dobách nelehký úkol zajištění bezpečnosti občanů a případně veřejného pořádku ve městě. Přes tento nepopiratelný význam však zůstávají její regionální poněkud nelogicky stranou veřejného zájmu. Vojenskou historii považuji za jeden z nejvýznamnějších oborů, neboť armáda byla vždy neoddelitelně spojena s národními dějinami. Ovšem k rozhodnutí o volbě tématu mě vedly i osobní důvody. Můj dědeček, plukovník Imrich Gablech, držitel Řádu Bílého lva, bojoval za druhé světové války proti nacistickému režimu a svou odvahou a přístupem k životu je pro mě dodnes vzorem. Moje mladší sestra vystudovala Vojenskou střední školu Ministerstva obrany v Moravské Třebové, stejně jako její přítel, který se účastnil vojenské mise v afghánském Lógaru a je rovněž držitelem několika vojenských vyznamenání. Armáda je pro mě přímým symbolem vlastenectví, hrdosti, odvahy a osobní zodpovědnosti. Vytvoření této diplomové práce, i když bylo náročné, mě po celou dobu upřímně naplňovalo.

Od počátku bylo mým hlavním cílem předložit vůbec poprvé celistvý obraz působení a významu vojenské posádky dislokované v libereckých kasárnách. Kasárna z mého pohledu totiž představují v první řadě místo pro samotnou existenci a profesionální zázemí zdejších vojenských útvarů. Kasárna v tomto kontextu proto nejsou pouhým architektonickým subjektem, ale domovem vojáků, kde život za jeho zdmi upravovala přesně daná a nezpochybnitelná pravidla. Jak se v průběhu mé badatelské práce ukázalo, každodenní služba ve zbraní se neskládala pouze z rutinního vojenského drilu a taktických cvičení. Během studia pramenů a literatury naopak postupně vznikl obraz soudržného společen-

ství, jehož členové navzájem prožívali jak úskalí nebezpečných bojových nasazení, tak zcela drobné všední radosti i osobní tragédie. S přibývajícemi řádky diplomové práce pro mne získávaly liberecké kasárenské objekty zcela nový význam a dá se snad říci, že před mýma očima téměř „ožívaly“. To pro mne znamenalo velkou satisfakci. Nebyla jsem pouhým sběratelem faktů a nezúčastněným divákem, ale spíše upřímně zaujatým pozorovatelem, který sdílí osudy liberecké vojenské posádky napříč desetiletími.

Diplomová práce je rozdělena do šesti kapitol obsahujících několik tematických rovin, které na sebe však navazují a v rámci celku se vhodně doplňují. Lokální určení je již od počátku zcela jasně dané – hlavním předmětem bádání jsou liberecká kasárna se svou posádkou a s nimi spojené vojenské dějiny města. Nicméně protože armáda není statickým subjektem operujícím pouze na území určitého sídelního celku, nýbrž je svým primárním založením garantem zajištění bezpečnosti celé oblasti, jsou v textu zahrnuty i další lokality, do jejichž historie liberecké vojsko zasáhlo. Jistým odklonem od místního zaměření, i když stále v rámci Libereckého kraje, je poslední kapitola. Věnuje se kasárnám v Turnově, která se pro libereckou posádku stala po německé okupaci československého pohraničí roku 1938 druhým domovem. Proto mají informace jasnou a věcnou souvislost s Libercem.

Časové rozpětí tématu je rámcově vymezeno dostavbou prvních samostatných libereckých kasáren (1893) a koncem druhé světové války roku (1945). Nicméně pro úplné pochopení významu vojenské posádky v Liberci jsem považovala za vhodné v úvodní kapitole stručně seznámit čtenáře s obecnými vojenskými dějinami města již od dob husitských do prusko-rakouské války v roce 1866. Na příkladech nejdůležitějších válečných mezníků mapují dobovou vojenskou situaci a odhalují příčiny, které vedly k založení a usazení stálé vojenské posádky v Liberci v roce 1867. Politické pozadí i mezinárodní situaci jsem reflektovala pouze v nutných případech, kdy bylo třeba zmínit i širší okolnosti. Závěr první kapitoly svým obsahem předjímá vlastní text kapitoly druhé. Předkládám v něm kratší pojednání o budově zcela prvních kasáren v Liberci, jenž byla ovšem pouze stavbou dočasnou, tzv. nouzovou. Ačkoliv již od počátku svou polohou v blízkosti městského centra ani kapacitou dostatečně nevyhovovala potřebám vojska, její využití bylo kvůli shromažďování velkého množství vojáků v Liberci nevyhnutelné. Významné ohledně tohoto vojenského objektu je jeho spojení s libereckým textilním průmyslem. Kasárna totiž sídlila v budově bývalé textilní továrny, kterou město pro tyto účely odkoupilo od úspěšného libereckého podnikatele Franze Demutha. Text zahrnuje i neradostný konec existence této budovy ve 20. století – za druhé světové války nejprve sloužila gestapu, a v roce 2007 zcela zmizela demolicí.

Ve druhé kapitole se věnuji přímo objektům libereckých kasáren. Kasárna jako místo ubytování vojska jsou totiž z dlouhodobého pohledu zcela nezbytným předpokladem profesionálního chodu armády, a pokud se město chtělo pyšnit vojenskou posádkou, muselo pro ni nejprve zajistit jejich vybudování. Úvodní část proto krátce představuje sídelní situaci Liberce od 19. století do roku 1945, jejíž poznání osvětluje nezpochybnitelný význam založení kasáren pro územní rozšíření města. Ve druhé polovině 19. století dochází k dosud nevídanému stavebnímu rozmachu, jenž v průběhu zhruba dvou desetiletí pomohl vybudovat z rozptýleného podhorského sídla reprezentativní centrum českých Němců. Liberecké vojenské objekty se svou monumentalitou a výstavností zařadily k ostatním velkolepým veřejným budovám. Z uvedených důvodů je proto celý text druhé kapitoly zasazen do souvislosti s urbanistickým a architektonickým vývojem Liberce.

Poměrně obsáhle seznamuji čtenáře s počátky výstavby vojenských ubytovacích objektů a jejich obecným architektonickým vývojem. Tuto skutečnost však považuji za zcela nezbytnou k úplnému pochopení organizace kasárenských budov, vyplývajících z jejich stavební struktury. Vlastní předmět kapitoly představují oba liberecké vojenské areály, tzv. Dolní a Horní kasárna, jež byla vystavěna z podnětu představitelů města kvůli posílení bezpečnosti Liberce a udržení jeho významu. Za dílčí úkol jsem si stanovila vytvořit i jejich architektonický popis, který je ovšem pouze obecný, jelikož vypracování detailního stavebně-historického průzkumu bohužel není cílem diplomové práce. Dolní kasárna, projektovaná městským architektem Adolfem Kaulfersem a dokončená v roce 1893, byla již od počátku určená pro pěchotu. Komplex mohutných budov, postavený v eklektickém historizujícím stylu, dodnes slouží libereckým vojákům. Autorem návrhu Horních kasáren, předaných dělostřelcům k užívání v roce 1912, byl opět architekt Adolf Kaulfers společně s Rudolfem Simonem, vedoucím stavebního odboru magistrátu. S ohledem na dobu vzniku plně odpovídají svým architektonickým vzezřením doznívající secesi, jež je ovšem osvobozená od přemíry dekorativních prvků. Areál Horních kasáren dodnes rovněž užívá Armáda České republiky.

V rámci výkladu jsem neopomenula zmínit navazující výstavbu, kterou si vynutila obě liberecká kasárna. Konkrétně se jedná o novostavbu vojenské nemocnice (dnes budova Základní školy Lesní), přemístění původní vojenské střelnice na tzv. Medvědí louku a založení sídliště Domovina určeného pro válečné vysloužilce a invalidy z Liebiegovy továrny, prvního zařízení svého druhu v Rakousko-Uhersku. Závěr druhé kapitoly tvoří stručné biografické informace věnované stavitelům libereckých kasáren.

Třetí kapitola se zabývá působností vojenské posádky v libereckém regionu během první a druhé světové války. Celkový rozsah této poněkud obsáhlejší části zcela odpovídá

roli obou celosvětových konfliktů v československých dějinách. Snažila jsem se v ní postihnout smysl existence libereckého vojska, jeho vztah k českým Němcům, k Čechům i k městu Liberec a jeho blízkému okolí. V úvodu kapitoly jsem krátce načrtla obecnou organizaci rakousko-uherského vojska, jež se po první světové válce a zániku habsburské monarchie logicky stala minulostí. K podání základního obrazu tehdejšího vojska však jednoznačně patří, stejně jako podkapitola týkající se složení vojenské posádky v Liberci před vypuknutím první světové války. V textu pokračuji vlastním průběhem mobilizace, odchodem libereckých vojáků na frontu a všímám si i válečného utrpení, kterému byli všichni vystaveni. Beze zmínky nemohla zůstat obětavost libereckých občanů, kteří se z domova v rámci svých možností snažili vojákům pomoci překonat těžké časy v boji. Období první světové války uzavírá pojednání o existenci autonomní provincie Deutschböhmen.

Nástin vývoje československé armády po roce 1918, který formoval základní hodnoty a cíle tehdejšího příslušníka ozbrojených sil, uvádí druhou polovinu kapitoly, směřující k dramatickému závěru na konci třicátých let 20. století. Za velmi přínosnou považuji část seznamující čtenáře s běžným, v některých případech až světským životem libereckých vojáků, který se odehrával (nejen) v areálu kasáren. Až na stručné výjimky je toto téma zcela opomíjeno a tehdejší vojáci stále zůstávají pouhými figurkami postupujícími pouze podle plánů vojenských velitelů. Nedlouhý mírový život liberecké posádky ukončila již neskryvaná německá agrese v září roku 1938, která se však s různou intenzitou projevila i mezi civilním obyvatelstvem už v průběhu druhé poloviny třicátých let 20. století. V této době se výrazně odkrývá zásadní význam vojenské posádky v Liberci. Svou pouhou přítomností se totiž stala jakousi „brzdou“ nacistických útoků na české občany a ve městě se tak vždy podařilo poměrně rychle obnovit pořádek. V řadách československých vojáků i libereckých občanů se rovněž naplno projevila touha bránit samostatnost republiky a armáda zažívala období své největší slávy. Závěr kapitoly popisující nacistický útok na československé pohraničí a poslední dny liberecké posádky ve městě je zároveň jakýmsi rozloučením s celou československou armádou a její slavnou minulostí. Tento text jsem se rozhodla doplnit podkapitolami o československém vojenském odboji, o jehož významu pro československé dějiny nemůže být pochyb, a stručným přiblížením osvobození Liberce sovětskou armádou.

Význam čtvrté kapitoly spatřuji především ve faktografickém doplnění předešlého oddílu, který popisoval život a působení libereckých vojáků hlavně v souvislosti se světovými válkami. Pro úplné seznámení se s libereckým vojskem však považuji za vhodné podat celkový obraz organizace a chodu obou kasárenských komplexů, tzn. stručně uvést a

charakterizovat všechny vojenské útvary, které se v kasárnách vystřídaly. Složení vojenské posádky Dolních i Horních kasáren se od jejich počátků v 19. století několikrát obměnilo, přičemž za tímto vývojem stála v první řadě oficiální státní nařízení a přirozeně i praktické vojenské potřeby. Uspořádání libereckého mužstva jistě nejvýrazněji ovlivnily válečné události, s nimiž byly zakládány nové vojenské jednotky jako reakce na aktuální dění. Ozbrojené konflikty vždy také doprovázely přesuny celých vojenských útvarů, leckdy až do vzdálených posádkových měst. Takovým případem je například dislokace uherského pěšího pluku 44 v Liberci roku 1915, jehož členové se kromě svěřených úkolů postarali i o nemalý rozruch ve městě. Během válečných let se stejně tak objevovaly nové typy zbraní či speciálně upravené dopravní prostředky, které byly nasazovány v nejkritičtějších momentech, jak ve své diplomové práci také uvádím. Text primárně členěný chronologicky, ukončuje popis události pro život liberecké posádky přímo fatální, totiž její odchod z domovských kasáren po nacistické okupaci československého pohraničí v říjnu 1938.

Záměrem předposlední kapitoly diplomové práce je představit významné osobnosti spojené s vojenskými událostmi v libereckém regionu. Rozsah práce mi bohužel neumožňuje zveřejnit osud všech, kteří by si to skutečně zasloužili, proto jsem chronologicky (podle data narození) zařadila alespoň šest odvážných vojenských velitelů. MUDr. Václav Šamánek, bývalý vojenský lékař, svým bojem za rovnoprávnost Čechů v rakousko-uherském Liberci k těmto hrdinům patří stejně jako Věra Kozáková, na jejímž tragickém příběhu chci poukázat na vzácnou osobní statečnost a zároveň nesmyslnou krutost válek. Říká se, že národu, který si neváží svých hrdinů, hrozí, že nebude žádné mít, až je bude potřebovat. Proto věnuji „vzpomínkové“ více prostoru, neboť ti, co své životy v boji za svobodu a vlast nasadili nebo přímo položili, si naši velkou pozornost bezesporu zaslouží. Jelikož jsem přesvědčena, že životní odkaz těchto statečných lidí nepotřebuje žádné další vysvětlující závěry, neboť jejich činy vydají na tisíce pronesených či napsaných slov, uzavírám tento oddíl „pouze“ mou oblíbenou básní „Na polích flanderských“, která bývá recitována 11. listopadu po celém světě u příležitosti oslav Dne válečných veteránů.

Závěr mé diplomové práce představuje šestá kapitola „Turnovská kasárna a jejich význam pro libereckou posádku“. Předmětem mého bádání byly vojenské ubytovací komplexy ve městě Turnov. Struktura textu vychází z celkového pojetí diplomové práce, tzn., že popisují příchod vojáků do Turnova, výstavbu kasáren, osudy posádky od jejího vzniku do konce druhé světové války v roce 1945 i významné osobnosti spojené s Turnovem a jeho vojenskými událostmi. Ze získaných poznatků jsem vytvořila stručnou komparaci s libereckými kasárnami – zaměřila jsem se na shodné i rozdílné znaky obou lokalit, faktory, ovlivňující založení obou posádek, výstavbu kasáren, význam vojenské posádky pro

město a celý region a konečně i na současný stav sledovaných kasárenských objektů. V něm se sice města Turnov a Liberec již diametrálně rozcházejí, společná vojenská minulost je však bude spojovat navždy.

## Kritika literatury a pramenů

Pro pochopení vojenského významu Liberce slouží úvodní kapitola, jejímž cílem je podat zjednodušený a zároveň ucelený přehled nejdůležitějších válečných událostí, které se ve městě a jeho blízkém okolí odehrály. Jako základní literaturu k této části diplomové práce jsem použila rozsáhlé dílo kolektivu autorů pod vedením Romana Karpaše *Kniha o Liberci*.<sup>1</sup> Libereckým vojenským dějinám se nově věnuje Vladimír Novák v publikaci *Armáda České republiky v Liberci a libereckém regionu. Historie a současnost*,<sup>2</sup> za jehož zpracováním původně stála snaha Klubu vojenských důchodců přiblížit spoluobčanům více než stoletou vojenskou tradici Libereckého regionu a města samotného. Později autor text rozšířil a vzniklo tak přepracované vydání s názvem *Armáda v Liberci a Libereckém kraji. Vojenské posádky, vojenské útvary, vojenská zařízení, vojenské školy*.<sup>3</sup> Oba tituly přibližují dějiny liberecké armády vůbec poprvé, když zachycují liberecké vojsko od založení stálé vojenské posádky ve městě roku 1867 až do současnosti. Záměrem autora ovšem nebylo historicky přesně doložit fakta a události, kterými vojenské útvary v Liberci procházely. Časovému rozpětí mé diplomové práce, tedy období do roku 1945, se autor věnuje velmi stručně a mnohem větší důraz klade na vývoj libereckých kasáren a v nich dislokovaných útvarů až po druhé světové válce. Přes tuto skutečnost se stalo dílo Vladimíra Nováka východím pro mou další badatelskou činnost, především díky souhrnnému soupisu všech vojenských útvarů, zařízení a škol, které v Liberci působily. Zmíněn je zde rovněž objekt bývalé Demuthovy továrny, která po roce 1870 jako první sloužila společnému ubytování vojáků v Liberci. Archeologickému výzkumu tzv. nouzových kasáren se věnuje Marcela Stará a Ivan Rous v článku *Exkurs do nehluboké minulosti tří libereckých nákupních a multifunkčních center*, otištěném ve Sborníku Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci.<sup>4</sup>

Druhá kapitola pojednávající o architektuře libereckých kasáren se ke zpracování ukázala jako nejproblematictější. K vojenskému komplexu v Liberci dosud neexistuje žádná monografie, ani odborná studie či krátký článek. Dosud zveřejněné informace se vesměs pouze opakují a sdělení se omezuje do několika mála vět. O kasárnách jsem nic nezjistila ani ve specializovaných německy vydávaných časopisech o architektuře, mezi něž patří

<sup>1</sup> KARPAŠ, Roman et al. *Kniha o Liberci*. 1. vyd. Liberec: Dialog, 1996. s. 6–95.

<sup>2</sup> NOVÁK, Vladimír. *Armáda České republiky v Liberci a Libereckém regionu. Historie a současnost*. Liberec: Vladimír Novák, 2004.

<sup>3</sup> NOVÁK, Vladimír. *Armáda v Liberci a Libereckém kraji. Vojenské posádky, vojenské útvary, vojenská zařízení, vojenské školy*. 1. vyd. Liberec: Knihy 555, 2008. ISBN 978-80-86660-27-1.

<sup>4</sup> STARÁ, Marcela – ROUS, Ivan. *Exkurs do nehluboké minulosti tří libereckých nákupních a multifunkčních center*. In: *Sborník památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci*, Liberec: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci, 2008, s. 119–122. ISBN 978-80-903934-1-7.



vídeňský *Allgemeine Bauzeitung*<sup>5</sup> (vycházející od roku 1837 dodnes) a *Wiener Bauindustrie-Zeitung*<sup>6</sup> (vycházející mezi lety 1883–1920). Archivní prameny k Dolním a Horním kasárnám zahrnuje fond *Archiv města Liberec*, uložený ve Státním okresním archivu Liberec.<sup>7</sup> Detailní zpracování tohoto obsáhlého a velice různorodého materiálu si jistě zaslouží zvláštní pozornost fundovaných odborníků, neboť již vyžaduje určitou úroveň znalosti německého jazyka a paleografické dovednosti. Několik nových poznatků se mi přesto podařilo získat, a to včetně architektonických nákrešů a plánů budov.

Pro pochopení širších souvislostí liberecké architektury se diplomová práce opírá zejména o dílo historika architektury Jaroslava Zemana *Liberec. Urbanismus, architektura, industriál, pomníky, objekty, památky*,<sup>8</sup> které připravil společně s Petrem Freiwillem (Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci), Janem Mohrem (Severočeské muzeum v Liberci) a Ivanem Rousem (Severočeské muzeum v Liberci). V poměrně rozsáhlém a zároveň čtivém textu autor předkládá historii urbanistického a architektonického vývoje Liberce od založení města do současnosti. Nechybějí ani profily významných architektů, projektantů a stavitelů. K sestavení obecného úvodu k architektuře kasárenských objektů jsem použila vývojovou studii kolektivu autorů pod vedením Alexandra Nováka *Vojenské ubytovací stavby*.<sup>9</sup> Vydaná studie je uložena například v knihovně Vojenského historického ústavu a pravděpodobně jako jediná se komplexně věnuje problematice ubytování vojska. Obsahuje i podrobný popis některých českých a moravských kasáren, k těm libereckým se však neobjevuje ani zmínka. Zdrojem informací o kasárnách v Liberci byly kromě již zmíněných archivních materiálů publikace Vladimíra Nováka, Jaroslava Zemana a *Knihy o Liberci*. Krátký text věnovaný přímo Dolním kasárnám se nachází ve III. dílu řady *Liberecké domy hovoří*<sup>10</sup> od libereckého architekta Svatopluka Technika. Ačkoliv bývají jeho texty podrobovány přísné kritice, musím podotknout, že je to zatím jediný autor, který dokázal podat alespoň základní souhrn poznatků k mnoha libereckým stavbám.

Dílo Jaroslava Herouta *Slabikář návštěvníků památek*<sup>11</sup> mi pomohlo vytvořit stručný architektonický popis libereckých kasárenských budov, který dosud zůstával nezpracovaný.

<sup>5</sup> *Allgemeine Bauzeitung* [online]. [vid. 12. 1. 2013]. Dostupné z <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=abz>

<sup>6</sup> *Wiener Bauindustrie-Zeitung* [online]. [vid. 12. 1. 2013]. Dostupné z <http://anno.onb.ac.at/cgi-content/anno-plus?aid=wbz>

<sup>7</sup> Státní okresní archiv Liberec, fond Archiv města Liberec, Gd VI.

<sup>8</sup> ZEMAN, Jaroslav. *Liberec. Urbanismus, architektura, industriál, pomníky, objekty, památky*. Liberec: Knihy 555, 2011. ISBN 978-80-86660-33-2.

<sup>9</sup> NOVÁK, Alexandr, et al. *Vojenské ubytovací stavby*. Praha: Vojenský projektový ústav, 1955.

<sup>10</sup> TECHNIK, Svatopluk. *Liberecké domy hovoří*. III. Liberec: Úřad města Liberec, 1995.

<sup>11</sup> HEROUT, Jaroslav. *Slabikář návštěvníků památek*. 2. dopl. vyd. Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1980.

ván. Přes veškerou snahu během studia regionálních a architektonických publikací se mi nepodařilo získat kompletní informace o všech osobnostech, které se na stavbě kasáren v Liberci podílely. Zcela bez výsledku skončila i návštěva libereckého Archivu stavebního úřadu, kde jsem se bohužel nesetkala s větším porozuměním. Zarážející zůstává především okamžitá negativní odpověď na dotaz týkající se Adolfa Kaulferse, hlavního městského architekta, který byl ze své funkce s libereckou radnicí úzce spojen. K tomuto architektu a staviteli se podobně jako u ostatních spoluvůrců libereckých kasáren (kromě Ernsta Schäfera) objevují pouze útržkovité anebo v horším případě žádné zprávy. Bezúspěšné bylo i hledání v obsáhlé publikaci Pavla Vlčka a kol. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*<sup>12</sup> a v německy tištěných odborných slovnících.<sup>13</sup> Informace k libereckým architektům se mohou nacházet ještě ve Státním okresním archivu Liberec.

Nesrovnatelně více pramenů a literatury se již vyskytuje k tématu třetí kapitoly, která popisuje regionální působnost liberecké vojenské posádky do roku 1945. Pro období první světové války obecně je třeba zmínit především knihu známého historika Roberta Kvačka *První světová válka a česká otázka*,<sup>14</sup> pro oblast Liberecka pak německy vydané vlastivědné dílo Viktora Luga *Die Stadt Reichenberg im Weltkrieg*.<sup>15</sup> Německy je rovněž *Kronika obce Růžodol I*, uložená ve Státním okresním archivu Liberec.<sup>16</sup> Pro doplnění jsem využila i publikaci kolektivu autorů pod vedením Romana Karpase *Stalo se na severu Čech 1900–2000*.<sup>17</sup> K první světové válce a liberecké posádce se ještě částečně váže dvoudílný spis turnovského okresního rady Václava Kulicha *Paměti turnovského okresu za světové války a z doby státního převratu*.<sup>18</sup>

Dramatické měsíce předcházející vypuknutí druhé světové války detailně zachycuje dvoudílná *Kronika pěšího pluku 44*, uložená ve Vojenském historickém archivu Praha.<sup>19</sup> Tento pramen umožňuje nahlédnout do každodenního života tehdejších příslušníků Branné moci, čímž napomáhá k vytvoření celistvého obrazu průběhu vojenské služby před rokem 1939. Velice přínosnou pro mou diplomovou práci se ukázala kniha Libora a Jana Stejska-

<sup>12</sup> VLČEK, Pavel, et al. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*. Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-0969-8.

<sup>13</sup> *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. I.–III. München 1979 – 2000; *Österreichisches biographisches Lexikon. 1815–1950*. I.–XII. Wien 1993–2005.

<sup>14</sup> KVAČEK, Robert. *První světová válka a česká otázka*. 2. přeprac. a rouš. vyd. Praha: Triton, 2013. ISBN 978-80-7387-635-7.

<sup>15</sup> LUG, Viktor. *Die Stadt Reichenberg im Weltkrieg*. Verlag des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues. Reichenberg 1930.

<sup>16</sup> Státní okresní archiv Liberec, Městský národní výbor, *Kronika obce Růžodol I*.

<sup>17</sup> KARPAŠ, Roman, et al. *Stalo se na severu Čech 1900–2000*. 1. vyd. Liberec: Nakladatelství 555, 2001. ISBN 80-86424-17-0.

<sup>18</sup> KULICH, Václav. *Paměti turnovského okresu za světové války a z doby státního převratu*. I.–II. Turnov: Okresní správní komise, 1925–1927.

<sup>19</sup> Vojenský historický archiv Praha, Kroniky, *Kronika pěšího pluku 44*. I.–II.

lových *Drama '38. Opevnění – Češi a Němci – Mobilizace na Liberecku v roce 1938*.<sup>20</sup> Autorům se podařilo vůbec poprvé celkově zachytit konflikt roku 1938 na Liberecku, Jablonecku, Frýdlantsku a Turnovsku. Mapují vojenskou situaci, budování československého opevnění a přípravy na obranu republiky, přičemž zároveň líčí napjatou atmosféru ve zdejší česko-německé společnosti. Jádrem této publikace, diplomová práce Libora Stejskala, získala v březnu 2003 Cenu Jaroslava Jandy, která je udělována za významný přínos v oblasti bezpečnostní politiky České republiky. Vojenským událostem před osudným rokem 1939 se věnuje také práce Pavla Šrámkova *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932–1939*.<sup>21</sup> Dobový pramen pro závěr kapitoly, obsahující krátký popis osvobození Liberce Rudou armádou v květnu 1945, představuje poněkud prosovětsky orientovaná, česky psaná *Kronika města Liberce* z let 1945–1949, uložená ve Státním okresním archivu Liberec.<sup>22</sup>

K vypracování čtvrté kapitoly, která je zaměřena na vojenské posádky dislokované v libereckých kasárnách, jsem použila mimo jiné úctyhodnou publikaci se značně širokým záběrem i rozsahem od autorů Jiřího Fidler a Václava Sluky *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*.<sup>23</sup> Do té doby představoval jedině syntetické zpracování tématu III. dílu řady s názvem *Vojenské dějiny Československa*, který je ovšem poznamenán dobou svého vzniku.<sup>24</sup> Kniha autorské dvojice Fidler – Sluka je řazena abecedně po jednotlivých heslech a kromě vyčerpávajícího výčtu vojskových těles, institucí a úřadů zahrnuje rovněž obsáhlou biografickou část.

Osobnosti spojené s libereckou vojenskou posádkou či válečnými událostmi, jež tehdy ovlivňovaly život společnosti, jsou uvedeny v páté kapitole diplomové práce. Publikace, která by se jimi přímo zabývala, dosud neexistuje, a proto jsou jednotlivé biografické medailony sestaveny z několika zdrojů. Postava MUDr. Václava Šamánka je s ohledem na jeho význam pro liberecké Čechy zmíněna v mnoha regionálních publikacích či odborných článcích, své místo má i v Ottově slovníku naučném.<sup>25</sup> Pro diplomovou práci jsem dále převzala informace z knih *Libereckým krajem. Osobnosti*<sup>26</sup> od kolektivu autorů a *Stalo se na severu Čech 1900–2000*,<sup>27</sup> rovněž zpracované autorským kolektivem pod vedením Ro-

<sup>20</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan. *Drama '38. Opevnění – Češi a Němci – Mobilizace na Liberecku v roce 1938*. 1. vyd. Liberec: Knihy 555, 2003. ISBN 80-6660-02-8.

<sup>21</sup> ŠRÁMEK, Pavel. *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932–1939*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2008. ISBN 978-80-204-1848-7.

<sup>22</sup> Státní okresní archiv Liberec, fond Měst, Kronika města Liberce, 1945–1949.

<sup>23</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-256-2.

<sup>24</sup> BÍLEK, Jiří, et al. *Vojenské dějiny Československa*. III. 1. vyd. Praha: NV, 1987.

<sup>25</sup> OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. XXIV. Praha: J. Otto, 1906.

<sup>26</sup> ANDĚL, Rudolf, et al. *Libereckým krajem. Osobnosti*. Liberec: Liberecký kraj, 2007.

<sup>27</sup> KARPAŠ, Roman et al., pozn. 17.

mana Karpaše. Stručné životopisné údaje významných vojenských činitelů československé armády se nacházejí v díle Fidler a Sluky *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*.<sup>28</sup> Čerpala jsem rovněž z publikace Eduarda Stehlíka a Ivana Lacha *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*.<sup>29</sup> Autoři v ní předkládají životopisy 102 důstojníků generálního štábu československé armády, kteří zahynuli za druhé světové války v boji proti nacistickým okupantům. Osobnost brigádního generála Stanislava Hněličky je podrobně představena ve vzpomínkové knize tohoto libereckého hrdiny *Byl jsem tobruckou krysou. Vzpomínky válečného veterána*.<sup>30</sup> Informace o Stanislavu Hněličkovi se nacházejí rovněž v útlém spisu Klubu vojenské historie „Rota Nazdar“, *Neporažení. Osudy účastníků zahraničního odboje*<sup>31</sup> a na webových stránkách Československé obce legionářské – Jednoty Liberec, jejíž členy spojuje snaha přiblížit veřejnosti válečné události obou celosvětových konfliktů.<sup>32</sup> Osudy divizního generála Josefa Janáčka jsou podrobně zachyceny v sebraných zápiscích obecních kronikářů Gustava Janáčka a Františka Janáčka, které jsou umístěny na oficiálních webových stránkách obce Sobíňov, kde se tento profesionální voják narodil a kde je také pochován.<sup>33</sup> Na webových stránkách jsem našla také kronikářský zápis Radka Zdvořilého, věnující se starému sklářskému rodu Štroblů, jehož součástí je životopis podplukovníka libereckého pěšího pluku 44 Aloise Štrobla. Kromě několika doplňujících poznatků z diplomové práce Žanety Málkové *Odbojová činnost v okrese Semily v letech 1939–1945*<sup>34</sup> jsem již k tomuto muži žádná nová fakta bohužel nedohledala. Překvapivým zjištěním byla absence jakéhokoliv odborného zpracování života plukovníka Otakara Zichy, který svým vojenským vystupováním a odvahou dozajisté patří mezi skutečnou vojenskou elitu. O veliteli libereckého pěšího pluku 44, který svou autoritou a vojenskými schopnostmi dokázal zajistit pořádek a klid v Liberci během nacistické okupace pohraničí v roce 1938, se obsáhleji zmiňují pouze Stejskalovi v knize *Drama '38. Opevnění – Češi a Němci – Mobilizace na Liberecku v roce 1938*.<sup>35</sup> Poslední z uvedených osobností je oddaná členka Junáku, Věra Kozáková z Dolní Smržovky. Tato mladá dívka zemřela v samém závěru druhé světové války během boje za svobodné Československo

<sup>28</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23.

<sup>29</sup> STEHLÍK, Eduard – LACH, Ivan. *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: FORTprint, 2000. ISBN 80-86011-12-7.

<sup>30</sup> HNĚLIČKA, Stanislav – ŠEBELKA, Jan. *Byl jsem tobruckou krysou. Vzpomínky válečného veterána*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2008. ISBN 978-80-7304-101-4.

<sup>31</sup> Klub vojenské historie Rota Nazdar, Československá obec legionářská – Jednota Mladá Boleslav. *Neporažení. Osudy účastníků zahraničního odboje*. Bakov nad Jizerou 2002.

<sup>32</sup> Brigádní generál Stanislav Hnělička. In: *ČsOL – Liberec* [online]. [vid. 2. 3. 2013]. Dostupné z <http://csol-lib.webnode.cz/clanky/odbojari-liberecko/plk-stanislav-hnelicka/>.

<sup>33</sup> Kdo byl divizní generál Josef Janáček? In: *Historie obce Sobíňov* [online]. [vid. 22. 3. 2013]. Dostupné z <http://www.sobinov.info/zvyklosti/25-kdo-byl-divizni-general-josef-janacek.pdf>.

<sup>34</sup> MÁLKOVÁ, Žaneta. *Odbojová činnost v okrese Semily v letech 1939–1945*. Diplomová práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2009.

<sup>35</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20.

stejně jako mnozí profesionální vojáci, a proto si zaslouží odpovídající prostor i v mé diplomové práci. V současnosti dostupné informace k osobě Věry Kozákové se omezují na zprávy z prostředí Junáku či pouhé neodborné články v regionálním tisku.<sup>36</sup> Více se k její osobě objevuje pouze ve spisu Josefa Krále *Parašutisté. Reportáže z okupace*,<sup>37</sup> jenž ovšem obsahuje i neověřené informace – téměř celá Věřina pozůstalost byla totiž na přání její matky Marie Kozákové zničena. Zachránit se podařilo pouze několik kopií osobních dokumentů, které jsou dnes v osobním vlastnictví Ing. Zdeňky Juklové z Dolní Smržovky, jejíž maminku po Věřině smrti Marie Kozákové, vychovala. Nicméně odborné zpracování života a smrti Věry Kozákové, po níž je pojmenována i jedna ulice v Dolní Smržovce, dodnes chybí.

Výběrem co možná nejrozmanitějších postav spojených s válečnými událostmi Libereckého regionu jsem chtěla pouze připomenout fakt, že vojsko a válka jsou přímou součástí života „civilních“ občanů.

Primárním, i když pouze obecným zdrojem komplexních informací o vojenské posádce v Turnově, která je předmětem šesté kapitoly, je publikace Věry Franců a Lenky Morávkové s názvem *Turnovské kasárny. Historie a současnost*.<sup>38</sup> Autorky jsou učitelkami dějepisu turnovské Základní školy v Žižkově ulici a téma turnovských kasáren, v jejichž původních prostorách škola sídlí, bylo nejprve obecně zpracováno v rámci dějepisného semináře. Získaný materiál se autorky rozhodly dále rozšířit o podrobnější informace k dějinám turnovské posádky i celého kasárenského areálu. Výsledné dílo, které vyšlo u příležitosti 15. výročí existence školy a 20. výročí odchodu okupační sovětské armády z Turnova, popisuje stručnou organizaci a působení vojenské posádky v Turnově od jejího založení v roce 1882. Souběžně s tímto výkladem je dokumentována historie turnovských kasáren od jejich výstavby v roce 1887 až do roku 1990, kdy odtud po pádu komunistického režimu odešlo sovětské vojsko. Poměrně obsáhlý text i obrazový doprovod jsou věnovány proměně bývalých kasáren ve školské zařízení, což je ostatně vzhledem k profesi autorek a původnímu badatelskému záměru logické. Rozsahem útlý spis jako první přináší ucelené informace o Turnově jako posádkovém městě, díky čemuž se jistě stane východiskem pro případný další výzkum regionální vojenské historie.

Základní faktografii k turnovským kasárnám a v nich dislokované vojenské posádce obsahuje již zmíněná kniha Fidler a Sluky *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*. Podrobnější, i když stále pouze souhrnné poznatky podává Novák

<sup>36</sup> PRŮŠEK, Jaroslav. Šedesát let od posledních výstřelů v Tanvaldě. In: *Tanvaldský zpravodaj*. 5/XXIII. Tanvald: Městský úřad v Tanvaldu, 2005. S. 6.

<sup>37</sup> KRÁL, Josef. *Parašutisté. Reportáže z okupace*. 1. vyd. Liberec: Severočeské nakladatelství, 1967.

<sup>38</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka. *Turnovské kasárny. Historie a současnost*. 1. vyd. Turnov: Základní škola Turnov, 2010.

v publikaci *Armáda v Liberci a Libereckém kraji*. Dějiny turnovského vojska jsou neoddělitelně spjaty s působením libereckého pěšího pluku 44, a proto mají obě posádky společné i některé prameny a literaturu. Jejich bližší charakteristiku jsem již uvedla, a proto je zde pouze chronologicky připomínám. Obsáhlým zdrojem informací k vojenským dějinám v Turnově je dvoudílný spis okresního rady Václava Kulicha *Paměti turnovského okresu za světové války a z doby státního převratu*. Přes jistou subjektivitu zůstává toto dílo jedinečnou památkou na působení turnovské posádky během první světové války, viděné očima jejího současníka. Meziválečné osudy turnovských vojáků zachycuje dvoudílná *Kronika pěšího pluku 44*. V ní se mimo jiné objevují dosud nepublikovaná fakta o německém obsazení turnovských kasáren v roce 1938 i zajímavé postřehy týkající se reakce zdejší posádky na příchod okupantů. Podrobný popis dramatických událostí roku 1938 a 1939 v Turnově a jeho okolí zahrnuje publikace Stejskalových *Drama '38*. I v tomto nesporně přínosném díle chybí bližší popis aktivit německých vojenských útvarů v celém libereckém regionu, Turnov nevyjímaje. Přesto nelze jeho autorům cokoliv vyčítat, neboť odpovídající prameny byly s největší pravděpodobností zničeny s odchodem německého vojska z Čech na konci druhé světové války. Působení německé posádky v Turnově je v pramenech přiblíženo až v souvislosti s květnovým povstáním na Semilsku, jehož se dotýká diplomová práce Žanety Málkové *Odbojová činnost v okrese Semily v letech 1939–1945*. Z tohoto textu jsem částečně čerpala i při vytváření krátkého životopisu štábního kapitána Emila Dolenského, jehož blíže představuji v podkapitole věnované turnovským vojenským osobnostem.

Komparace turnovské a liberecké posádky v závěru šesté kapitoly si všímá především rozdílného vojenského vývoje obou měst během druhé poloviny 20. století. Informace k dějinám turnovské posádky ve druhé polovině 20. století jsem čerpala hlavně z uvedeného díla autorského kolektivu Franců – Morávková. Aktuální zprávy k vývoji současné liberecké posádky se nacházejí na webových stránkách 31. brigády radiální, chemické a biologické ochrany, která vznikla 1. července 2005.<sup>39</sup>

Další použitou literaturu a články dokládám citací na příslušných místech následujícího textu.

<sup>39</sup> 31. brigáda radiální, chemické a biologické ochrany Liberec [online]. [vid. 2. 4. 2013]. <http://www.cbrn-liberec.army.cz/>.

# 1. Založení kasáren v Liberci a smysl jejich existence v regionu

Reychinberch, Raichmberg, Rychberk, Lychberk, Libercum, Liberk, Liberec. Město se staletou historií ležící v Liberecké kotlině, rozložené po obou březích Nisy v malebném horském rámci Ještědského hřebenu a Jizerských hor. Liberec, od středověku kolébka plátenického a soukenického řemesla, je v moderních českých dějinách znám především jako středisko textilního a strojírenského průmyslu, ale stejně bohatou a nezanebatelnou tradici má rovněž v oblasti vojenské.

## 1.1. *Liberec a jeho vojensko-strategický význam v historii*

Vojenský význam města předurčovala jeho poloha u severních hranic českých zemí, na strategickém místě obranyschopnosti státních útvarů existujících na území dnešní České republiky, ať už to bylo Rakousko-Uhersko, Československá republika nebo Říšská župa Sudety. Trvalá přítomnost vojska zde měla vždy své historické opodstatnění. Spojují se tu dva strategické směry vstupu do Čech, po nichž často do země přicházely celé armády, a to komunikace od Žitavy a od Frýdlantu. Do tohoto území směřovaly také důležité cesty z nitra Čech do Horní Lužice a dále k Baltu, což – jak dále naznačíme – dokázaly ocenit útočící armády všech minulých staletí.

### 1.1.1. *Středověké vojenské události*

Kořeny liberecké vojenské historie sahají až do časů husitské revoluce. Coby vojenské shromaždiště je Liberec poprvé výslovně jmenován v srpnu 1432 a poté v květnu 1434, přestože tudy husité předtím protáhli již několikrát. Severní Čechy byly okrajovou oblastí, ve které se znesvářené strany několikrát utkaly, avšak v samotném Liberci se žádná ze skutečně velkých a významných bitev neodehrála. Nejspíš také proto, že coby neopevněné městečko, které bylo těžké ubránit, se Liberec pro vojenské akce prostě příliš nehodil. Ve svých počátcích bylo budoucí město patrně jen průchozím terénem na trase Praha-Zhořelec, a tak válečná léta celkem úspěšně přečkalo ve strategické roli válečného předpo-  
lí. Na stoupající význam cesty Ponisím do Horní Lužice výrazněji upozornilo až krvavé střetnutí sirotčího vojska Jana Kralovce s hornolužickou hotovostí u Machnína dne 16. listopadu 1428, což byla tehdy také jediná bitva na území Liberecka, při níž obě strany utrpěly značné ztráty. Husité nakonec svého nepřítele zastavili a pokračovali v pochodu na Liberec a dále do vnitrozemí.<sup>40</sup>

<sup>40</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 14.

Cesty z Liberce na sever a právo na jejich využívání a vybírání cla hrály ústřední roli také v dlouholetých bojích mezi sousedícími Bibrštejny a Doníný v letech 1444 – 1469. Cesta údolím Nisy do Žitavy vedla převážně přes panství Donínů, směr přes Mníšek do Frýdlantu a Závidova pak vedl panstvím Bibrštejnů. Spor rozhodl až český král Ladislav Pohrobek, který po svém nástupu na trůn udělil bratrům Oldřichovi, Václavovi, Bedřichovi a jejich bratranci Václavovi z Bibrštejna v léno všechna jejich dosavadní panství v Čechách a v Lužici a potvrdil jim „*volnou cestu z Hodkovic do Liberce a odtud do Frýdlantu se clem v Liberci*.“ Změnou kupecké cesty a jejím oficiálním uznáním začal první rozvoj města.<sup>41</sup> Po smrti krále Ladislava Pohrobka v roce 1457 a nástupu umírněného utrakvisty Jiříka z Poděbrad se ovšem tyto dva rody společně postavili proti novému českému králi. První válečné akce proběhly v severních Čechách na konci srpna 1467 a v následujících letech kraj poznamenalo několik válečných tažení. Obzvláště ničivě si například v roce 1469 počínalo slezské vojsko táhnoucí Libereckem na pomoc odbojným českým pánům.<sup>42</sup> Bližší pojednání o těchto vojenských srážkách však není hlavním cílem diplomové práce a níže se věnuji už dalšímu prudkému válečnému konfliktu, který měl pro zdejší oblast i celé České země fatální následky, totiž třicetileté válce.

### **1.1.2. Třicetiletá válka na Liberecku**

V období třicetileté války byla přítomnost švédských vojsk v Liberci pro jeho obyvatele vždy spojena s nesmírným utrpením. Za vlády Albrechta z Valdštejna byli ještě seвероčeští poddaní od válečných útrap ušetřeni a celá oblast rychle hospodářsky vzkvétala, s Valdštejnovou smrtí ovšem přišel konec vzestupu Liberce, dosud uchráněného od válečných útoků. Již počátkem června 1634 vnikly do Poníší ze severu saské oddíly a v celé oblasti rabovaly a pálily. Dne 22. června byl vypleněn i samotný Liberec. Město se skoro ještě ani nestačilo vzpamatovat a 11. července už zde byla švédsko-saská infanterie, která se brzy objevila v celém kraji. Než vojsko počátkem následujícího roku odtáhlo, vystřídalo se ve městě několik jeho posádek. V dubnu 1639 vpadla podruhé do Čech švédská vojska Jana Banéra a počátkem května v Liberci stanul švédský předvoj generálmajora Adama Pfuhla, za nímž následovaly další oddíly. Švédové konečně odtáhli až koncem února 1640 a do té doby museli místní obyvatelé trpět skutečné hrůzy, přičemž prokazatelné škody byly vyčísleny na 56 093 zlatých.<sup>43</sup>

<sup>41</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 16.

<sup>42</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 17.

<sup>43</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 35–36.



Od dubna 1643 táhla švédská vojska přes Zhořelec opět k českým hranicím, kde napáchala množství škod.<sup>44</sup> Na pomoc přispěchali od Mladé Boleslavi císařští vojáci a liberecké i frýdlantské panství 17. července obsadili. V prosinci téhož roku dorazil na zámek ve Frýdlantu společně s císařskými vojsky i vrchní velitel císařských armád a majitel zdejšího panství hrabě Matyáš Gallas, jenž 9. ledna 1644 přesídlil s celým svým dvorem do Liberce. Po svém příjezdu mj. nařídil vojenské zorganizování měšťanstva, které tak vytvořilo domobranu o 235 bojeschopných mužích, rozdělených do čtyř skupin. Tyto strážce hlídkovaly na Novoměstském náměstí a v Barvířské, Pražské a Frýdlantské ulici.<sup>45</sup>

Vážné nebezpečí švédského vpádu opět hrozilo v září 1645, a tak byla zavedena některá bezpečnostní opatření – např. na liberecké kostelní věži se začaly střídát hlídky, které měly obyvatele včas varovat před blížícím se nepřítelem, na Strážním vrchu nad Vratislavicemi zase byly instalovány tyče, kterými se mělo tlouci na poplach. O tom, do jaké míry byly tyto snahy účinné lze jen spekulovat, neboť Švédové se v Liberci objevili již 11. září. Generál Jan Kryštof Königsmark si zde zřídil hlavní stan, menší oddíly se vydaly na Mladou Boleslav a Frýdlant. Vojáci obsadili libereckou radnici a zničili zde některé důležité spisy, všechny domy vyplenili a dopouštěli se násilí na ženách.<sup>46</sup> Z Liberce odtáhlo švédské vojsko až po týdnů nezřízeného řádění. Konec války ukázal její strašlivé důsledky ve městě i v celém kraji: vše bylo neuvěřitelně zpustošeno, bez poškození zůstal stát sotva každý šestnáctý dům a počet obyvatel klesl na třetinu.<sup>47</sup>

### **1.1.3. Liberec za válek Marie Terezie a Josefa II.**

Neuplynulo ani sto let a válka se Liberce dotkla opět. Během bojů Marie Terezie o Slezsko prošly Libercem coby městem na pomezí znepřáteleného Pruska a Rakouska armády obou válčících stran. Prusové pod velením generála Götze vtrhli do Liberce již 13. listopadu 1741 a zůstali zde několik dlouhých měsíců, během kterých museli místní platit tvrdou válečnou daň za vydržování vojsk.<sup>48</sup>

O tři roky později, 2. července 1745, se v Liberci utábořil na tzv. Schullbergu jeden z rabujících oddílů pruských husarů. Po obdržení zásob jídla a 2 000 dukátů brzy odtáhl zpět do Slezska, ale oddychnout si Liberečané měli jen na krátký čas – už 4. září totiž do města dorazily oddíly generálporučíka Friedricha Leopolda von Gesslerera, konkrétně 8 000 vojáků se 24 děly. Srážka rakouských hulánů s Prusy u rochlického hostince a hřbitova,

<sup>44</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 36.

<sup>45</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 36.

<sup>46</sup> Zpráva městské rady podaná panskému správci Rathmüllerovi uvádí, že „nepřítel řádil hůř než Turci, město je zcela vypleněno, obyvatelé nazí, ženy znásilněné, muži zbiti.“ KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 36.

<sup>47</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 36–37.

<sup>48</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 48.

kteřá si tehdy vyžádala několik obětí na životech na obou stranách, byla pak pouze jakousi předehtou k událostem následujícím.<sup>49</sup>

Na podzim 1745 byl kraj kolem Liberce jedním velkým válečným táborem. Město se muselo postarat o nejrůznější vojenské formace a jejich části, což stálo městskou správu obrovské výdaje a obyvatele mnohá trápení. Někteří vojáci tudy pouze procházeli, např. maďarské a chorvatské oddíly pod velením generála Franze Leopolda von Nádasdyho, jiné, jako třeba zadní voje rakouských husarů, zde strávily několik nocí.<sup>50</sup>

Když Prusové obsadili 27. listopadu 1745 Žitavu, jádro rakouských vojsk se přesunulo ke Hradci Králové a severní hranice tak měly zajišťovat pouze jednotlivé oddíly. Přestože měli hájit vlastní území, řádili zde příslušníci těchto oddílů dle libosti a napáchali mnoho škod. Cestou z Chrastavy do Rynoltic vypálila 28. listopadu skupina Jihoslovánů, Transylvánců a maďarských jezdců o 2 343 mužích vše, co jim stálo v cestě, včetně obilí ve stodolách. Desátého prosince se v Liberci objevilo pruské vojsko, o pět dní později městem táhlo zase vojsko rakouské. Druhou slezskou válku uzavřel a konec válečným utrpením udělal až drážďanský mír z 25. prosince 1745, po němž se Prusové stáhli do Slezska a rakouská vojska opustila Liberecko 2. ledna 1746.<sup>51</sup>

Prusko-rakouské boje se opět rozhořely za tzv. sedmileté války v letech 1756–1763. Liberec v této době zažil průtahy nejrůznějších seskupení ze všech koutů monarchie včetně spojenců z jiných zemí a od listopadu 1756 se ve městě začaly usazovat rakouské pluky, které se připravovaly na rozhodující střet s pruskou armádou. Na pravém břehu Nisy byla vybudována za pomoci místního obyvatelstva řada opevnění, přičemž nejsilnější byla na Keilově vrchu, jenž byl hlavním stanovištěm artilerie. Střeženy byly i přístupové brány do města, které ve skutečnosti představovaly jen přechodné a provizorní zátarasy. Obvyklé opevnění se zděnými hradbami a skutečnými branami Liberec nikdy neměl. V dubnu 1756 tak byly v okolí Liberce a Jablonného v Podještědí rozloženy rakouské sbory pod velením polního maršála hraběte Franze Moritze Lascyho o asi 26 000 mužích.<sup>52</sup>

Pruská vojska pod velením vévody Augusta Wilhelma von Braunschweig-Beverna překročila hranice 20. dubna 1757, po cestě obsadila Hrádek nad Nisou, Grabštejn a Chrastavu a do večera pronikla až mezi Karlov a Horní Suchou, kde se utábořila. Před rozvedněním tak v onen památný čtvrtek 21. dubna proti sobě stály v plné síle obě armády, které kolem páté hodiny ranní rozehrály v těchto končinách dosud nevídanou bitvu. Výsle-

<sup>49</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 48.

<sup>50</sup> Po devět listopadových dnů Liberec vydržoval i polního maršálka knížete Lobkovice se štábem deseti generálů a vojenským doprovodem, který se rozložil po okolních obcích. KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 48.

<sup>51</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 48.

<sup>52</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 49.

dek šestihodinového krvavého utkání, v němž zpočátku Rakousko vítězilo, patrně rozhodl pruský protiútok a závěrečný jezdecký střet. Vojska Marie Terezie byla na severu Čech poražena.<sup>53</sup>

Po prohrané bitvě u Kolína 18. června 1757 se jeden z ustupujících pruských praporů usadil v Liberci, naštěstí ale ještě před koncem června odtáhl. Na jeho místo přišla rakouská posádka, kvůli níž byl také 3. července vydán rozkaz k úpravě cest v okolí, aby vyhovovaly válečným potřebám.<sup>54</sup>

S vlekoucí se válkou se měnila tvář okolní krajiny i samotného města – tovaryšský herberk byl přeměněn na posádkové vězení, na rozkaz generála Dauna byl rozšířen teprve před rokem založený hřbitov a Liberečané měli své město opět připravit na umístění vojenských lazaretů. Proti tomuto nařízení se však ohradila městská rada a prosila o jeho umístění jinam. Patrně vzhledem ke špatným zkušenostem s nedávnou epidemií, z jejíž následků se město ještě úplně nevzpamatovalo, byly jejich prosby vyslyšeny a od budování špitálu se upustilo. Z libereckého kraje odešli vojáci až v roce 1763, kdy byla sedmiletá válka ukončena 15. února 1763 tzv. hubertsburským mírem.<sup>55</sup>

Těžké časy opět prožívali obyvatelé Liberce v letech 1778–1779 během války o bavorské dědictví, tehdy posměšně nazvané bramborová. Přestože se jednalo o válku poziční, která postrádala velkých bitev, obyvatelé zakusili „*zejména proslulou pruskou zpupnost a neústupnost v míře dosud nebývalé*.“<sup>56</sup> Severočeské území, které se mělo podle prvních předpokladů stát místem válečného setkání, třikrát navštívil sám císař Josef II. v doprovodu nejvyšších armádních představitelů v čele s generály Laudonem a Lascym. Dne 6. května se vydali z Turnova přes Hodkovice nad Mohelkou na vrch Špičák (Spitzberg), kde mělo vyrůst opevnění.<sup>57</sup> To bylo nakonec vybudováno kromě již zmíněného Špičáku i na Strážním Vrchu u Vratislavic nad Nisou (nad dnešními pivovarskými rybníky) a u Lukášova.<sup>58</sup>

Celé Liberecko bylo po celou „bramborovou“ válku doslova zahlceno vojsky. Jeden z pluků hraběte Josefa Kinského přezimoval v okolí Janova Dolu, přičemž předvoj měl až u Chrastavy. Na Strážním vrchu nad Vratislavicemi se rozložila infanterie hraběte

<sup>53</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 50.

<sup>54</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 50–51.

<sup>55</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 50–51.

<sup>56</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 64–65.

<sup>57</sup> Návštěvu římskoněmeckého císaře Josefa II. v roce 1778 připomíná pamětní deska na kopci Císařský kámen, jak byl Špičák na císařovu počest přejmenován.

<sup>58</sup> Pro strategickou polohu libereckého kraje bylo dokonce na návrh nejvyšší vojenské rady Rakouska zvažováno vybudovat na pláni nad Hodkovicemi pevnost, která by s Josefovem na východě a Terezínem na západě tvořila účinnou překážku pronikání nepřátelských vojsk do Čech. Tento záměr se však neuskutečnil, protože výstavba obou již dříve budovaných pevností Josefov a Terezín odčerpala Rakousku značné finanční prostředky. NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 6.

Thurna, Wurmsovi husaři zůstali dole v obci. Nastupující zima donutila už začátkem října Chorvaty k přesunu do libereckých kvartýrů. Po několika týdnech přišel na zimní ubytování i pluk infanterie, jehož velitel baron Türkheim pak pořádal v tanečním sále radnice po celou zimu každý týden hudební akademie. Další čtyři prapory byly v libereckých domech nakvartýrovány v lednu 1779.<sup>59</sup>

Válku o bavorské dědictví ukončil těšínský mír 13. května 1779. Vojska se stahovala do mírových posádek a 16. května se do své domovské posádky vrátili i Wurmsovi husaři, kteří měli štáb v Jablonném. Jen jedna eskadrona (65 mužů včetně důstojníků) zůstala v Liberci do 16. listopadu 1784, kdy odmaširovala do Chebu. Následujícího podzimu se do města a okolí nakvartýrovali husaři Esterházyho pluku, kteří zde setrvali více než čtyři roky. Po nich následovaly další a další útvary, na čas zde byl dokonce štáb brigádního generála Blankensteina (první polovina roku 1801). Konec vojenské přítomnosti v Liberci učinila na delší čas teprve Napoleonova porážka.<sup>60</sup>

#### **1.1.4. Liberec za napoleonských válek**

Napoleonské války se ve své závěrečné fázi přenesly také na Liberecko, které stálo dlouhou dobu stranou válečných událostí. Všichni bojeschopní muži (kromě umělců, měšťanů a mistrů) se podle císařského nařízení z 10. července 1808 museli začít cvičit ve zbraní v nedělích a ve svátek. Už od března 1813 procházely Libereckem nejrůznější vojenské oddíly ze všech koutů Evropy. Napoleonské vojsko obsadilo Liberec večer 20. srpna. Vojáci se utábořili kolem kostela Nalezení sv. Kříže, v podloubích Novoměstského a Staroměstského náměstí a v přilehlých ulicích. Někteří vojáci začali rabovat a rekvírovat, ale příští den generál Brune zaručil městu klid, pokud bude jeho mužstvo dostatečně zásobeno. Opožděné zadní voje se ráno 21. srpna usadily na Školním vrchu u Pavlovic a v Růžodole, na Hrnčířském vrchu byla kolem sochy sv. Jana Nepomuckého rozložena vestfálská kavalerie. Další oddíly byly i jinde a stráže stály mimo jiné na bývalém cvičišti v Ruprechticích.<sup>61</sup>

Již o tři dny později došlo poblíž kostela v Janově Dole ke střetnutí rakouských myslivců a husarů s Francouzi a Poláky. Rakušané ustupovali a boj se přenesl až do ulic Liberce, kde velkou paniku mezi obyvatelstvem vyvolalo několik dělových koulí, které dopadly do města. Generál Adam Albert von Neipperg měl obavy, že Francouzi potáhnou dál na jih k jeho hodkovickému táboru, a proto chtěl vytvořit z obyvatel okolních vesnic jakousi domobranu. Během jediného dne se tak na jeho výzvu dostavilo z Jablonce nad

<sup>59</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 65–66.

<sup>60</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 66.

<sup>61</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 94.

Nisou a několika pojizerských obcí na 1 700 dobrovolníků, většinou v čele s místními rychtáři. Nebylo jich však již třeba a Neipperg je s poděkováním za jejich patriotické smýšlení poslal domů. K bitvě v severních Čechách nakonec nedošlo.<sup>62</sup>

### 1.1.5. Revoluce roku 1848 v Liberci

V období revoluce 1848 bylo jedním z prvních počínů liberecké městské rady zorganizování národní gardy, ozbrojeného měšťanského sboru.<sup>63</sup> Jejím úkolem byla ochrana zatím ještě skrovné občanské svobody a zároveň střežení bezpečnosti osob a majetku před očekávanými výtržnostmi lúzy i před možnými vzpourami dělnictva, které tou dobou velice strádalo hospodářskou recesí.<sup>64</sup> Nábor do národních gard započal dva dny poté, co se po Liberci roznesla zpráva o vyhlášení konstituce a za několik dní se na liberecké střelnici shromáždilo více než tisíc měšťanů, z nichž bylo vytvořeno osm setnin v čele s továrníkem Franzem Florianem Siegmundem. V důstojnickém sboru se objevil i major ve výslužbě Karl Karasek, který projevil vojenskou zdatnost už roku 1844 při srážce s demonstrujícími zaměstnanci místních textilek. Kvůli nedostatečné výzbroji byli vítáni hlavně občané s vlastními puškami. Některé jednotky si dokonce samy vyráběly různé bodné a sečné zbraně. O střelné zbraně bylo několikrát žádáno na různých místech včetně pražského generálního ředitelství, jež nakonec poskytlo 500 pušek z josefovské pevnosti. Do skutečné bojové pohotovosti nastoupila národní garda v Liberci pouze jedenkrát, a to 26. dubna 1848, kdy hrozilo nebezpečí, že stávka několika desítek krejčovských dělníků probudí širší ohlas. Působnost jednotek byla omezena jen na území příslušné obce a jakékoliv přesuny jinam schvaloval krajský hejtman. Národní garda se jinak vyžívala v různých přehlídkách a parádních uniformách. Její původní účel ovšem již ztrácel na významu, a tak byla 22. srpna 1851 rozpuštěna.<sup>65</sup>

<sup>62</sup> KARPAS, Roman, et al., pozn. 1, s. 95.

<sup>63</sup> Více o revoluci 1848 na Liberecku viz BELDA, Josef. *Liberec v revolučním roce 1848*. Liberec: Krajské nakladatelství, 1959.

<sup>64</sup> V minulosti vykonával funkci domobrany také liberecký spolek ostrostřelců, o nichž pochází první zmínka již z roku 1517, kdy se zúčastnili střelecké soutěže v Žitavě. Činnost tohoto spolku byla uznána privilegiem hraběte Františka Ferdinanda Gallase v roce 1670. Střelnice byla od počátku z bezpečnostních důvodů situována na okraji městské zástavby, nejstarší se nacházela v místech dnešního Tržního náměstí, odkud se přemístila do ulice Na Bídě. V roce 1743 byla nedaleko dnešního Nerudova náměstí postavena k výcviku ještě dřevěná bouda. První zděná střelnice vznikla v Myslivecké ulici, kam se museli ostrostřelci přemístit po založení Filipova Města v roce 1784. Pro svůj účel byla využívána až do roku 1831, kdy byla dokončena stavba budovy dnešní Střelnice. O Svatodušní neděli se na střelnici každoročně pořádalo tzv. královské střelení do malovaných dřevěných terčů, jehož vítěz získal mj. osvobození od poplatků na celý rok. Několik těchto terčů, které zobrazují historické nebo místopisné výjevy, je uloženo v Severočeském muzeu v Liberci. Po potlačení revoluce 1848 střelecké spolky splynuly s národními gardami, a přestože se na ně nevztahovalo zrušení národních gard, některé již svou činnost neobnovily. CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana. Archiválie střeleckých, vojenských a hasičských spolků uložené ve Státním okresním archivu Liberec. In: *Fontes Nissae. Prameny Nisy*. VII. Liberec: Technická univerzita, 2006, s. 190–198. ISBN 80-7372-007-8. Srov. TECHNIK, Svatopluk. *Liberecké domy hovoří*. I. Liberec: Komise cestovního ruchu, 1992. S. 25.

<sup>65</sup> KARPAS, Roman, et al., pozn. 1, s. 112–114.

Vojenská posádka o síle asi jeden tisíc mužů, kterou tvořily čtyři setniny pěchoty a eskadrona dragounů, sídlila v Liberci od 14. prosince 1848 a její přítomnost přispěla k uklidnění situace ve městě i okolí. Větší část posádky odešla 20. ledna 1849 a Liberec se tak opět stal tichým a spořádaným místem.<sup>66</sup>

### **1.1.6. Role Liberce v prusko-rakouské válce 1866**

Prusko-rakouská válka vypukla 17. června 1866 a první bojové akce se odehrály právě na Liberecku a Českolipsku. Už předtím ovšem procházely městem oddíly rakouské armády, neboť ta zde měla svůj štáb. Dne 23. června překročil hranice u Hrádku nad Nisou 2. a 4. armádní sbor pruské armády a pokračoval dál na Liberec. Od Frýdlantu sem táhl 3. armádní sbor. Proti těmto jednotkám stály jednotky rakouské 1. lehké jízdní divize v čele s generálem Edelmheimem podřízeným veliteli armádního sboru hraběti Eduardu Clam-Gallasovi.<sup>67</sup>

První mrtvé této války přinesly potyčky předsunutých hlídek u Krásné Studánky a Stráže nad Nisou. Ranění byli v průběhu války ubytováni ve Štěpánské nemocnici, v Obecním domě, Liebiegově továrně i na zámku a s jejich přibývajícím počtem z obou válčících stran byly lazarety umísťovány také ve školách a v jiných veřejných budovách. Tyto vojenské události byly samozřejmě opět spojeny s vysokými výdaji. Jen první den obsazení města stálo ubytování vojska nejméně 20 tisíc zlatých. V průměru 6 tisíc zlatých denně pak vynakládal Liberec společně s okresním hejtmanstvím až do jeho odchodu v polovině září 1866.<sup>68</sup>

Samotný Liberec byl sice ušetřen přímých bojů, tíhy války a její hrůzy však nesl jinak, neboť byl tzv. otevřeným městem, což znamenalo, že armáda jej vůbec nehájila. Po noci plné napjatého očekávání 24. června 1866 o půl desáté dopoledne do města bez odporu vstoupila čtyřicetitisícová pruská armáda v čele s generálem kavalerie, pruským princem Friedrichem Karlem. Zhruba polovina této armády se ubytovala v městských domech. Co dům, to nejméně deset nevíтанých hostů a nenasytých strávníků. Zaznamenán je i případ, kdy chudý švec se sedmi dětmi a těhotnou ženou musel ubytovat dvacet mužů. Náměstí a okolní podloubí byla plná povozů a koní, pro jejichž ustájení se využily i některé přízemní byty. Přes již tak velký počet vojáků sem přicházely stále nové a nové jednotky, které ná-

<sup>66</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 116.

<sup>67</sup> Ten den došlo poblíž Chrástavy k prvnímu střetnutí oddílu magdeburského prvního husarského pluku s husary Jana hraběte Radeckého. Rakouští vojáci zde zvítězili. KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 133.

<sup>68</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 133.

sledovaly ještě další rekvizice. Na několik dní se Liberec stal i sídlem štábu 1. pruské armády, který se později přesunul na zámek Sychrov.<sup>69</sup>

Pruské jednotky odešly z města 26. června směrem na jih, neboť válka se přenesla do východních Čech. U Hradce Králové pak 3. července 1866 dosáhla pruská armáda definitivního vítězství nad svým rakouským rivalem. Oficiálním ukončením prusko-rakouské války bylo uzavření pražského míru 23. srpna, ale obyvatelé severočeského města byli ještě dlouhé týdny poté vystaveni dalšímu strádání, neboť tudy procházela vracející se vojska.<sup>70</sup>

## **1.2. Počátky stálého ubytování vojska v Liberci. Demuthova továrna – první posádkové sídlo libereckých vojáků**

Umístění stálé posádky do Liberce bylo po vojenské stránce zcela logickým vyústěním všech válečných událostí, které se v oblasti se strategickou příhraniční polohou během staletí odehrály. Jak však uvádím níže v textu, liberecká posádka je již od svého počátku významně spojena také s textilním průmyslem, pro tento kraj tak typickým.

Od revolučního roku 1848 bylo v Liberci a jeho okolí neustále přítomno značné množství vojáků, kteří provizorně přebývali v měšťanských domech i hospodářských staveních. Dlouhodobý problém společného ubytování tolika mužů ve zbrani přiměl představitele města v roce 1852 k rozhodnutí zřídit v městském domě v ulici U Sirotčince nouzové kasárny. Ty se však brzy ukázaly stejně nedostatečné jako nedůstojné, neboť kapacita vybraného objektu byla velmi omezená a pro ubytování vojáků se musela využívat ještě střešnice.

Zoufalou situaci se liberečtí radní rozhodli definitivně vyřešit po skončení prusko-rakouské války. V roce 1867 požádali o zřízení stálé vojenské posádky a zároveň nabídli, že pro vojáky zajistí odpovídající kasárenské prostory. V roce 1871 k tomuto účelu zakoupilo město bývalou Demuthovu továrnu, kde bylo po nezbytných úpravách ubytováno 25 důstojníků a 494 mužů 4. praporu polních myslivců, určených k jeho ochraně. Umístěním stálé posádky pravidelného vojska nastal zlom v místních vojenských dějinách – Liberec se tak stal garnizónním (posádkovým) městem a touto novou rolí začala další kapitola jeho vojenských dějin.<sup>71</sup>

<sup>69</sup> Ke štěstí obyvatel Liberce dostali Prusové nařídено chovat se korektně a v samotném městě tak nebyly, na rozdíl od jiných lokalit, zaznamenány případy drancování ani mimořádných násilností. KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 134.

<sup>70</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 134.

<sup>71</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 1, s. 7.

Historie objektu první stálé vojenské posádky v Liberci sahá do roku 1840, kdy Franz Demuth koupil zemědělský dvůr v dnešní Blažkově ulici a postavil zde továrnu na jemná sukna, kterou firma F. Demuth provozovala dalších třicet let.<sup>72</sup> Objekt vystavěný na parcele 1497/2 měl centrálně řešený, téměř klasicistní štít, směrem k Fügnerově ulici na něj pak navazovala budova na parcele 1642 (uváděno také 1639), ke které dnes už bohužel neexistuje žádná bližší dokumentace. Hlavní výrobní budova na parcelách 1496 a 1497/1 dispozičně odpovídala podobným továrním objektům stavěným v poslední třetině 19. Století. Areál dvora uzavíraly přízemní budovy skladů, kotelny a strojovny. K továrně patřil i Demuthův dům (čp. 323/4), jenž stál na místě pozdějšího parkoviště obchodního domu.<sup>73</sup>

Bývalá továrna, která se na čas stala pro stovky vojáků druhým domovem, byla však brzy svým vybavením a polohou ve středu města naprosto nevyhovující pro umístění dalších vojenských útvarů, a proto městští radní rozhodli, že nechají vybudovat zcela nová kasárna na tehdejší vojenském cvičišti v severovýchodní části Liberce při staré cestě do Jizerských hor. Po odchodu vojáků z Demuthovy továrny bylo do objektu umístěno policejní ředitelství. Během balkánské války (1912–1913) zde přebývali zajatí Turci a v roce 1916 tu město zřídilo a provozovalo válečnou kuchyň. V prvních desetiletích 20. století prošel areál celkovou přestavbou, ale původní hmota budov zůstala zachována. Věžeňské cely původně situované především ve sklepních prostorách a v přízemí, byly vystavěny i v dalších patrech. Za druhé světové války sloužily objekty zčásti gestapu. Po jejím skončení zde sídlilo Odborné učiliště pracovních záloh. V roce 1953 byl objekt přestavěn na internát podniku Avia a později byl částečně využíván jako bytové jednotky a částečně jako různé provozovny, známé pod označením „Blažkárna“.

Konec dvacátého století přinesl této památné budově už jen definitivní zánik. Desátého července 1995 bylo vydáno povolení k demolici celého členitého areálu a ta byla následně také provedena. Pohnutá minulost objektu byla v roce 2007 kompletně a nenávratně uzavřena, když byly během zemních prací odkryty a odbagrovány destrukční vrstvy s pozůstatky bývalé Demuthovy továrny a pozdější „Blažkárny“, které měly ustoupit nově budovanému obchodnímu centru Forum. *„Zbývá snad jen dodat, že jeho zdi budou tvořit rámec pro poněkud radostnější kapitolu v příští historii tohoto místa.“*<sup>74</sup>

<sup>72</sup> Příslušníci rodu Demuthů patřili mezi přední liberecké podnikatele. Anton Bernard Demuth, první ředitel v roce 1808 založené obchodní firmy Anton Demuth a synové, koupil roku 1835 rochlický mlýn Franze Simona a zavedl tu tovární výrobu suken. V roce 1842 pak postavil naproti dnešnímu kinu Lípa továrnu na jemná sukna, kterou po deseti letech ještě rozšířil. Býval zde sklad, třídírna vlny, přádelna, tkalcovna, nopovna, tiskárna a dekatovací dílna vybavená parním strojem. Podnik byl rozšířen v roce 1856 přikoupením rochlické přádelny a o rok později staré cechovní barvírny. Prostranství v místech dnešního parčíku při Široké ulici bylo pojmenováno až do roku 1945 Demuthovo náměstí. KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 167.

<sup>73</sup> STARÁ, Marcela – ROUS, Ivan, pozn. 4, s. 119–122.

<sup>74</sup> STARÁ, Marcela – ROUS, Ivan, pozn. 4, s. 122.



## 2. Liberecká kasárna v kontextu s urbanismem a architekturou města

Klíčovým faktorem v urbanistickém vývoji každého sídla je terénní konfigurace místa. Ta je právě v případě Liberce velice různorodá a tím i stavebně problematická. Město se rozprostírá v široké kotlině mezi Ještědsko-kozákovským hřbetem a jihozápadním okrajem Jizerských hor, jíž protéká Lužická Nisa. Prostor po levém břehu řeky je relativně plochý, pravobřežní část je naopak vzhledem k údolím Černé Nisy a Harcovského potoka terénně velmi rozmanitá. V následujícím textu se pokusím nastínit obecnou urbanistickou situaci v Liberci od 19. století do roku 1945, na jejíž vývoj měla samozřejmě vliv i zdejší kasárna.

### 2.1. Urbanistický vývoj Liberce do roku 1945 s důrazem na stavební rozmach města v 19. století

Na terénní charakter Liberce narážely už v 19. století veškeré pokusy magistrátu o velkoměstskou regulaci, jež se v konečném důsledku musely stejně vždy přizpůsobit krajině. Pro celkovou urbanistickou koncepci Liberce je proto příznačný především tzv. aditivní princip – ke stávajícímu drobnému jádru města se pozvolna připojovaly nové sídelní celky, které měly mnohdy takřka autonomní charakter. Určitá roztržitost a neuspořádanost je pro město typická dodnes. Neobyčejně členitý a takřka neurbanizovatelný terén však na druhou stranu nese hlavní podíl na výsledném zahradním charakteru města, prostoupeném všudypřítomnými stromy, keři a travnatými plochami.<sup>75</sup>

#### 2.1.1. Urbanistický vývoj Liberce do sedmdesátých let 19. století

K bouřlivému rozvoji Liberce a jeho velkolepé přestavbě na skutečnou metropoli severních Čech sice došlo teprve ve druhé polovině 19. století, ale celý proces započal již koncem 18. století. Díky prudkému rozvoji textilní výroby se z venkovského města stalo významné průmyslové centrum, které poněkud odsunulo do ústraní okolní města. Továrny s dominantami kouřících komínů se staly neoddělitelnou součástí panoramatu města, kterému se od současníků po právu dostalo označení „severočeský Manchester“.<sup>76</sup>

Zhruba do poloviny sedmdesátých let 19. století byl Liberec charakteristický překotným růstem počtu obyvatel a stagnací stavební činnosti. Příčinou tohoto jevu se stal příchod velkého množství lidí z okolních vesnic za prací a neochota podnikatelů i města

<sup>75</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 6.

<sup>76</sup> ŠTOVÍČEK, Jan. Jan Neruda a Liberec. In: *Zprávy České besedy. Sborník krajaňského sdružení rodáků a přátel Liberecka*. 50. Liberec: Česká beseda, 1984. S. 5.

výrazněji investovat do výstavby pro tyto přistěhovalce. Po Praze druhé nejlidnatější město v Čechách získalo 15. prosince 1850 titul statutárního města, do zániku Rakousko-Uherska posledního s tímto označením v Čechách.<sup>77</sup> V polovině 19. století bylo již víceméně dokončeno napojení města na významné dálkové komunikace; Liberecko-pardubická dráha z roku 1859 pak město povýšila i na důležitý železniční uzel severních Čech.<sup>78</sup>

Přes svůj význam si však Liberec stále udržoval spíše provinční vzhled rozptýleného a kopcovitého podhorského sídla. Jeho tehdejší obvod zahrnoval dnešní čtvrti I – V, ostatní části dnešního Liberce žily v té době jako samostatné obce a jejich zástavbu tvořily převážně samostatně stojící, většinou dřevěné přízemní domky. Vyšší, dvou a třípodlažní zděné domy se nacházely jen kolem historického středu a v Kristiánově. Zástavba byla z moderního urbanistického pohledu zcela chaotická, postrádala jakoukoli regulaci a koncepci, chyběly i reprezentativní budovy.<sup>79</sup> Obraz tehdejšího Liberce subjektivně přiblížil Jan Neruda ve svém fejetonu „Liberec“, který byl uveřejněn 8. a 12. října 1865 v Národních listech: *„Liberec má zcela ráz města od včerejška. Kdosi vylíčil, že Liberec vypadá, jako by byl někdo dal pyšné paláce a mizerné chatrče do jednoho pytle a pak vše vysypal, ať to padne, kam padne. Pravda, chatrčí je tu dost, ale pravých paláců jsem neviděl! A ostatní domy jsou zas jen továrnami, jeden jako druhý, všechny pod břidlicí a všechny s bleskosvodem; několik set stejných modelů a dohromady jmenuje se to Liberec... Ač má Liberec pět čtvrtí jako Praha a o tucet pahorků víc než Řím, má přec pro svou roztroušenost a nepravidelnost zcela jen ráz venkovského, a sice pohorského, městečka. Právě tak, jak pohorské vesnice roztrušují budovky své po stráních zcela bez pravidel, stavěli liberečtí továrníci po nížinách, jak je napadlo. Proto také má Liberec ku podivu velký objem a kněhkupectví liberecká prodávají plány, které sterými názvy ulic imponují. Ovšem do většiny ulic sotva vejdeš a vlastně jsi již zase z ní vyšel... Svrchní části pahrbů jsou obyčejně neobydleny, zorané na nich líhy dodávají městu ještě venkovštější ráz. Krásným nebude Liberec nejspíš již nikdy, pravidelná Plzeň např. je proti němu hotovou Florencí. Celistvý obraz nynějšího Liberce musil by se z některého okna nebes kreslit a pak ještě by vypadal Liberec jako konglomerát v mineralogické sbírce, vždy kus hlíny a pak teprv pecka lepšího kamene.“*<sup>80</sup>

<sup>77</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 44.

<sup>78</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 10.

<sup>79</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 31.

<sup>80</sup> ŠTOVÍČEK, Jan, pozn. 76, s. 13–14.

## 2.1.2. Stavební proměna Liberce v metropoli severních Čech v závěru 19. století

Po dlouhých letech útlumu a stagnace začíná v průběhu sedmdesátých let 19. století období, které se do tváře města zapsalo nejzřetelněji, přičemž za vzor si Liberečtí vzali především tři města: Vídeň, Drážďany a Mnichov. Spolu s Prahou, Brnem, Ústím nad Labem, či Opavou lze Liberec označit za jedno z center tzv. „druhého“ proudu kultury, jež reprezentovali německy hovořící architekti usazení na českém území. Ti svou tvorbou tvořili přirozený protipól české avantgardní architektury, kterou charakterizovala progresivita a internacionalismus. Na rozdíl od avantgardy snažící se o radikální odklon od tradiční tvorby je v díle většiny německých architektů patrná snaha o tradicionalismus a moderní historismus, jehož podstatou je kombinace retrospektivních tendencí, historické kontinuity a moderních prvků.<sup>81</sup> V Liberci vznikají především vznosné reprezentativní stavby, vycházející ve většině případů z nacionálně zabarvené neorenesance, neboť německá majorita kladla značný důraz na německé tradice a vzory. Tento styl se opíral jak o politickou orientaci místních elit a převažující německé etnikum, tak o pozici Liberce, hlavního města českých Němců.<sup>82</sup>

Bez větších urbanistických zásahů dlouho zůstávalo okolí dnešního náměstí Dr. Edvarda Beneše, které bylo tradičně využíváno jen k hospodářským účelům, hlavně k pastvě dobytka; neuspořádaný byl především svažité pozemek směrem k Sokolovské ulici. Během relativně krátké doby se však městu podařilo přebudovat tento prostor na důstojné centrum odpovídající postavení Liberce. Nové veřejné budovy demonstrovaly sílu a bohatství města, což bylo ještě zesíleno jejich naddimenzovaným měřítkem, srovnatelným s Prahou či Brnem. Z této doby pocházejí také první komplexní urbanistické studie pro celkovou městskou přestavbu a částečná realizace projektu „Velkého Liberce“.<sup>83</sup> Mezníkem v urbanistickém vývoji města, dokládajícím vzrůstající prestiž Liberce, se stala přestavba historického jádra pod vedením městského architekta Adolfa Kaulferse, dokončená roku 1895. Vypracováním nového územního plánu, který měl Liberec celkově přetvořit v moderní metropoli, byl kolem roku 1900 pověřen významný rakouský urbanista Camillo Sitte. Do územního plánu měl zahrnout i okolní obce a zaměřit se na vyhledávání nových stavebních parcel. Jednalo se především o volné pozemky na východním a severovýchodním okraji města, v části zámeckého parku, na Keilově vrchu, Sluneční ulici, Jeřábu a

<sup>81</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 87.

<sup>82</sup> KLEIN, Dieter. Vlivy vídeňské a mnichovské architektury na liberecké stavby. In: *Fontes Nissae. Prameny Nisy*. II. Liberec: Technická univerzita-Státní okresní archiv, 2001, s. 23. ISBN 80-7083-545-1.

<sup>83</sup> Proces sjednocení Liberce s okolními obcemi započal roku 1887. Jednání byla nejprve komplikována neadekvátními požadavky obcí a poté zcela zastavena kvůli vypuknutí první světové války. ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 11.

v širším prostoru ohraničeném ulicemi Ruprechtická a Frýdlantská. Většina z architektonických doporučení nebyla uskutečněna nebo byla uplatněna pouze okrajově. Sitteho projekt však zůstává jedním z nejhodnotnějších příspěvků k regulaci Liberce vůbec.<sup>84</sup>

Historizující slohy vystřídal na konci 19. století nově nastupující secese a raná moderna. Z historického centra se stavební činnost přesunula do vzdálenějších lokalit, neboť tyto pozemky dosud zůstávaly volné. Kromě veřejných budov a stavebních podniků rodiny Liebiegovy vyrůstají severovýchodně od centra především honosné vily a celé vilové čtvrti v duchu zahradních měst. Velkou oblibu této lokality zapříčinilo několik zásadních faktorů: dostatečná vzdálenost od průmyslové části, vynikající hygienické a klimatické podmínky a především terénní konfigurace místa, která oproti značně svažité centrální městské části poskytovala lepší podmínky pro stavební činnost. Příkladem je luxusní rezidenční čtvrť ohraničená ulicemi Zborovská, Dvořákova a Lesní v bezprostřední blízkosti muzea, která navázala na reprezentativní, historizující vilovou zástavbu Sedmidomků, kolem Masarykovy třídy, kde bydlela většina tehdejší honorace.<sup>85</sup>

Masarykova třída byla již od počátku plánovaná jako promenádní tepna zahradního města – každou stranu lemovala stromořadí a od osmdesátých let 19. století, kdy zde vznikají první honosné vily, patřila k místům s tzv. „dobrou adresou“. Obliba této lokality se projevila v další soustředěné vilové zástavbě nad dolními kasárnami. Zde bylo na počátku 20. století rozparcelováno a následně rozprodáno bývalé vojenské cvičiště, z něhož vyrostla řada vil, v jejichž řešení se až na výjimky uplatňuje geometrická secese či barokizující moderna.<sup>86</sup>

Právě u křižovatky ulic Masarykova (dříve Kaiser-Josef StraÙe) a Vítězná (Radetzky StraÙe) nově vznikla soustředěná výstavba veřejných reprezentativních budov. Ještě koncem 19. století byly v těchto místech pouze neupravené pastviny, v okolí se nacházela jen botanická zahrada s plovárnou, ale jinak zde město prakticky končilo. Zbylé pozemky ve spodní partii ulice Vítězná využívala armáda, a to v rozsáhlém neorománském kasárenském komplexu, vybudovaném při staré cestě z Liberce do Ruprechtic v letech 1891–1893 podle návrhu Adolfa Kaulferse. V průběhu necelých deseti let zde však byly postaveny hned tři nové veřejné budovy, u nichž se navíc vedle doznívajícího historismu již objevuje i secese: Severočeské průmyslové muzeum (1898), Obchodní a živnostenská komora (1900) a Městské lázně císaře Františka Josefa (1902).<sup>87</sup>

<sup>84</sup> MOHR, Jan. Liberecký územní plán Camilla Sitteho z roku 1901. In: *Památky Libereckého kraje. Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného pracoviště v Liberci*. Liberec: 2009, s. 45–64. ISBN 978-80-903934-4-8.

<sup>85</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 12.

<sup>86</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 67–68.

<sup>87</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 54.

### 2.1.3. Urbanistický vývoj Liberce od počátku 20. století do konce druhé světové války

V roce 1910 vzniklo spíše náhodou při schematickém geometrickém rozdělování přilehlých území města mezi ulicemi Vítězná, Generála Píky a Mozartova menší trojúhelníkové náměstí nazvané Kasárenské, dnešní Štefánikovo. V meziválečném období bylo jeho okolí zastavěno převážně rodinnými domy, navazujícími svým vzhledem na vilovou čtvrť Sedmidomky.<sup>88</sup>

Ještě před vypuknutím první světové války byly na dosud nezastavěných pozemcích severovýchodně od Dolních kasáren vystavěny v letech 1911 – 1912 druhé liberecké kasárny, tzv. Horní, jejichž založení významně přispělo k urbanizaci této části Liberce. Prostor mezi areály obou kasáren rozdělovaly ulice obíhající polokruhovitě kolem rozlehlého náměstí pojmenovaného v roce 1924 po německém malíři Albrechtu Dürerovi (dnešní Žižkovo náměstí).<sup>89</sup> Původní urbanistický záměr plánoval uzavřít severní stranu náměstí secesní hlavní budovou Horních kasáren, k jejíž vstupní bráně také mířil hlavní chodník náměstí. Kvůli vyčerpání všech stavebních míst v okolí však magistrát rozhodl tuto plochu rozparcelovat a stavebně ji využít. V závěru dvacátých let 20. století zde vyrostly tři podkovovitě seskupené dvoupodlažní řadové domy, čímž byl střed náměstí degradován na jakýsi hospodářský dvůr. Původní velkorysá urbanistická koncepce se tak naprosto změnila a hlavní budova kasáren zůstala zakryta.<sup>90</sup>

Po vzniku samostatného Československa dochází k opětovnému stavebnímu rozmachu Liberce. Lukrativní pozemky v okolí starého centra byly již z velké části zastavěny, a proto se nové veřejné budovy zakládaly v dolní části města v místech Soukenného náměstí. Urbanistický vývoj, který dosud ve svých rukou drželi českoslovenští architekti a stavitelé, násilně přerušilo obsazení města německou armádou v roce 1938. Německá architektura vycházela z oficiálního, ideologicky orientovaného stavebního slohu třetí říše, tzv. heimatstilu. Ten odkazoval na kontinuitu tradiční architektury a jeho cílem měla být

<sup>88</sup> Geometrické plánování městské zástavby se kreslilo podle pravítka a kružítko, důležité se totiž zdály geometrické zdobné formy: pravouhlé ulice nebo hvězdicovitá náměstí, bez ohledu na prostorová specifika. KLEIN, Dieter, pozn. 82, s. 26.

<sup>89</sup> Ve vrcholu náměstí byl roku 1955 odhalen pomník J. V. Stalinovi od akademického sochaře Josefa Malejovského, první svého druhu v Čechách. O deset let později byla plocha upravena jako památník druhého odboje a posléze i prvního. Část pomníku byla později odstraněna a roku 1974 nahrazena sochou rudoarmějce od Rudolfa Svobody, která byla v roce 1996 přemístěna na vojenský hřbitov v Ruprechticích. V roce 2000 sem byl umístěn netradiční Památník bojovníkům a obětem za svobodu vlasti od Jana a Petra Stolínových. Dnes je již bohužel nefunkční. ČTVERÁČEK, Karel – MOHR, Jan. *Liberec. Mezi vzpomínkou a přítomností*. Liberec: Knihy 555, 2001. S. 146–149. ISBN 80-238-7667-8. Srov. TECHNIK, Svatopluk. *Liberecká náměstí*. Liberec: Česká beseda, 1996. S. 34–36.

<sup>90</sup> TECHNIK, Svatopluk, pozn. 89, s. 42.

jednota vycházející z území, etnika a rasy.<sup>91</sup> K nepopiratelným úspěchům dosaženým v těchto pohnutých dobách patřilo dokončení dlouholetého projektu „Velkého Liberce“. Po dlouhých jednáních bylo město k 1. květnu 1939 rozšířeno o obce Dolní Hanychov, Františkov, Horní Růžodol, Janův Důl, Nové Pavlovice, Nový Harcov, Rochlice u Liberce, Ruprechtice, Růžodol I, Staré Pavlovice a Starý Harcov.<sup>92</sup> V následujících letech znovu nastává stagnace výstavby zapříčiněná druhou světovou válkou. S jejím závěrem a nacistickou porážkou končí velkorysé německé plány na přestavbu Liberce a po roce 1945 začíná nové stavební období v duchu socialistického realismu, během něhož i přes některé necitlivé zásahy do podoby města vzniklo i několik architektonických skvostů.

## **2.2. Obecný úvod k historii vojenských ubytovacích staveb**

Architektura kasárenských objektů se vzhledem ke svému prvotnímu poslání, tedy ubytovat vojenské jednotky zajišťující obranu státu, vždy řídila specifickými postupy a užitým tvaroslovím, čímž se od ostatní výstavby v mnohém odlišovala. Rozlehlé komplexy obecně charakterizuje jistá univerzálnost, strohost a především účelovost, neboť objekty musely být v první řadě praktické a plně funkční pro bezproblémový chod těchto institucí, které se řídily podle státem určeného a vyžadovaného řádu. Kasárna proto vždy odpovídala svou lokalizací, tvarem a prostorem praktickému hledisku na rozdíl od „civilní“ architektury, v níž byl dán mnohem větší prostor pro seberealizaci jejích tvůrců. Bližšímu poznání těchto stavebních principů a jejich historickému vývoji je proto určen následující text.

### **2.2.1. Kasárna jako místo pro ubytování vojska**

Ottův slovník naučný z roku 1899 uvádí původ termínu „kasárna“ z italského *casa d'arme*, dům na zbraně, zbrojnice. O vzniku pojmu se objevují i jiné teorie, ovšem podrobná lingvistická diskuse není hlavním cílem této práce.<sup>93</sup> Někteří starší čeští spisovatelé používali dokonce český ekvivalent „vojárna“, toto pojmenování se však nikdy ve společnosti neujalo. V obecném významu označuje slovo „kasárna“ budovu (nebo soubor budov) pro stálé ubytování většího či menšího oddílu vojska. Podle původního účelu se dělila na erární, obecní a obranná, podle druhu vojska, které v nich bylo umístěné, rovněž na kasárna pěchotní, jezdecká, dělostřelecká, zákopnická, vozatajská apod. Mnohdy pak nesla kasárna

<sup>91</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 104.

<sup>92</sup> BIMAN, Stanislav. Naplněný generační sen. Utvoření Velkého Liberce. In: *Fontes Nissae. Prameny Nisy*. I. Liberec: Technická univerzita, 2012. S. 12–17.

<sup>93</sup> Český název „kasárna“ je přejatý z německého „die Kaserne“, přičemž tento výraz pochází z francouzského „caserne“. Původně se jím označoval příbytek pro čtyři vojáky, kteří se střídali na stráž, za Ludvíka XIV. bylo přeneseno na vojenské příbytky vůbec. *Naše řeč* [online]. [vid. 16. 7. 2012]. Dostupné z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2076>. Srov. OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. XIV. Praha: J. Otto, 1899. S. 16.

ještě název podle panovníků a slavných vojevůdců, jako např. kasárna Františka Josefa na Hradčanech, Ferdinandská kasárna v Karlíně či kasárna Albrechtova před Smíchovem, atd.<sup>94</sup>

Postupem času se hlavně ve velkých městech projevilo úsilí zakládat kasárna na levnějších pozemcích mimo obvod města, aby mělo vojsko blíže na cvičiště či střelnici. Při navrhování nových vojenských ubytovacích zařízení se projektanti snažili soustředit jednotným způsobem velké množství vojáků na nevelkém prostoru, což v konečném důsledku vedlo ke stavbě vícepatrových dlouhých budov. Ty pak uzavíraly ústřední prostor, jehož se užívalo k menším cvičením.

Vnitřní dispozice místností se v průběhu doby utvářela velice rozmanitě. Původní dlouhé trakty byly v celé své délce přerušeny několika schodišti, ze kterých se v každém poschodí vcházelo do dvou místností vpravo a do dvou vlevo. Podle tohoto rozdělení měla vždy jedna část vojenských pokojů okna do dvora a druhá ven do ulic, obě tyto strany pak byly odděleny zdí rovnoběžnou s celým traktem. Nejzávažnější chybou soustavy byla značná hloubka stavby, kvůli které se nedaly místnosti dobře větrat, přičemž zadní prostory byly navíc nedostatečně osvětleny a komunikace mezi jednotlivými částmi budovy byla velmi nesnadná. Tyto nedostatky vedly k poněkud nešťastné myšlence vložit místo oné zdi, jež dělila nádvorní místnosti od místností průčelních, chodbu probíhající celou délkou budovy. Ta ovšem rovněž neměla dostatečné osvětlení a stávala se vlastně skladištěm, z něhož se znečištěný vzduch šířil do všech místností a nemohl uniknout ven, protože chodba byla ze všech stran uzavřená. K lepšímu osvětlení a ventilaci došlo po odstranění příčky, která rozdělila nádvorní místnosti od průčelních, takže tyto dvě části splynuly v jednu.

Připojením chodby probíhající na nádvorní straně vznikl další typ kasáren, které sice disponovaly lepším využitím prostoru pro taktické účely (komunikace, používání chodeb k menším cvičením), ale osvětlení a ventilace obytných místností byly opět nedostatečné. Dvůr, obklopený uzavřeným kruhem budov, bránil přirozenému proudění vzduchu dovnitř, čímž se dostával do obytných místností vzduch více méně zkažený. Aby se proto umožnil snadný přístup vzduchu ze všech stran, byly vytvořeny jiné systémy. Nejjednodušší změna onoho původního typu spočívala v tom, že trakt obklopující nádvoří byl místy přerušen nebo alespoň snížen. Radikálnější nápravu však přinesl teprve tzv. lineární systém. Ten se vyznačoval přímočarou hlavní budovou, ke které se ještě kolmo připojila boční

<sup>94</sup> Kasárna erární byla vystavěna a udržována státní vojenskou správou. Obecní kasárna vybudovala určitá obec, která je zároveň spravovala a za to vybírala od vojenské správy nájemné. Obranná kasárna byla umístěna v pevnosti na strategickém místě, ideálně v hrdle bažty a byla zvláště silně vyzděna, aby odolala pumám a mohla se v ní bránit i proti značné přesile jen poměrně malá skupina vojáků. Příkladem takového ideální pevnosti je italská Palma Nuova. OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ, pozn. 93, s. 16.

křídla, jejichž délka však nesměla přesahovat určitou míru (např. třetinu délky hlavního traktu). Nejvýraznějším zlepšením v uvedeném směru bylo vytvoření tzv. pavilonového typu. Teprve tato soustava budov, při níž např. každá setnina měla svůj zvláštní pavilon, vyhovovala požadavku dostatečného přístupu vzduchu a světla do všech místností.

Druhým důležitým bodem při stavbě kasáren se stalo rozvržení místností dle jejich určení. Starší kasárna se původně dělila pouze vyčleněním zvláštních místností pro kanceláře, kuchyně, kantýnu, skladiště, apod., ale pro celé mužstvo existoval jen jeden druh pokojů. V těch vojáci nejen jedli a spali, ale také si čistili zbraň, šaty a boty a konala se tu i menší cvičení. Tento nevyhovující stav později vedl ke zřízení zvláštních ložnic, pokojů pro denní pobyt (které sloužily také jako jídelna) a místností pro čištění zbraně, šatstva apod. Uvedená stavební zlepšení byla samozřejmě finančně nákladná, ale investovaný kapitál se brzy pozitivně zhodnotil ve zdravotním stavu a zdatnosti mužstva.<sup>95</sup>

### **2.2.2. Počátky ubytování vojska a vznik prvních kasárenských objektů**

Se založením stálé armády a stálých posádek ve městech po třicetileté válce narostly počty vojska a nebylo již možné tak velké množství osob ubytovat v hradních prostorech. Vojáci byli proto ubytováni u měšťanů v podkrovních místnostech a záhy se začaly projevovat první potíže – nekázeň a z toho plynoucí neochota měšťanů ubytovat vojsko, jakož i neschopnost náhlé vojenské akce.<sup>96</sup> Základním typem domu vhodného pro armádu se stal jednoduchý měšťanský dům situovaný poblíž hradeb.<sup>97</sup> Na konci 17. století vydala válečná rada nařízení o ubytování vojska u měšťanského i venkovského obyvatelstva, podle něhož byl vlastník domu povinen mít připravenou jednu světnici a jedno místo ve stáji (podle rozsahu majetku) pro kurýra nebo vojáka. Opatření však vyvolávalo odpor u majitelů domů, kteří se ubytování vojska samozřejmě bránili.<sup>98</sup>

V průběhu 17. století vzniklo několik projektů na stavbu domů pro armádu. Některé z nich byly dokonce realizovány, ale v těchto případech se nejednalo o žádný vysoký životní standard, neboť náklady na výstavbu neslo město. Navíc naléhavost situace – nutnost rychlé výstavby – nedala autorům, kterými byli anonymní zedničtí mistři pracující při

<sup>95</sup> OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ, pozn. 93, s. 16–17.

<sup>96</sup> Typický pro tuto neochotu je dopis bývalého nejvyššího poručíka Albrechta z Valdštejna, Josuy von Mittlava, který napsal místodržitelství 8. 7. 1638: „*Tři sta mužů tělesné stráže přišlo do Menšího města pražského. Jsou špatně ubytováni, toliko v šedesáti čtyřech domech, kde jim nikdo nepodá ani špetku soli a dříví. On sám nemá ani „kvartýr“, ani obsluhu, žold je vyplácen nepravdělně a je nízký vzhledem k drahotě.*“ NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 77.

<sup>97</sup> Menší objekty byly postaveny v malostranských baštách, pravděpodobně pod vedením Carla Luraga, který v té době vedl opravu pražských hradeb. Žádný z těchto objektů se do dnešních dnů bohužel nedochoval, víme pouze to, že zde byli ubytováni dva až čtyři vojáci společně se svými rodinami. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 77.

<sup>98</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 76.



opevňovacích pracích, příliš přemýšlet o výhodnosti dispozice.<sup>99</sup> Tehdy existovaly pouze dva typy vojenského ubytování: řadový typ<sup>100</sup> tzv. Vaubanův<sup>101</sup> a typ španělský.<sup>102</sup> Byty důstojníků, ve kterých se vyřizovala veškerá administrativa, byly v tomto období přičleňovány ke kasárnám mužstva, záchody a umývárny byly situovány mimo budovu.<sup>103</sup>

Výrazný stavební boom přichází až v 18. století, kdy se do střední Evropy a zvláště na české území začalo pomocí francouzských důstojníků a teoretických spisů rozšiřovat francouzské pevnostní umění.<sup>104</sup> Sto let po svém vzniku v roce 1748 čítalo rakouské vojsko 108 000 mužů ve zbrani, kteří potřebovali někde bydlet, což výrazně zatěžovalo tehdejší rozpočty měst. Nejhorlivější stavební činnost se v tomto období přesunula na severovýchodní pomezí, kde se budovaly pevnosti na obranu země proti pruskému vpádu.<sup>105</sup> V českých zemích byla v tomto období obvyklým typem dvoutraktová stavba s 11 – 16 metrů hlubokým traktem ložnic a chodbou. Záchody byly opět začleňovány do dispozice každého podlaží, většinou přímo vedle schodiště. Vyšší specializace vojska vedla

<sup>99</sup> Roku 1683 byla na pražském Klárově vybudována část Bruských kasáren, které vznikaly adaptací a přestavbou měšťanských domů. Tato nejstarší část obdélníkového tvaru, dvoupodlažní budova se dvorem, zahrnovala v sobě především rozsáhlé konírny. Stavba byla roku 1763 zbořena. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 80.

<sup>100</sup> Řadový typ, který se vyvinul z dispozice měšťanského domu upraveného pro potřeby armády, byl bez chodby a vyskytoval se buď v jednoduché, anebo dvojité variantě. Jednoduchou variantu tvořil jeden trakt a jednoproudové schodiště, ze kterého byly přístupné vždy dvě místnosti v patře. Tyto místnosti měly krby k vytápění. Dvojitou variantu tvořil dvoutrakt složený ze dvou zrcadlově spojených jednoduchých variant. Hloubka místností tohoto typu byla neměnných 5, 85 m, šířka se pohybovala od 5,70 m do 7,15 m. Každá místnost měla krb k vytápění i vaření. Místnost byla určena pro dvanáct mužů, kteří střídavě přespávali na osmi lůžkách – čtyři muži vždy odcházeli držet stráž. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 166.

<sup>101</sup> Sébastien Le Prestre de Vauban (15. 5. 1633 – 30. 3. 1707) byl jedním z nejuznávanějších pevnostních stavitelů a představitelů tzv. francouzské inženýrské školy. Svůj život zasvětil službě Ludvíku XIV., který jej za jeho zásluhy jmenoval francouzským maršálem. Vaubanův význam v dějinách pevnostního stavitelství i vojenství je nesmírný a jeho osoba se řadí mezi nejvýznamnější postavy světové vojenské historie. Obecně se uvádí, že během své kariéry postavil podél francouzských hranic 33 nových pevností a na tři stovky jich modernizoval. KUPKA, Vladimír. *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností*. 1. vyd. Praha: Libri 2005. ISBN 80-7277-254-6. S. 406.

<sup>102</sup> Španělský typ odvozený z dvoutraktové klášterní dispozice, byl přenesen ze Španělska do Francie, odkud se později dále šířil. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 166.

<sup>103</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 166.

<sup>104</sup> V době francouzské okupace Prahy roku 1741 francouzští projektanti započali mj. se stavbou baráků pro mužstvo na Petříně u Hladové zdi. Tyto objekty však pro jejich předčasný odchod zůstaly nedokončeny. Pravděpodobně se jednalo o courtinový typ, který se opíral o starou pevnostní zeď. V téže době byly vystavěny pekárny v Hybernské ulici pro zásobování okupační armády. Roku 1743 byly vybudovány v jejich těsné blízkosti na území mezi Senovážným náměstím, Hybernskou a Opletalovou ulicí malé a velké Novobranské kasárny, které odpovídaly pravděpodobně rovněž tzv. španělskému typu. V tomto objektu se nacházela od napoleonských válek až do roku 1844 vojenská nemocnice, zbořen byl koncem 19. století. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 85.

<sup>105</sup> K těmto pevnostem patří v České republice Terezín, Josefov, Hradec Králové a Olomouc. Kasárny stavěné v pevnostních objektech odpovídaly dosavadním dvěma, na rakouském území ustáleným typům – španělskému, tj. čtvercové uzavřené dispozici a podélné příhradové dispozici courtinových kasáren. Tyto typy nalézáme zejména v Terezíně a v Josefově. Kasárny vystavěné uvnitř pevnosti měly své specifické podmínky týkající se zejména obrany proti bombám nepřátelského dělostřelectva. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 84. Více k josefovské pevnosti viz SLAVÍK, Jiří. Účel, řešení a proměny jednoduchých kasáren v Josefově. In: *Zprávy památkové péče*. 58/5. Praha: Národní památkový ústav, 1998. S. 144–148. Dále SLAVÍK, Jiří. Dvojitě kasárny josefovské pevnosti. In: *Zprávy památkové péče*. 61/3. Praha: Národní památkový ústav, 2001. S. 57–64.

k rozdělení armád na různé zbraně (pěchota, jezdeckvo, dělostřelectvo), do zvláštních budov se ve druhé polovině století začínaly také vydělovat jednotlivé funkce. Byly to především budovy velitelské, kde se soustřeďovala veškerá administrativa vojenských měst či pevností.<sup>106</sup>

K prvním objektům stavěným jako kasárna a odpovídajícím tomuto pojmu i dispozičním rozvržením patří Újezdské kasárny z roku 1707. Vystavěny byly v bastionu u Újezdské brány při komunikaci spojující jihozápadní Čechy a Malou Stranu s Prahou. Stavba o půdorysu ve tvaru H pro pět až šest setnin pěchoty vznikla na tomto nevýhodném místě z obranných důvodů a již na počátku 20. století byla odsouzena k zániku. V roce 1927 ji radní nechali zbourat, protože údajně svou estetickou hodnotou a hygienickými poměry nevyhovovala rozvíjejícímu se městu.<sup>107</sup>

Nutnost rozsáhlejší výstavby kasáren vedla k sestavení tzv. kasárenských normálů. Tyto nejstarší kasárenské standardy Dvorní válečné rady z roku 1757 předepisovaly uzavřenou kasárenskou dvorovou dispozici s arkádovým ochozem, známou jako španělský typ. Tento předpis platil při výstavbě kasáren začleněných do městské uliční sítě až do první třetiny 19. století. Dále byl stanoven i maximální počet osob obývajících jednu místnost, a to dvacet mužů. Vzhledem k velikosti kasárenských objektů se často přistupovalo ke spojení pěchoty s jezdeckvem, a tak byly v přízemí umístovány stáje a v patrech ložnice vojáků, což ovšem příliš nevyhovovalo po zdravotní stránce.<sup>108</sup>

V několika městech Českého království byly kasárenské objekty získány zabráním a zrušením klášterů, na konci 18. století patřících hlavně nepracujícím řádům (řády, které se nezabývaly zdravotnictvím nebo školstvím, byly zrušeny dekretem z roku 1782). Vojenský erár zde dostal objekty podobné typu schválenému válečnou radou, tj. španělskému typu. Tyto budovy poskytl po malé adaptaci potřebné množství obytných prostor a ušetřené peníze tak mohly být využity na stavbu pevností. Příkladem zrušených a přeměněných klášterů jsou v Praze kláštery trinitářů, kapucínů, konvent sv. Václava vedle Pražské brány,

<sup>106</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 167. Mezi tyto kasárenské stavby patří olomoucké Staré městské kasárny z roku 1752, sledující svým trojúhelníkovým tvarem opevnění a určené dělostřelcům. Kasárenský dvůr byl obestavěn jednotrakovými budovami, jež měly v přízemí prostory pro děla a příprěže, v patrech sklady, kanceláře a ubytovny. Celá třípodlažní budova byla určena pro 450 mužů s výměrou 8 m<sup>2</sup> na osobu. Samostatné kuchyně pro celý útvar tehdy ještě neexistovaly, skupinky nazývané ve starých plánech „kameradschafty“ si vařily v malé kuchyni umístěné spolu se sušárnou svršků u schodiště. Záchody zde nebyly, vojáci zřejmě užívali koníren umístěných v přízemí. Olomoucké kasárny jsou prvními kasárnami na území České republiky, ve kterých byly použity Vaubanovy myšlenky. Kasárny byly z velké části zbořeny na přelomu 19. a 20. století, kdy musely ustoupit růstu města. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 86–88.

<sup>107</sup> Podobnou táhlou dvourakovou dispozici měla Stará městská kasárna v Brně z roku 1731, situovaná na okraji tehdejšího Starého Města pod úpatím Špilberku. Jejich autor bohužel není znám. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 81–82. K brněnským kasárnám např. SVOBODOVÁ, Jana. Brněnský hrad a brněnská kasárna v lidové písni. In: *Forum Brunense. Sborník prací Muzea města Brna*. Brno: Muzeum města Brna, 1996. S. 171–180. ISBN 80-901969-0-X.

<sup>108</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 85.

jezuitské koleje v Jindřichově Hradci, Hradci Králové a Klatovech.<sup>109</sup> Využity byly jednak pro kasárna, jednak pro nový druh vojenských budov – velitelství. Od vojenské reformy Josefa II. bylo velitelství vyloučeno z kasáren a umístováno v samostatných objektech – dříve se porady a veškerá agenda konaly v bytě velitele.<sup>110</sup>

### 2.2.3. Vojenské a stavební reformy v 19. století

Velká francouzská revoluce a Napoleonova tažení přinutila evropské vlády k velkým změnám v jejich organizaci, zejména po vojenské a správní stránce. Zvláště Rakousko, stát vládoucí několika národům, z nichž každý v tomto období započal boj za svou národnostní nezávislost, bylo přinuceno k řadě organizačních změn.

V tomto období běžná doživotní vojenská služba byla roku 1802 změněna reformou arcivévody Karla, která zaváděla desetiletou službu u pěchoty, dvanáctiletou u jízdy a čtrnáctiletou u dělostřelectva a speciálních služeb (ženistů). Po uplynutí této služby mohl voják odsloužit ještě jednu – šestiletou „kapitulaci“, po jejímž ukončení měl nárok na státní zaopatření. Vojsko bylo i nadále získáváno konskripcí<sup>111</sup> a násilnými odvody. Coby dobrovolné sbory na obranu před hrozícím vpádem Napoleona byly zřízeny domobrany.<sup>112</sup>

Polovina 19. století přinesla také dělnické nepokoje, na jejichž potlačení byla armáda využívána. V tomto období byla proto zvláště v průmyslových městech doplňována síť volně rozmístěných kasáren, aby vojska mohla zakročit, kdykoliv bylo třeba. Vyhrócené situaci konce 19. století odpovídala i dislokace vojenských posádek. Aby se zamezilo dorozumění vojska a vzbouřených továrenských dělníků, byly rozhodnutím válečné rady dosazovány do Čech maďarské posádky a do Maďarska a rakouských zemí posádky české.<sup>113</sup> Ve stavbě kasáren dále platily staré kasárenské normály, později se při budování nových vojenských objektů již od plně obestavěného dvora ze všech stran postupně odstupovalo.<sup>114</sup>

<sup>109</sup> SÁČEK, Karel. Počátky ubytování vojska ve zrušených jezuitských kolejích. In: *Comotovia 2009. Sborník příspěvků z konference věnované 200. výročí regionálních vojenských akcí napoleonských válek (1809–2009)*. Chomutov: Albis international, 2010. S. 168–183. ISBN 978-80-86971-97-1.

<sup>110</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 92.

<sup>111</sup> „Konskripce neboli soupis všech mladíků dospívajících do věku pro začátek branné povinnosti...slouží za podklad odvodu.“ OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ, pozn. 93, s. 733.

<sup>112</sup> Po porážce Napoleona Rakousko domobranu zrušilo kvůli obavám, že těchto „národních sborů“ bude využito proti monarchii na podporu státoprávních a národnostních snah jednotlivých národností Rakouska. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 103.

<sup>113</sup> Roku 1874 vydal císař František Josef I. nová pravidla dislokace vojenských posádek v monarchii, po nichž nastaly významné přesuny. V duchu nejvyšší instrukce totiž měly být napříště české pluky umístovány jen do českých posádkových měst, stejně jako pluky s převahou jiných národností byly odveleny do domovských zemí. HLUŠTÍK, Antonín. *Lounské stálé posádky v letech 1848–1918* [online]. Louny: FABIO, 1997. [vid. 10. 10. 2012]. Dostupné z: [http://www.vejir.cz/regiz/archiv/historie/ln\\_posadky.html](http://www.vejir.cz/regiz/archiv/historie/ln_posadky.html).

<sup>114</sup> První stavbou tohoto období, která rušila plně uzavřenou dispozici, byly pěší Žižkovy kasárny v Hradci Králové, které se skládaly ze čtyř budov obklopujících rozlehlý dvůr o rozměrech 197 x 75 m. Autorem těchto kasáren byl kpt. Ing. Neuhauser, který projektoval také jezdecké kasárny v Přelouči, Bohdanči a Pardubi-

Kasárenské stavby byly postupně modernizovány a doplňovány především lepším sanitárním zařízením, přičemž tyto úpravy a adaptace byly buď začleněny v obytných traktech, nebo ve zvláštních přístavcích. Vysoká úmrtnost a velké procento nemocných vojáků bydlících v těchto objektech vedly k poznání, že tyto typy a dispozice potřebují změny a zlepšení mnohem radikálnější. Bylo nutno vymyslet podobu, která by byla tvořena architektem i hygienikem současně, což vedlo v sedmdesátých letech ke zrušení starých rakouských normálů a vytvoření nové kasárenské typizace.<sup>115</sup>

V Německu se v tomto období objevují dva typy kasáren – tzv. pruský a saský. Pruský typ umožňoval ubytování jak po patrech (horizontálně), tak po blocích (vertikálně). Ložnice vojáků byly poměrně malé, určené maximálně pro deset až dvacet mužů s výměrou 4,2 – 4,5 m<sup>2</sup> na jednoho muže. Záchody se izolovaly důsledně mimo budovu. Saský typ charakterizovaly velké ložnice pro 100 – 150 mužů s výměrou 2,8 – 3 m<sup>2</sup> na osobu, záchody s umývárnamí se nacházely v rizalitech u schodišť. Kuchyně zůstávala nejčastěji v podzemí a pro mužstvo byly upraveny zvláštní jídelny (centrální kuchyně a jídelny Rakousko tehdy ještě neznalo).<sup>116</sup>

Po polovině 19. století se jednotlivé provozy z hygienických důvodů výrazně diferencovaly (velitelství, kuchyně, stáje, věznice), došlo i na oddělení rot do zvláštních pavilonů. Výměry pro jednotlivce byly stanoveny podle jednotlivých druhů vojska, denního zaměstnání a obtížnosti služby na 4,0 – 5,1 m<sup>2</sup>. Záchody a umývárny byly začleněny do plánů stavby. Konec 19. století charakterizuje snaha po vojenském typu vyhovujícím jak hygienicky, tak provozně. Dispozice čerpala z předešlých zkušeností. Na co se ovšem příliš nedbalo, byl architektonický vzhled.<sup>117</sup>

#### **2.2.4. Architektonický styl vojenských staveb**

Umělecká díla zpětně odrážejí obsah doby, a tak i architektura a vojenské stavitelství, jako každé odvětví umělecké tvorby, odpovídá těmto tendencím a jejich uměleckému výrazu – slohu. První barokní vojenské stavby se objevily ve Francii, Nizozemí a Belgii a tento dispoziční typ pak přejímaly pro své armády i středoevropské státy, které nenavazují na domácí stavební tradici, ale na evropskou, jež se domácímu prostředí a krajině pouze přizpůsobuje. Velký vliv na stavební činnost měli také nově vyškolení vojenští inženýři,

---

cích. V roce 1819 použil během projektování plzeňských kasáren krajský ing. Kottnauer z urbanistických důvodů plně neuzavřenou dispozici ve tvaru písmene U, která byla již o dvacet let později běžně užívaným kasárenským typem. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 104–109.

<sup>115</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 107–113.

<sup>116</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 169–170.

<sup>117</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 170.

jejichž výchova byla od první třetiny 18. století normalizována vojenskými inženýrskými školami.

Za vlády Marie Terezie a Josefa II. směřovalo vojenské stavitelství ke standardizaci klasicistního výrazu s prvky baroka, charakterizovaného minimálními architektonickými detaily. Mezi lety 1700–1820 se vlivem určitého konzervativismu rakouské vojenské správy dlouho udržovaly staré kasárenské normály a předpisy, aniž by cokoliv v obsahu či formě změněno. Naopak německé země, které ve vlasteneckých protinapoleonských válkách získávaly své národní sebevědomí, radikálně měnily celý systém armády včetně stavitelství. Tyto skutečnosti dokonale zosobňovalo Prusko, kde se z klasicismu s prvky empíru profiloval přímo „státní sloh“ se střízlivým, působivým a tvrdým výrazem.<sup>118</sup>

Následující období se již vyznačovalo spíše pozvolným poklesem tvůrčí činnosti, kdy se často pouze kopírovaly starší stavby, ve kterých se spojovaly staré a nové prvky. Vojenští projektanti, kterým chyběly stavební a výtvarné tradice, s nimiž po generace pracovali civilní projektanti, byli svazováni nejrůznějšími předpisy. Jejich okruh působnosti rovněž zahrnoval široké území, a proto se ve výrazu vojenských staveb projevuje určitá univerzálnost. S účelovostí vojenských staveb souvisí i jejich architektonická podoba, která byla vždy spíše strohá a pravidelná. Vše nepotřebné bylo odstraněno, vše závažné a působivé přetrvalo a stalo se typickým pro vzhled vojenských staveb, které opakovaly tyto již vyzkoušené prvky v dalších realizacích. Postupem doby se projektanti a stavitelé čím dál více věnovali pouze dispozičnímu řešení a konečný vzhled budov byl pro ně vedlejší. Průčelí nově budovaných objektů byla tak často doslova oblepena různými prvky z neohistorizujících slohů a nastupující secese, které měly svým členěním zastříti chybné proporce celku i detailu. Tato ne vždy šťastná řešení ovšem plně odpovídala tehdejší době – vojáci nebyli plnoprávními občany a jejich ubytovací prostory byly pro měšťanstvo nákladným břemenem, které museli platit ze svých daní. Obecně lze říci, že jednoduchost a střídmost výrazně odlišovaly vojenské objekty od civilních; tento rozdíl se však částečně stíral u kasáren stavěných v historizujícím a secesním stylu, které s množstvím detailů a dekorativních prvků prvoplánově pracovaly.<sup>119</sup>

<sup>118</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 174.

<sup>119</sup> „Rovněž neorenesance, která v civilním stavitelství dostává pokrokový charakter boje za národní umění (česká renesance) ve vojenských stavbách se stává plagiátem, suchou, chladnou akademickou napodobeninou úředního slohu. Secesní období i období po první světové válce se všemi svými snahami, nemohlo architektuře vojenské dát nový výraz, jak po stránce společenské tak i výtvarné. Vojenské stavitelství ztratilo v tomto období styk s dobrými tradicemi minulosti a nic nového svým téměř odpudivým výrazem nepřineslo.“ NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 176–177. V současné době se tento přežívající pohled socialistických odborníků začíná měnit. Pozvolna dochází k rehabilitaci historizující a tradicionalistické architektury, která získává zpět své zasloužené místo v dějinách architektury.

### 2.2.5. Rakouská typizace

Vojenské stavby, které měly vždy se svými velkými nároky na prostor důležitou úlohu v obraze krajiny, lze v zásadě rozdělit na celky v pevnostech (stavěné na místech předpokládaného útoku nepřítele) a celky v otevřených městech (pro zajištění bezpečnosti a rovnoměrného rozmístění vojska na celém území kvůli dobrému zásobování).<sup>120</sup> Původní kasárenské stavby španělského typu tvořily se svými uzavřenými dvory kompaktní hmotu. Od konce 18. století se tato uzavřená dispozice kvůli zvýšeným hygienickým požadavkům otevírá do tvaru písmene U. S rostoucí specializací jednotlivých funkcí v kasárnách a s jejich rozmisťováním do jednotlivých pavilonů ve druhé polovině 19. století si kasárenské celky vyžádaly také novou skladbu. U pozdějších kasáren výrazně převažovala funkce nad estetickým a kasárenské celky se stávaly chaosem jednotlivých budov, kde jasně patrným zůstával pouze dvůr obklopený ubikacemi. Přebujelé požadavky vojenských velitelů na velikost těchto dvorů způsobovaly, že i tento dvůr přestával být jasně ohraničeným prostorem a jednotlivé pavilony netvořily urbanistický celek.<sup>121</sup>

V období poslední třetiny 19. století se politické snahy přenesly také do armády. Snaha o vytvoření útvarů, ve kterých by byla shromážděna jedna národnost, a to s jednotným německým vedením, byla podpořena opětovným zřízením císařsko-královských zeměbraneckých oddílů a uzákoněna v roce 1885. Upravena byla i délka prezenční služby na tři roky v řadové armádě a dva roky v zeměbraneckých oddílech. Vysoká úmrtnost a velké procento nemocných vojáků i koní u jezdeckých oddílů (z čehož vyplývaly i velké finanční ztráty) vedly generální štáb a ministerstvo války Rakouska k hledání příčin těchto ztrát. Hygienikové, lékaři a architekti se shodli v názoru, že na vysoké procento onemocnění a úmrtnosti v armádě má vliv především špatné ubytování a epidemické choroby způsobené nejčastěji závadnou vodou.<sup>122</sup>

Bylo nezbytně nutné vyřešit problém špatného ubytování a nevhodného umístění kasáren, a proto byly roku 1871 zrušeny staré normály. Hledaly se nové typy vojenského ubytování, a protože se jednalo o hromadnou a poměrně rozsáhlou stavební akci, byla sledována (kromě hledisek vojenských a hygienických) i hlediska ekonomická. Pokrokové bylo nařízení o oddělení mužstva a důstojníků do zvláštních nebo oddělených částí budov. Nepřípustné již bylo spojení ubikací mužstva s konírnami v jeden celek. Všechny tyto kro-

<sup>120</sup> Kasárna byla zvláště v Čechách zpočátku začleňována do běžné uliční zástavby v centru starých měst a tato koncepce s sebou nesla samozřejmě mnoho nevýhod.

<sup>121</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 164–165.

<sup>122</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 114.

ky nutně směřovaly k vyšší diferenciaci jednotlivých provozů rozdělených do samostatných budov a později vedly k volné pavilonové zástavbě.<sup>123</sup>

Nové rakouské kasárenské typy navrhl na základě důkladného průzkumu stávajících objektů Franz von Gruber.<sup>124</sup> Ve své práci se snažil především o rozdělení dosud sloučených funkcí v jedné budově do budov samostatných a dále žádal odstranění uzavřených dvorů. Jeho hlavním požadavkem bylo dobré provětrání všech prostor kasáren a proslunění obytných místností, neboť jen tak mohl pro vojáky vzniknout dostatečně volný a zdravý prostor. Gruber si všímal i situování kasáren jak ve městech, tak v otevřené krajině a navrhoval, aby pododdíly – roty, baterie a eskadrony – byly co nejvíce soustředěny.<sup>125</sup> Základem nového půdorysu se stal obdélný dvoutrakt obytné budovy s boční chodbou a schodištěm uprostřed. U tohoto schodiště byly umísťovány záchody a nejnutnější administrativa pododdílu – roty. Výjimku tvořily zeměbranecké kasárny, které byly zpočátku vytvářeny libovolně podle uvážení architekta.<sup>126</sup>

Pavilonový systém a Gruberův typ kasáren se v českých zemích realizoval až do první světové války. Další vývoj charakterizovala snaha po trojtraktu, který je hospodárnější než dvoutrakt. Od časů první československé republiky netvoří kasárenské objekty urbanistický celek, protože vzdálenosti objektů a velikosti cvičišť byly z vojenských důvodů nadměrně dimenzovány.<sup>127</sup> V následujících desetiletích ke zmíněným kritériím přistoupil požadavek hospodárnosti, což vedlo projektanty kasáren k trojtraktu se střední chodbou, který se v nových změněných podmínkách a požadavcích ukázal být jako vyhovující.<sup>128</sup>

## 2.3. Kasárenské komplexy v Liberci

V průběhu procesu budování Liberce jako významného průmyslového centra se vedle přestavby historického středu přistoupilo i k zakládání nových veřejných budov, je-

<sup>123</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 114–115.

<sup>124</sup> Franz von Gruber, profesor Vojenské technické akademie ve Vídni, ve své knize *Beispiele für die Anlage von Kasernen* vypracoval vzory pro kasárenské stavby, které sice nebyly stanoveny jako norma, ale pro jejich cenu (protože splňovaly všechny požadavky jak hygienické, tak vojenské) byly při výstavbě rakouských kasáren velmi často napodobovány anebo přímo přejímány až do první světové války. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 116.

<sup>125</sup> Z rozdělení těchto pododdílů se odvíjel také počet podlaží budovy. Existovaly v podstatě dva způsoby členění: v horizontálním smyslu po patrech (kdy byl vždy v jednom patře ubytován jeden pododdíl, a tedy výška budovy a počet podlaží odpovídaly počtu ubytovaných součástí) a ve vertikálním smyslu po blocích. V jednom bloku vždy byla ubytována jedna součást. Z ekonomických důvodů se rakouská vojenská správa rozhodla pro první způsob a z toho vyplývající čtyřpodlažní zástavbu. V Čechách byl tento typ použit při výstavbě Albrechtových kasáren na Smíchově, u kasáren Roháče z Dubé ve Vršovcích či Jezdeckých kasáren v Karlíně. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 115.

<sup>126</sup> Takovým příkladem jsou Pohořelecké kasárny z roku 1890 navržené architektem Jindřichem Fialkou. NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 116.

<sup>127</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 125.

<sup>128</sup> NOVÁK, Alexandr, et al., pozn. 9, s. 171.

jichž výstavnost měla přispět ke zlepšení celkového vzhledu města. Až na radnici, divadlo, poštu a některé správní budovy se však v již zastavěném středu pro tyto stavby nenalézaly vhodné plochy, a proto byly umísťovány po obvodu tehdejšího obytného pásma, kde zároveň napomáhaly k rychlému rozšiřování zastavěného území. K takovému prostoru patřil v závěru 19. století i severovýchodní okraj Liberce, kde v průběhu necelých dvaceti let vyrostly „na zelené louce“ dva vojenské komplexy, které svému původnímu účelu slouží dodnes. O výstavbu libereckých kasáren se zasloužili především vedoucí představitelé města, kteří usilovali o umístění stálé vojenské posádky primárně kvůli ochraně pohraničního sídla. Vojenské ubytovací komplexy v Liberci představují typ tzv. „obecních“ kasáren, neboť je nechalo vybudovat město, které je zároveň spravovalo a za to vybíralo od vojenské správy předem stanovené nájemné.<sup>129</sup> V současné době se oba liberecké vojenské objekty nazývají Kasárna Jana Žižky a k jejich rozlišení se opět užívá výraz „Dolní“ a „Horní“.

### **2.3.1. Kasárna Jana Žižky – Dolní kasárna**

S výstavbou prvních samostatných libereckých kasáren jsou neodmyslitelně spjaty dějiny dnešního Štefánikova náměstí, jehož plocha se v minulosti rozléhala na neupravených pozemcích v severovýchodní části města. Hlavní budova stojí v místech, kde se do té doby nacházely tradičně pouze pastviny a cvičiště se původně rozkládalo v místech bývalého popraviště. Někdy kolem roku 1610 sem totiž nechala tehdejší majitelka panství, Kateřina z Redernu přemístit z Šibeničního vrchu původní liberecké popraviště. Na vyvýšeném prostoru dnešního západního dvora Dolních kasáren, zůstávaly ještě v 19. století patrné zbytky asi třímetrového kamenného tarasu krytého podlahou z mohutných trámů, na kterém s největší pravděpodobností stálo vlastní popraviště. Ještě před výstavbou kasáren bývala vpravo od tohoto tarasu, oddělená prkenným plotem, jezdecká škola pro garnizónu libereckých husarů.<sup>130</sup>

Na rozdíl od původní lokace posádky v bývalé Demuthově továrně skýtalo toto místo na okraji města dostatek volného prostoru, neboť z hlavní městské tepny, třídy císaře Josefa (dnešní Masarykova ulice), sem doposud odbočovala pouze neupravená polní cesta. Ta byla přebudována na současnou Vítěznou ulici až na přelomu 19. a 20. století, kdy v jejím okolí zavládl čilý stavební ruch a vznikly zde výstavné budovy muzea, Obchodní a

<sup>129</sup> OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ, pozn. 93, s. 16.

<sup>130</sup> NEVRLÝ, Miloslav. Hora tří jmen. In: *Ročenka Jizersko-ještědského horského spolku*. IX. Liberec: Jizersko-ještědský horský spolek, 2011. S. 8–28. ISBN 978-80-870-95-06-5.



živnostenské komory a městských lázní. V této době se v okolí začaly stavět rovněž honosné vily s rozsáhlými zahradami a honosné činžovní vily.<sup>131</sup>

Stavba Pěchotních kasáren císaře Františka Josefa I. (Kaiser-Franz-Josef-Infanterie-Kaserne), jak se původně kasárna nazývala, probíhala v letech 1891–1893 na základě projektu tehdejšího říšského ministerstva války a libereckého městského architekta Adolfa Kaulferse.<sup>132</sup> Stejně jako mnohá další rakousko-uherská kasárna byla liberecká projektována po vzoru slavného vídeňského Arzenálu. Vojenský komplex o 31 budovách v historizujícím slohu s římskými, byzantskými a maurskými prvky vznikl v letech 1849–1856 na památku březnové revoluce 1848. Autorem původního návrhu byl architekt Leopold Mayer, s nímž na tomto velkolepém podniku pracovali ještě architekti Carl Roesner, Antonius Pius de Bar, August Sicard von Sicardsburg, Eduard van der Null, Theophil von Hansen a Ludwig Förster.<sup>133</sup> Pod Kaulfersovým vedením vystavěly nové sídlo vojenské posádky o celkové kapacitě 1 015 mužů sdružené firmy libereckých stavitelů Paula Waglera, Adolfa Horna, Eduarda Beckerta a Schär-Leupelta.<sup>134</sup> Celý objekt byl polním myslivcům předán k užívání od 1. října 1893.<sup>135</sup>

Komplex Dolních kasáren tvoří osm větších budov a čtyři menší postavené na obdélníkových půdorysech a rozmístěné kolem obdélníkového nádvoří. Jedná se o typickou ukázkou ve druhé polovině 19. století oblíbeného pavilonového systému, který se v habsburské monarchii uplatňoval při výstavbě nových vojenských ubytovacích zařízení. Konečná architektonická podoba se vzhledem k původnímu účelu areálu vyznačuje určitou mohutností, pravidelností a strohostí. Třípodlažní objekty završené valbovými střechami jsou postaveny v eklektickém stylu kombinujícím novorománské prvky s tvaroslovím tudorovské novogotiky. Fasády objektů obrácených do Štefánikova náměstí člení obloučkové vlysy probíhající pod korunními římsami a pásové ozuby. Architektonicky nejzajímavější část představuje hlavní budova velitelství, třípodlažní objekt s půdorysem ve tvaru písmene E, situovaný hlavním průčelím do prostoru dnešního Štefánikova náměstí. Ze středu stavby vyrůstá čtyřboká tupě zakončená věž se zkosenými nárožími korunovaná cimbuřím, nejviditelnější část kasárenského komplexu, která tvoří mírně vyosený „point de vue“ při průhledu Vítěznou ulicí.<sup>136</sup>

<sup>131</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 54.

<sup>132</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 7.

<sup>133</sup> Největšího uplatnění dosáhl objekt během světových válek, kdy sloužil nejen jako kasárna, ale i továrna na výrobu zbraní a jejich skladiště. Vídeňský Arzenál byl po skončení druhé světové války opraven do původní podoby a dnes v něm sídlí Vojenské historické muzeum. ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 54.

<sup>134</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 7.

<sup>135</sup> Státní okresní archiv Liberec, Archiv města Liberec, Gd VI., kart. č. 290/4, Städtische Nothkaserne in Reichenberg. Belags-und Ubications-Übersicht.

<sup>136</sup> HEROUT, Jaroslav, pozn. 11.

V celém areálu, jenž byl od počátku určen výhradně pro potřeby pěchoty a polních myslivců, se nacházelo kromě vlastních ubikačních objektů pro mužstvo a velitelský sbor sídlo štábu, důstojnické kanceláře, speciální pokoje pro nemocné a lehce raněné, věznice se samotkou, hygienická zařízení (záchody, koupelny), kuchyně, výčep, tělocvična a šermířna, knihovna, dílny a opravny (puškařská, krejčovská, obuvnická), skladiště a komory (štábní, muniční, jezdecké, hořlavého materiálu), stáje a kůlny na povozy. Ve sklepích se skladovalo uhlí, kterým se jednotlivé objekty vytápěly, v půdních prostorách se nacházela další skladiště a sušárny.<sup>137</sup>

Po vzniku samostatného Československa nesly Dolní kasárny jméno po generálu Milanu Rastislavu Štefánikovi a umístěny sem tradičně byly pěší útvary. Oficiální název se ve sledovaném období změnil ještě jednou, a to k 1. červenci 1938, kdy se začalo používat označení Velké kasárny.<sup>138</sup> V Dolních kasárnách dnes sídlí velitelství 31. brigády radiční, chemické a biologické ochrany a u objektu se nachází také sportovní areál, který mohou využívat i občané Liberce.

Zároveň se stavbou kasáren byla zhruba 600 metrů severovýchodně od nich v roce 1893 vybudována zotavovna a nemocnice pro členy liberecké vojenské posádky, a to na vyvýšenině za novou vilovou čtvrtí v Sedmidomkách, tehdy už na pokraji jizerských lesů. Stejně jako zmíněná Dolní kasárna ji projektoval městský architekt Adolf Kaulfers, který jí dal poněkud strohý neoklasicistní vzhled. Objekt se skládal z hlavní dvoupodlažní budovy čp. 576-I, z menší dvoupodlažní budovy čp. 577-I sloužící jako izolace a z vedlejších budov, hlavně koníren. Výstavba nemocnice si vynutila mimo jiné přemístění botanické zahrady na sousední pozemky.<sup>139</sup>

Nová nemocnice, zřízená z bývalé oddílové nemocnice, měla kapacitu 22 lůžek pro důstojníky a 2 060 lůžek pro mužstvo. Komplex sestával z oddělení pro chirurgii, nemoci vnitřní, tuberkulózní, venerické, ušní, oční a zubní a v areálu se nacházela rovněž zubní a bakteriologická laboratoř. Svá odloučená pracoviště měla vojenská nemocnice také ve Vratislavicích nad Nisou, Jablonci nad Nisou, Libverdě, Frýdlantu v Čechách a Mimoňi. Po roce 1918 ji krátce spravoval německý Volkswehr společně s městem Liberec, 16. prosince 1919 ji pak převzala československá vojenská správa. O tři roky později byla přejmenována na posádkovou nemocnici a k 31. prosinci 1925 zrušena, přičemž personál a vybavení bylo přemístěno do 3. divizní nemocnice v Terezíně. Po druhé světové válce užívala celý areál policie a po ní krajská správa Sboru národní bezpečnosti. V závěru padesátých let prošel objekt kvůli adaptacím pro školní účely stavebními úpravami, které vzhled

<sup>137</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 135.

<sup>138</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 36.

<sup>139</sup> TECHNIK, Svatopluk, pozn. 10, s. 15.

budovy značně zjednodušily. V roce 1959 sem byla přemístěna z Jarošovy ulice základní škola, dnes Základní škola Lesní.<sup>140</sup>

### 2.3.2. Kasárna Jana Žižky – Horní kasárna

Po téměř dvaceti letech od vzniku prvních samostatných kasáren se liberečtí radní rozhodli podstatně rozšířit vojenskou posádku. Silné vojsko mělo Liberci pomoci k udržení jeho významu a zajištění bezpečnosti obyvatel, a proto představitelé města považovali za nezbytné vybudovat další kasárenský komplex. Staveniště nechali stejně jako v případě první vojenské výstavby založit při cestě do Jizerských hor, ale protože okolí Dolních kasáren bylo už z velké části zastavěno, zvolili prostor severovýchodně od něj, již z větší části na katastru tehdy ještě samostatné obce Ruprechtice.<sup>141</sup>

Stavební práce započaly v červenci roku 1911 a řídily se opět podle návrhu městského architekta Adolfa Kaulferse a Rudolfa Simona, vedoucího stavebního odboru magistrátu, jenž dohlížel mimo jiné na stavbu sídliště Domovina.<sup>142</sup> Projekt, který realizovaly čtyři liberecké firmy architektů Adolfa Horna, Adolfa Hübnera, Ernsta Schäffera a Antona Worfa, byl dokončen 15. září 1912. Nová kasárna dostala název Erzherzog–Franz–Ferdinand–InfanterieKaserne (Pěchotní kasárna arciknížete Františka Ferdinanda) a byly v nich již od počátku umístěny oddíly dělostřelecké, o čemž svědčí i dnešní ulice Dělostřelecká v jejich blízkosti. Podle stavební lokace a vojenského útvaru, pro který byl objekt od počátku určen, se kasárnám přezdívalo také „Horní“ nebo „Dělostřelecká“.<sup>143</sup>

Areál těchto kasáren lze vymezit dnešními ulicemi Božích bojovníků, Letců, Údolní, Javorová a Horská. Stejně jako v případě Dolních kasáren byl podle směrnic říšského ministerstva války zvolen pavilonový systém zástavby – komplex sestává z osmi samostatných objektů o obdélníkových půdorysech rozmístěných kolem obdélníkového nádvoří. Konečná architektonická podoba druhých libereckých kasáren se již nevyznačuje takovou monumentalitou, jakou lze vysledovat u kasáren dolních, jednotlivé budovy naopak působí poněkud civilnějším dojmem. Dvoupodlažní objekty završené mansardovými střechami jsou postaveny v pozdně secesním stylu kombinujícím geometrické prvky s novobarokním tvaroslovím. Fasády objektů člení výškově obdélné vpadliny, pod okny doplněné parapetními zrcadly. Podkroví prosvětluje vikýře typu volských ok. Architektonicky nejzajímavější část představuje stejně jako v případě Dolních kasáren hlavní budova velitelství. Dvoupodlažní objekt postavený na půdorysu písmene „E“ se vstupní branou zdůrazněnou poly-

<sup>140</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 7.

<sup>141</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 7–8.

<sup>142</sup> *Liberec – Reichenberg: Architektura na severu Čech* [online]. [vid. 2. 5. 2013]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/132-domovina>

<sup>143</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 7–8.

gonální věžičkou se hlavním průčelím obrací do podkovitého prostoru dnešního Žižkova náměstí.<sup>144</sup>

V dělostřeleckém areálu se nacházelo sídlo štábu, ubytovna poddůstojníků, tři ubikace pro mužstvo, stáje pro koně, zbrojnice a vězení. Tato kasárna se již řadila k moderním vojenským zařízením, neboť všechny objekty byly vybaveny vodovodem a elektrickým osvětlením, což v té době ještě nepatřilo k běžnému standardu.<sup>145</sup>

V roce 1919 dostal areál název po Janu Žižkovi z Trocnova a k 1. červenci 1938 byl přejmenován na Malé kasárny, což v porovnání s většími Dolními kasárnami zcela logicky odpovídalo.<sup>146</sup>

Výstavba Horních kasáren si vynutila přemístění původní vojenské střelnice z prostoru dnešního muzea do Starého Harcova na tzv. Medvědí louku (Bährenwiese), mírně se svažující mýtinu dobře přístupnou z Jizerské silnice, kde byl postaven zděný patrový objekt se stanovišti střelců. V letech 1918–1938 ji používala československá armáda, a poté německý Wehrmacht. Po druhé světové válce byla střelnice krátkou dobu v držení Československé lidové armády, po roce 1948 byla předána Velitelství milicí, a pak Sboru národní bezpečnosti.<sup>147</sup>

V souvislosti s rozšířením vojenských objektů a tím pádem i větším počtem vojáků ve městě bylo v letech 1916–1921 jižně od Liebiegova městečka, na Monstrančním vrchu, postaveno menší sídliště, které dostalo název Domovina (Heimstätte). Pozdně secesní objekty pro válečné vysloužilce a invalidy z Liebiegovy továrny, první zařízení svého druhu v Rakousko-Uhersku, vznikly na popud slavného průmyslníka Theodora Liebiega. Autorem plánů a celkové koncepce byl architekt Jakob Schmeissner, realizaci kolonie provedl stavitel Richard Wojatschek.<sup>148</sup>

## **2.4. Architekti a stavitelé libereckých kasáren**

Liberecké komplexy Dolních a Horních kasáren patří k velkolepým městským stavbám, jejichž náročné realizace si vyžádaly spolupráci zkušených odborníků. Projekty obou vojenských objektů spojuje osobnost hlavního městského architekta Adolfa Kaulferse. Protože materiály jsou velmi torzovité, pokusila jsem se vytvořit alespoň stručný přehled jeho díla, kterým se zapsal do dějin liberecké architektury. Na stejný problém jsem

<sup>144</sup> HEROUT, Jaroslav, pozn. 11.

<sup>145</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 1, s. 224.

<sup>146</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 36.

<sup>147</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 8.

<sup>148</sup> TECHNIK, Svatopluk. Liberecká architektura v období secese. In: *Liberec. Ročenka liberecké architektury*. II. Liberec: Občanské sdružení Cesty, 2006. S. 24. Srov. *Liberec – Reichenberg: Architektura na severu Čech* [online]. [vid. 2. 5. 2013]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/132-domovina> Srov. ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 85–86.

narazila i u dalších spoluautorů libereckých kasáren, jejichž architektonický odkaz se ukrývá (nejen) ve zdech vojenské posádky. Komplexní (i když stále obecný) text se mi podařilo sestavit pouze u slavného libereckého architekta a stavitele Ernsta Schäfera.<sup>149</sup>

#### **2.4.1. Dolní kasárna. Adolf Kaulfers, Adolf Horn**

Adolf Kaulfers, hlavní městský architekt v Liberci, vystupuje v mé diplomové práci v první řadě jako autor obou libereckých vojenských areálů. Z hlediska dějin zdejší posádky je jeho role zcela neopominutelná. Díky svým architektonickým schopnostem dokázal už před více než sto lety vytvořit moderní a plně funkční zázemí pro liberecké vojáky, které slouží svému původnímu účelu dodnes.

Kaulfers projektoval většinu „svých“ objektů v tzv. neoslozích, jak však dokládá pozdně secesní areál Horních kasáren, svou tvorbu dokázal přizpůsobit i moderním architektonickým trendům. Jako hlavní městský architekt přímo spolupracující s libereckým magistrátem se primárně podílel na stavbě veřejných budov ve městě i jeho okolí. V roce 1886 se stal společně s radním Ferdinandem Felgenhauerem členem magistrátem zřízeného stavebního výboru pro stavbu radnice. Výbor po vypracování kalkulace předložil zastupitelstvu náčrty budovy a doporučil, aby vypracováním projektu byli pověřeni renomovaní architekti.<sup>150</sup> Kaulfers je rovněž autorem zastavovacího plánu pro hlavní liberecké náměstí, jenž zahrnoval i vybudování nové kanalizace. Projekt spočíval v rozšíření plochy náměstí o 100% severním směrem, přičemž svažité terén nechal Kaulfers vyrovnat navážkami. Přestavbě musela ustoupit i nedávno postavená budova tělocvičny poblíž kavárny Pošta, což dokládá ambicióznost tohoto projektu.<sup>151</sup>

Pro další rozkvět města byl důležitý rozvoj školství. Také v této oblasti zanechal Adolf Kaulfers budoucím generacím významný odkaz coby autor několika stavebních projektů. Mezi první z nich patří tzv. Rudolfova škola z roku 1879, dnešní Základní škola v ulici 5. května (čp. 64-I). Pod Kaulfersovým vedením vypracoval městský stavební úřad společně s profesorem průmyslové školy Arturem Brausewetterem celkový návrh, výrazně limitovaný prudce se svažujícím terénem v místech budoucího staveniště. Přes všechny

<sup>149</sup> K životu a dílu Paula Waglera, Adolfa Hübnera a působení firmy Schär-Leupelt jsem získala pouze zkratkovitě informace. Paul Wagler byl liberecký stavitel, jenž podle projektu Adolfa Kaulferse dostavěl v roce 1891 základní školu U Soudu. TECHNIK, Svatopluk. Stavební památky Liberce. Romantismus a historismus. Veřejné budovy. In: *Zprávy České besedy. Sborník krajského sdružení rodáků a přátel Liberce*. 62. Liberec: Česká beseda, 1988. S. 29. Adolf Hübner byl liberecký stavitel, který se podílel na stavebních úpravách domu čp. 15/IV na rohu Felberovy a Moskevské ulice. Stavebně realizoval rovněž projekt liberecké zotavovny v Lidových sadech, která byla dokončena roku 1904. TECHNIK, Svatopluk, pozn. 10, s. 18. Firma Schär-Leupelt realizovala neorenesanční přestavbu dnešního Domu vodohospodářů v Pražské ulici čp. 150-II. TECHNIK, Svatopluk, pozn. 10, s. 27. Informace týkající se stavitele Eduarda Beckerta se mi v odborné literatuře ani slovnících nepodařilo dohledat žádné, viz kapitola Kritika pramenů a literatury.

<sup>150</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 49.

<sup>151</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 11.

potíže se podařilo dokončit objekt, jenž svým novorenesančním vzhledem zcela odpovídá většině budov na Masarykově třídě, přesto se v minulosti stal předmětem kritiky veřejnosti. Část školy totiž značně vystupovala do prostoru ulice, za což ji někteří posměšně nazývali „purkmistrův nos“. Autory projektu však nelze obvinít z diletantství, protože ulice 5. května ani Masarykova třída ještě neměly pevně stanovenou dnešní šířku.<sup>152</sup> V roce 1891 byla postavena podle Kaulfersova vítězného návrhu dokončena novorenesanční Základní škola U Soudu, architektonicky nejhodnotnější budova na celém Keilově vrchu (čp. 369-II). Poslední mnou zjištěný školní objekt z dílny tohoto architekta představuje Základní škola ve Františkově. Do užívání byla předána roku 1901 a svou neorenesanční architekturou se stala ozdobou a pýchou obce.<sup>153</sup>

Adolf Kaulfers je autorem projektu bývalého libereckého starobince, rozložitého stavení v novogotických formách. (čp. 689-I). Provoz zde byl zahájen roku 1899 a dnes je využíván jako domov pro osoby se zdravotním postižením.<sup>154</sup> Téhož roku byl dostavěn Dětský domov nacházející se v současné ulici U Sirotčince (čp. 321-IV).<sup>155</sup>

Před zahájením prací na libereckých Horních kasárnách uplatnil Kaulfers secesní sloh při stavbě městských jatek z roku 1909. Areálu rozprostírajícímu se podél Americké ulice dominuje vysoká věžovitá kotelna s vodojemem ve vrcholu. Na tomto objektu se opět ukazuje Kaulfersova zkušenost a preciznost. V době zahájení provozu patřilo jejich vybavení k nejlepším v Čechách a kapacita stačila pokrýt potřeby i širšího okolí Liberce.<sup>156</sup>

I z tohoto krátkého přehledu je jasné patrný přínos architekta Adolfa Kaulferse pro Liberec a jeho občany. Pravděpodobně nestál po boku slavných a obdivovaných uměleckých tvůrců, k jejichž zakázkám patřily výstavné projekty společenských a kulturních institucí. Dokázal však odvést vysoce kvalitní a profesionální práci, jejíchž výsledků můžeme využívat i dnes. Poněkud nadneseně lze snad říci, že si zaslouhuje architektonickou „nesmrtelnost“.

Adolf Horn byl plodným libereckým architektem, stavitelem a stavebním podnikatelem. Vzhledem k tomu, že vlastnil několik výstavních vil, patřil také k velmi zámožným občanům Liberce. Ke svému bohatství přišel nejen díky stavitelským schopnostem, pomocí nichž dokázal měnit provedení staveb podle funkčních potřeb a požadavků objednatelů, ale i výraznému podnikatelskému duchu – objekty, které mu patřily a které většinou i pronajímal, si totiž nezřídka sám navrhoval a pomocí své stavební firmy i vybudoval. Takovým příkladem je dvoupatrový obytný dům v dnešní Matoušově ulici čp. 21 (453-II)

<sup>152</sup> TECHNIK, Svatopluk, pozn. 182, s. 10.

<sup>153</sup> TECHNIK, Svatopluk, pozn. 10, s. 54.

<sup>154</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 63.

<sup>155</sup> TECHNIK, Svatopluk, pozn. 10, s. 29, 33.

<sup>156</sup> TECHNIK, Svatopluk, pozn. 10, s. 44.

z roku 1888, jež později získala Liberecká spořitelna a poskytovala v něm ubytování pro své zaměstnance.<sup>157</sup> Podobně je tomu u vilového činžovního domu z roku 1899, postaveného v historizujícím slohu v dnešní ulici Vítězná čp. 22 (731-I). Za pozornost stojí, že od listopadu 1905 zde nějaký čas bydlel slavný architekt Heinrich Fanta.<sup>158</sup> Horn pravděpodobně projektoval a v roce 1906 postavil i patrový rodinný dům pro firmu W. Steitzig na dnešním Štefánikově náměstí čp. 6 (779-I). Autorství však bývá připisováno rovněž architektům Maxi Kühnovi a Heinrichu Fantovi, s nimiž se Horn dobře znal.<sup>159</sup> Poslední mnou zjištěný objekt z dílny tohoto architekta je liberecká vila Dr. Emila Tauscheho, již v roce 1911 postavila Hornova stavební firma podle projektu Kühna a Fanty.<sup>160</sup>

Stejně jako Adolf Kaulfers obě liberecká kasárna projektoval, tak je obě Adolf Horn vystavěl. Tito dva muži se jako jediní podíleli na realizaci Dolních i Horních kasáren, a proto se může nabízet otázka, zda se jednalo o čistou náhodu, či prostě jen výborně fungující architektonicko-stavební spojení. Její zodpovězení však nechám na odbornících.

#### **2.4.2. Horní kasárna. Ernst Schäfer, Anton Worf**

Ernst Schäfer se narodil 13. srpna 1862 ve Vratislavicích nad Nisou. Po studiích na reálném gymnáziu absolvoval průmyslovou školu v Liberci (dnes SPŠSE a VOŠ v Masarykově ulici), kde si v roce 1890 otevřel architektonickou kancelář. Zároveň působil v místní Veřejně prospěšné stavební společnosti (Gemeinnützige Baugesellschaft), která pod jeho vedením v letech 1894–1899 realizovala zahradní město západně od budovy muzea. Jeho tvorba se vyznačovala možná ještě širším stylovým rozpětím a eklekticismem než u známého architekta Maxe Kühna, neboť stavěl od historizujících budov přes secesní až puristická díla. S Kinem ho spojovalo několik realizací, které postavila jeho firma, a také přístup k navrhování – velký důraz kladl na tradici, estetickou působivost a zároveň modernost.

Před první světovou válkou se v Liberci věnoval jak obytné architektuře (např. vila Osvalda Gnöricha z roku 1895 a Herzigova vila z roku 1901), tak architektuře veřejných budov (přístavba k železničnímu nádraží z roku 1904, komerční banka na náměstí Českých bratří a mateřská škola z roku 1906). Je autorem hotelu s horskou chatou na Ještědu (1906) a vzorových rodinných vil na výstavě českých Němců v Liberci (1905–1906). K jeho dalším autorským projektům tohoto období, které se nacházejí v Liberci, patří sídliště Obecně

<sup>157</sup> DOSTALÍK, Jan. *Architekt Max Kühn*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2006. S. 47.

<sup>158</sup> DOSTALÍK, Jan, pozn. 157, s. 102.

<sup>159</sup> DOSTALÍK, Jan, pozn. 157, s. 13.

<sup>160</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 69–70.

prospěšné stavební společnosti (1894–1901) a část zaměstnanecké kolonie Liebiegova městečka (1907–1910).

Po válce vytvořil několik ceněných realizací, např. sídliště na Jeřábu (1923–1925) a mnoho dalších domů pak postavila jeho stavební firma, např. Ústav pro zvelebování živností (1926–1928). Neobyčejnou aktivitu tohoto mimořádně plodného architekta a stavitele dokládá i funkce druhého viceprezidenta Obchodní a živnostenské komory, kterou zastával v letech 1929–1939.<sup>161</sup>

Ernst Schäfer dále působil v Českém Dubu, Jablonci nad Nisou, Rumburku, Náchodě, Žatci a dokonce i ve slovinské Lublani, kde v roce 1908 pro tamní spořitelnu vystavěl obytné domy v národopisném stylu.<sup>162</sup>

Anton Worf byl libereckým stavitelem, jež proslavily především dva projekty – Hotel Zlatý Lev (Hotel Goldener Löwe, dnes Grandhotel Zlatý Lev) a sídlo spolku Česká beseda. Obě budovy jsou vystavěny ve stylu florální secese, která se na libereckých stavbách příliš neobjevuje, neboť Liberec byl konzervativním německým městem. Secese je zde zastoupena hlavně ve své geometrizující formě, protože ta spíše odpovídala vkusu zdejších stavebníků.

Hotel Zlatý Lev dokončený roku 1905 byl prvním luxusním hotelem v Liberci. Jeho výstavbu si vyžádal nedostatek kvalitního ubytování ve městě, neboť do Liberce s jeho stoupajícím významem přijíždělo stále více návštěvníků, včetně těch opravdu zámožných. Nový hotel měl proto reprezentovat Liberec jako moderní velkoměsto, což se Worfovi v konečném výsledku skutečně povedlo, jelikož kromě velkolepého architektonického ztvárnění se hotel pyšnil také vysokou úrovní technického a hygienického vybavení (v jednotlivých pokojích se např. nacházelo centrální vysávání). Ve své době byl považován za jeden z nejlepších a nejluxusnějších v celé monarchii a během existence provincie Deutschböhmen (29. října – 16. prosince 1918) zde dokonce sídlila prozatímní vláda. Anton Worf se právem brzy proslavil, neboť jeho hotel představuje ojedinělou a slohově nejčistší libereckou stavbu ve stylu florální „vídeňské“ secese.<sup>163</sup>

Druhým architektonickým počinem stavitele Worfa je tzv. Národní dům, sídlo spolku Česká beseda, nacházející se v Liberci Na Rybníčku. Objednavatelem projektu byl stejnojmenný spolek sdružující českou menšinu. Autorem původního neorenesančního návrhu na tuto stavbu se stal pražský architekt Jan Vejrych. Jeho projekt však liberečtí Češi

<sup>161</sup> DOSTALÍK, Jan, pozn. 157, s. 65.

<sup>162</sup> Ernst Schäfer zemřel v Liberci, přesné datum však není známo. ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 67. Srov. DOSTALÍK, Jan, pozn. 157, s. 94–95. Srov. KLEIN, Dieter, pozn. 82, s. 27. Srov. *Liberec – Reichenberg: Architektura na severu Čech* [online]. [vid. 2. 5. 2013]. Dostupné z: <http://liberec-reichenberg.net/autori/karta/jmeno/41-ernst-schafer>.

<sup>163</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 63–64.



z finančních důvodů nakonec nezrealizovali a naopak se obrátili na místního a pravděpodobně finančně dostupnějšího stavitele Antona Worfa. Přes odpor místních Němců se objekt podařilo roku 1904 dostavět. V budově ve stylu florální secese se nacházel hotel a společenský sál a stejně jako Hotel Zlatý Lev představoval objekt Národního domu nejkvalitnější ukázkou secesní architektury v Liberci.<sup>164</sup>

V porovnání s většinou sídelních aglomerací v České republice je Liberec poměrně mladým městem, čemuž také odpovídá dochovaný architektonický fond. Jeho hlavní těžiště, které je v současné podobě Liberce nejpatrnější, spadá až do období 19. století, přesto jeho vývoj není nezajímavý a méně komplikovaný. Mimořádně vysoké ambice českých Němců tehdy ostře kontrastovaly s celkovou urbanistickou situací města, které se dlouho potýkalo s absencí komplexního zastavovacího plánu. Ve druhé polovině 19. století však došlo k prudkému stavebnímu rozmachu. Během zhruba dvou desetiletí se z rozptýleného podhorského sídla stalo reprezentativní centrum severočeského pohraničí, které se navíc pyšnilo vlastní vojenskou posádkou. Dodnes stojící průmyslové areály, monumentální veřejné budovy, honosné vily a velkorysé zahradní čtvrti vytvářejí zdejší svérázný *genius loci*, kvůli němuž se mnozí do Liberce opět rádi vrací.

---

<sup>164</sup> ZEMAN, Jaroslav, pozn. 8, s. 64.

### 3. Vojenské posádky a jejich působnost v regionu během let. Smysl zdejší existence, vztah k českým Němcům, k Čechům, k městu Liberec a okolí

*„Války a vojáci obvykle nemilují chudou horskou krajinu, raději mají přehledný kraj bojišť a vesnice v rovinách, plné jídla a šťavnatých holek.“<sup>165</sup>*

#### 3.1. Rakousko-uherská armáda a liberecká vojenská posádka

Přestože se v průběhu staletí kvůli své strategické příhraniční poloze stal dějištěm několika válečných konfliktů, měl Liberec vlastní stálou vojenskou posádku až od roku 1867. Liberečtí vojáci tehdy sloužili v habsburské armádě, a proto je na místě krátce představit tento fenomén.

##### 3.1.1. Obecná organizace rakousko-uherského vojska

V důsledku porážky Pruskem došlo roku 1867 v Rakousku k tzv. vyrovnání, po kterém se monarchie rozdělila na dvě části – Předlitavsko a Zalitavsko. Rakousko-uherská armáda se od té doby skládala z císařsko-královského vojska, císařsko-královského námořnictva, předlitavské zeměbrany (Landwehr) a uherské zeměbrany (Honvédség).<sup>166</sup> Společným velícím jazykem byla němčina, ale v jednotlivých plucích se používalo dalších jedenáct národních jazyků. O vytvoření českého vojenského názvosloví se významně zasloužil profesor češtiny na Tereziánské akademii Ferdinand Čenský (1829–1887). Přeložil mnoho předpisů tehdejší c. a k. armády do češtiny, ale vrcholem jeho úsilí bylo sepsání „Vojenského slovníku německo-českého“. Přese všechny jeho snahy o vymýcení vojenského slangu však vládla v českých plucích až do zániku habsburské armády „kasárenská mluva“, v jejímž slovníku převládaly zkomolené německé výrazy, neboť poddůstojníci, kteří nové vojáky učili vojenskému řemeslu a jeho výrazům, nebyli v té době příliš ochotní ke studování jazykových příruček.<sup>167</sup>

Vývoj a organizační uspořádání armády (ať už se jednalo o armádu rakousko-uherskou, prvorepublikovou či druhorepublikovou) vždy závisely na úrovni výrobních sil, které je ovlivňovaly prostřednictvím výzbroje a výstroje a v souvislosti s tímto faktem se od vlastní činnosti útvarů a druhu zbraně odvíjely také názvy jednotlivých vojenských

<sup>165</sup> NEVRLÝ, Miloslav, et al. *Připomínky zašlých časů. Pomníčky Jizerských hor*. 1. vyd. Liberec: Jizersko-ještědský horský spolek, 2008. ISBN 978-80-87095-01-0. S. 94.

<sup>166</sup> PERNES, Jiří, et al. *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918*. 1. vyd. Praha: Elka Press, 2003. ISBN 80-902745-5-2. S. 404.

<sup>167</sup> Některé vojenské termíny profesora Čenského se používají dodnes (např. samopal), mnohé se však neujal, což jim ale neubírá na originalitě. Pro zajímavost zde některé uvádím: *klenkýbunky* (prostná cvičení), *muří noha* (příslušník uherského pěšího pluku), *pindík* (vojenský invalida), *železná moucha* (zeměbranec). PERNES, Jiří, et al., pozn. 166, s. 278–279.

útvary. Určit přesný počet všech těchto entit – základních prvků na úrovni družstvo, četa, rota – však není možné, neboť organizační struktury byly vždy velmi proměnlivé (obecné pravidlo pro získání hrubého odhadu představoval tzv. trojkový systém, tzn., že vyšší organizační celek se měl skládat ze tří nižších organizačních celků). Stejně tak lze pouze přibližně určit počty mužstva u jednotlivých vojenských částí, neboť vše záleželo na konkrétní armádě a době.<sup>168</sup>

Armáda se z obecného hlediska dělí na jednotky<sup>169</sup> (družstvo, četa, rota, prapor), útvary (pluk, samostatný prapor), taktické svazky (brigáda, divize), operačně taktické svazky (sbor), operační svazy (armáda) a strategické celky (front). V rámci pluků (praporů) existovaly kromě vševojskových praporů (rot) i oddíly (roty) nebo samostatné roty (čety) druhů vojsk či služeb. Pluky se vždy nemusely skládat z praporů (oddílů), ale i přímo z rot (baterií) a roty byly tvořeny dvěma až čtyřmi četami. Svazky, útvary a jednotky se také lišily stupněm naplněnosti a v rámci jednoho pluku lze nalézt odlišně složené prapory.<sup>170</sup>

Rakousko-uherská armáda byla doplňována na teritoriálním základě, tzn., že každá jednotka měla přiřazený doplňovací obvod, ze kterého k ní byli branci odváděni. Důstojníci z povolání byli přidělováni k jednotkám po celé monarchii bez ohledu na své bydliště. Podobně na tom byli řadoví vojáci, kteří se mohli v průběhu válečného konfliktu dostat i k jiným než mateřským jednotkám. Z území Čech bylo doplňováno 16 řadových pěších pluků, 10 zeměbraneckých a 10 domobraneckých pluků a 5 praporů polních myslivců. V průběhu první světové války přibýlo několik válečných řadových pěších pluků (čísla nad 102), které byly vytvořeny z částí existujících pluků. Krom toho se nacházely v oblasti Čech doplňovací obvody několika dělostřeleckých, jezdeckých, technických a dalších jednotek.<sup>171</sup>

### **3.1.2. Vojenská posádka v Liberci do konce první světové války**

V provizorních kasárnách přebudovaných z bývalé Demuthovy továrny sloužilo po roce 1871 celkem 25 důstojníků a 494 muži 4. praporu polních myslivců, kteří byli určeni

<sup>168</sup> Jako příklad lze uvést organizační součásti pěchoty – družstvo: cca 10 příslušníků, četa: cca 30 – 40 příslušníků, rota: cca 100 – 200 příslušníků, prapor: cca 400 – 1 000 příslušníků. Pluk: cca 2 000 – 3 500 příslušníků, brigáda: cca 4 000 – 7 000 příslušníků, divize: cca 10 000 – 20 000 příslušníků. NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 17.

<sup>169</sup> Jednotkou u dělostřelectva je baterie (na stupni rota) a oddíl (na stupni prapor), u letectva je to roj (na stupni četa) a letka (na stupni rota). NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 16.

<sup>170</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 16.

<sup>171</sup> Jednotky rakousko-uherské armády doplňované z území dnešní České republiky. In: *Signum belli 1914* [online]. [vid. 31. 1. 2013]. Dostupné z: [http://1914.valka.cz/pages/seznam\\_jednotek-CR.php](http://1914.valka.cz/pages/seznam_jednotek-CR.php). Informace jsou použité z webových stránek občanského sdružení Signum belli 1914, které si klade za cíl mapovat osudy českých vojáků za první světové války a zároveň přispívat k udržování jejích památek, především vojenských hřbitovů z této doby.

především k ochraně města.<sup>172</sup> Současně se 4. praporem působily v Liberci ještě 29., 2. a 12. prapor polních myslivců, které zde zůstaly až do roku 1880.<sup>173</sup> Myslivci se objevili v rakouské armádě již během válek o rakouské dědictví v 18. století. Svůj název dostali proto, že během přijímání do jejich řad byla vedle členů různých střeleckých sborů a spolků dávana přednost lesníkům, protože tito muži dobře ovládali zbraně a nepotřebovali již dlouhý střelecký výcvik.<sup>174</sup> „*Myslivec vojenský, příslušník zástupů mysliveckých, které ještě do poslední třetiny 19. století od ostatních zástupů pěších valně se lišily lepšími, lehčími a přesněji střelícími puškami. Nyní, kdy celá pěchota má střelnou zbraň stejně dokonalou, jest rozdíl mezi myslivci a ostatní pěchotou pouze ve výběru branců, kteří k myslivcům nejraději se odvádějí ze zřízenců lesnických, pytláků apod., pak z mladíků postavy menší, pohybů rychlejších a mrštnějších. Myslivci rakousko-uherští mají stejnokroj celý světlemodrošedý s výložky zelenými jako zeměbrana, jenže s knoflíky žlutými (mosaznými) a klobouky s chocholem kohoutím.*“<sup>175</sup>

V letech 1891–1895 sídlil v libereckých dolních kasárnách český prapor polních myslivců č. 12.<sup>176</sup> Založen byl již v roce 1813 z příslušníků praporu polních myslivců č. 1, 2 a 6 a jeho prvním velitelem se stal mjr. Eugen svobodný pán Béelen de Bertholf. Prapor se zúčastnil několika válečných tažení a do konce 19. století vystřídal celkem 34 mírových posádek. Náhradní rota byla také dislokována v řadě posádek. V letech 1867–1883 byl prapor doplňován mužstvem pocházejícím z obvodu pěšího pluku 36 (Mladá Boleslav), od roku 1883 z obvodu pěšího pluku 94 (Turnov) a počínaje rokem 1889 se jeho doplňovací obvod rozrostl na celé teritorium 9. sborového velitelství (severní a východní Čechy). V létě 1914 prapor odešel z posádky v severoitalském Cavalese na bojiště první světové války, ale po jejím skončení se do mateřské posádky již nevrátil. Na základě jeho náhradní rot, která se v lednu 1920 přestěhovala z Mladé Boleslavi do Vimperku, ale vznikl hraničářský prapor 4.<sup>177</sup>

<sup>172</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 7.

<sup>173</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 10.

<sup>174</sup> TUPÝ, Ondřej. Myslivci v rakouské armádě. In: *Válka* [online]. [vid. 31. 1. 2013]. Dostupné z: [http://www.valka.cz/clanek\\_10531.html](http://www.valka.cz/clanek_10531.html). Autorem textu je Ondřej Tupý. Webové stránky Občanského sdružení [www.valka.cz](http://www.valka.cz), které se zabývá českou i světovou vojenskou historií. Mezi autory článků patří mj. mjr. PhDr. Jiří Fidler, vědecký pracovník Vojenského historického ústavu v Praze, autor několika publikací týkajících se československé armády (např. FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23.).

<sup>175</sup> OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. XVII. Praha: J. Otto, 1901. S. 938.

<sup>176</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 10.

<sup>177</sup> MINAŘÍK, Pavel. Střelecký pluk č. 10. In: *Vojenství* [online]. [vid. 31. 1. 2013]. Dostupné z: [http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_49.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_49.htm). Odpověď RSDr. Pavla Minaříka. Fond praporu polních myslivců č. 12 je uložen ve Vojenském historickém archivu v Praze. Není ovšem příliš rozsáhlý, neboť obsahuje pouze bojová hlášení z 8. – 12. září 1914 a válečný deník vedený od 1. ledna do 15. července 1915. Informace (bez udání názvu fondu) pochází z webových stránek [www.vojenstvi.cz](http://www.vojenstvi.cz), který se zabývá historií Armády České republiky. Svými texty zde přispívají např. RSDr. Pavel Minařík, CSc., archivář Vojenského historického archivu či PhDr. Pavel Šrámek, vojenský historik.

V závěru 19. století vystřídalys myslivce v Liberci pěší pluky, konkrétně 36., 74., 94. a 44. uherský pěší pluk. Pěší pluk č. 36 původně vznikl v roce 1683 v bavorském Augsburgu a do Bolelavského kraje se jeho doplňování přeneslo už v roce 1817. Během své existence se pluk podílel na válečných taženích a vystřídal okolo padesáti mírových posádek na celém území tehdejší habsburské monarchie, v Liberci pobýval v letech 1893–1899. Část polních praporů byla dislokována odloučeně a náhradní prapor se vždy nacházel v sídle doplňovacího okresního velitelství. Po vypuknutí první světové války pluk odešel na bojiště a jako organizovaný celek se již nevrátil. Poté, co v květnu 1915 padla většina jeho příslušníků do ruského zajetí, císař František Josef I. svým rozhodnutím z 16. července 1915 pluk zrušil. Zůstal pouze náhradní prapor v Mladé Boleslavi, který organizoval odesílání doplňků v podobě pochodových praporů k bojujícímu pluku. Na základě opětovně vytvořeného náhradního praporu se na sklonku roku 1918 v uvedené posádce obnovil pěší pluk 36, který poté tvořil součást nově vytvořené československé armády.<sup>178</sup>

V Liberci dále působil I. a II. prapor pěšího pluku 74, který vznikl roku 1863 z řadového pěšího pluku 74. Doplňovací obvod pluku sídlil v Jičíně a od počátku první světové války jeho muži bojovali převážně proti Srbům na území dnešního Chorvatska a Srbska.<sup>179</sup>

Český pěší pluk 94 vznikl 1. ledna 1883 na základě 37. praporu polních myslivců z Josefova a jednotlivých praporů vyčleněných z pěších pluků č. 25 (Losoncz), 66 (Ungvár) a 67 (Viedeň). Jeho prvním velitelem byl plukovník Friedrich Poleschensky a byl doplňován z oblasti Doplňovacího okresního velitelství Turnov. V roce 1910 se v Liberci nacházelo velitelství pluku, III. a IV. polní prapor a náhradní prapor. V létě 1914 pluk odešel na bojiště první světové války, z nichž se ale již jako organizovaný celek nevrátil. V posádce zůstal jenom jeho náhradní prapor, který odesílal doplňky k bojujícímu pluku. Po skončení války byl pluk opět obnoven na základě náhradního praporu, který se od listopadu 1918 nacházel v Turnově. V rámci unifikace pěchoty československé armády se v říjnu 1920 z pěšího pluku 94 stal pěší pluk 44.<sup>180</sup>

O tom, jaký význam měla do časů první světové války v Liberci rakousko-uherská armáda, svědčí staré fotografie a pohlednice: před výstavnými veřejnými budovami hrdě pózuji vojáci se vztyčenými bodáky i důstojníci v elegantních uniformách se šavlemi u

<sup>178</sup> MINAŘÍK, Pavel. Pěší pluk 36. In: *Vojenství* [online]. [vid. 31. 1. 2013]. Dostupné z: [http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_82.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_82.htm). RSDr. Pavel Minařík, CSc. v tomto textu pouze uvádí, že z činnosti pluku se zachoval jen zlomek písemností, který je uložen ve Vojenském historickém archivu v Praze (bez udání názvu fondu). Jeho torzovitost bohužel neumožňuje zdokumentování působení pluku během války.

<sup>179</sup> Pěší pluk č. 74. In: *Válka* [online]. [vid. 31. 1. 2013]. Dostupné z: <http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/47340>.

<sup>180</sup> MINAŘÍK, Pavel. VÚ 1038 Kežmarok. In: *Vojenství* [online]. [vid. 31. 1. 2013]. Dostupné z: [http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_54.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_54.htm). Odpověď RSDr. Pavla Minaříka.

boku.<sup>181</sup> Přítomnost vojska na okraji vilové čtvrti tehdy nebyla vnímána negativně, protože každé město s vlastní vojenskou posádkou bývalo na své muže právem hrdé a bývaly s nimi spojeny i veselé časy. Nejvyhledávanějším místem rozptýlení pro vojáky se stalo pavlovické Kolosseum, kde stála krčma již od konce 17. století. V říjnu 1874 sice vyhořela, ale na jejím místě byl brzy postaven hostinec s největším sálem na celém Liberecku – Kolosseum. Konaly se zde nejrůznější zábavy, hlavně taneční, ale pořádaly se tu i nejrůznější oslavy či schůze. Postupem doby se hostinec stal místem setkávání i obyvatel nejnižších vrstev a vůbec všech, pro které se v samotném Liberci nenašel vhodný prostor, ať už z důvodů národnostních či společenských.<sup>182</sup>

### 3.2. První světová válka a Liberec

František Ferdinand d'Este byl mrtev. Psal se právě 28. červen 1914 a tento den později vstoupil do dějin jako oficiální počátek první světové války. Té, která měla být pouhou válečnou epizodou, završenou velkým a rychlým vítězstvím monarchie. Objektivně řečeno, tato vize se brzy ukázala jako přespříliš naivní optimismus. Válka se totiž nakonec táhla po více než čtyři roky a svými událostmi a hlavně pak důsledky velmi významně zasáhla do života (nejen) obyvatel českého pohraničí.

Tragická zpráva o zavraždění následníka rakousko-uherského trůnu a jeho manželky jistě zasáhla Liberec jako blesk, neboť celé město bylo rázem na nohou. Lidé se spontánně scházeli na náměstích, kde společně vyjadřovali své pohoršení nad ukrutným zločinem, velké množství lidí se sešlo hlavně na Altstädter Platz (Staroměstské náměstí, dnešní náměstí Dr. E. Beneše) a v Herrengasse (dnešní Panská ulice) před budovou redakce *Reichenberger Zeitung*. Davem se rozeznělo sborové „*Hoch Österreich!*“.<sup>183</sup> Převážnou většinu místních tvořili německy mluvící a monarchisticky smýšlející občané a tento fakt se samozřejmě výrazně promítl do zdejšího obecného názoru na vypuknuvší ozbrojený konflikt a jeho prožívání. Pro liberecké vojáky však nadcházející čtyři válečné roky znamenaly opravdovou zkoušku ohněm, přičemž mnozí ji zaplatili svou vlastní krví.

#### 3.2.1. Odchod vojáků na frontu

Mobilizace započala 26. července a do 24 hodin se museli všichni odvedení muži hlásit u svých jednotek. Kasárna i některé městské budovy byly do posledního místa zapl-

<sup>181</sup> KARPAŠ – Roman – MOHR, Jan – VURSTA, Radek. *Kouzlo starých pohlednic Liberecka*. 1. vyd. Liberec: Agentura 555, 1997. ISBN 80-238-1496-6. S. 37.

<sup>182</sup> Původní krčma byla značně poškozena již za války s Pruskem roku 1866. Kvůli její strategické poloze sem byla tehdy umístěna děla a přímo v krčmě se na čas ubytovali i vojáci. TECHNIK, Svatopluk. *Liberecké domy hovoří*. II. Liberec: 1993. S. 53.

<sup>183</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 5.

něny, takže velké množství branců muselo být dokonce ubytováno i v okolních obcích. „A zatím nové a nové vlaky chrlily záložníky na půdu přeplněného Turnova; jediný proud valil se tu stále od nádraží do města, ponejvíce Němců, zpívajících, hulákajících, strážlivých i opilý, provokujících kde koho u vědomí, že uhodila jejich hodina!“<sup>184</sup> Liberec spadl do turnovského doplňovacího okresu, kde sídlilo i velitelství 94. pěšího pluku, a tak tímto směrem během pár dnů projížděly přetížené vlaky z celého okresu. Na cvičišti za Daliměřicemi se poté konala vojenská mše, které se účastnily všechny čtyři prapory 94. pěšího pluku, celkem o síle více než 5 000 mužů. „Uprostřed cvičiště byl postaven oltář, chvojím ozdobený a v blízkosti jeho stan pro vojenské a civilní hodnostáře. Den byl překrásný, modrá obloha klenula se nad rozsáhlým cvičištěm, sluníčko hrálo, ptáci vesele zpívali. Obecenstva z Turnova a dalekého okolí sešlo se k tomuto řídkému divadlu množství ohromné. Dojem jaký tato nepřehledná masa vojska v nových modrošedých uniformách činila, byl budiž dán pravdě průchod – velkolepý! Byla to tehdy jistě elita rakousko-uherské armády, neboť to byl lid mladý, svěží, plného zdraví znamenitě vyzbrojený, ošacený a zásobený; všichni byli ozdobeni růžemi, polním kvítím aneb aspoň lípovou nebo dubovou ratolestí, kterou zdobil si každý čepice, prsa, šavle, pušky, ba i hřívu koní, což vše působilo ilusí mírovou...“<sup>185</sup> Vskutku velkolepá akce, která měla přesvědčit všechny přihlížející o tom, že Rakousko-Uhersko čeká rychlé a snadné vítězství. Po mši přítomní vojáci složili vojenskou přísahu a odtáhli zase zpět do Turnova, aby se připravili na odjezd. Nádraží bylo tenkrát zcela zaplněné lidmi, neboť vojáky doprovázelo velké množství příbuzných. Vagóny byly vyzdobeny nejrůznějšími kresbami a nápisy, díky kterým se dal celkem snadno identifikovat původ přítomných branců. Porovnání těchto „uměleckých děl“ ukazuje i na odlišný přístup obou národů k válce – zatímco němečtí vojáci kreslili např. karikatury svého srbského nepřítele, které doplňovali posměšnými verši, na vagónech s českými vojáky se skvěla nešťastná zvolání „Sbohem česká země“ či „Sbohem české děvy“. Po deváté hodině večer se vlak s vojáky rozjel vstříc neznámým bojištím a spustil tak hlasitý pláč příbuzných. Zpoza nešťastných nářků rodinných příslušníků prý z jednoho vagónu zazněla také budoucí československá hymna „Kde domov můj?“<sup>186</sup> Vlak se po chvíli ztratil z dohledu a do svých kolejí se zase pomalu vracel běžný život...

<sup>184</sup> KULICH, Václav. *Paměti turnovského okresu za světové války a z doby státního převratu*. II. Turnov: Okresní správní komise, 1927, s. 267.

<sup>185</sup> KULICH, Václav, pozn. 184, s. 269.

<sup>186</sup> KULICH, Václav, pozn. 184, s. 270. O dva roky později mobilizace povolala do války kromě jiných i jednoho mladého muže, jenž ve třicátých letech fatálně zasáhl do libereckých dějin. „Na turnovském železničním nádraží panoval toho dne nervózní ruch, jak ani jinak nemohlo být na tak důležitém dopravním uzlu, ve městě s doplňovacím vojenským velitelstvím, stálou posádkou a sídlem několika lazaretů. Budoucí vojáci, očekávající svůj vlak, postávali ve skupinkách tak, jak se znali z rodných obcí, škol nebo ze zaměstnání. Mezi nimi i štíhlý, prostovlasý fešák, velmi slušně oblečený. Seděl na dřevěném černém kufru, vedle měl položenou

Občané Liberce však měli již příliš brzy pocítit tíhu války. S odchodem značné části posádky i nově odvedených branců výrazně ubyl mužský prvek, a to jak v rodinách, tak v některých profesích, dosud určených pouze mužům. Koncem července 1916 začaly například v libereckých tramvajích sloužit jako průvodčí ženy.<sup>187</sup> Rapidně se však hlavně zhoršila bezpečnost ve městě, takže vojenské hlídky musel už od 26. července částečně převzít liberecký střelecký spolek. Někteří vojáci, kteří zde zůstali, dále hlídali vstupy do města a veřejné budovy, v čemž jim později pomáhali ještě dobrovolní hasiči. Jak naznačovaly již dny první, následující čtyři roky znamenaly pro Liberec a jeho občany velmi těžkou zkoušku.<sup>188</sup>

### 3.2.2. Utrpení na frontách první světové války

Čeští vojáci rozesetí na válečných bojištích jistě prožívali nejhorší dny svého života. Viděli umírat své přátele i bezbranné civilisty, byli svědky katastrofálního hladu a bídy, a přestože nebyli vrazi, museli zabíjet. Na rozdíl od vojáků německé národnosti narukovali leckdy spíše z donucení, protože již dlouhodobě pocítovali nechuť vůči habsburskému velení, přesto většina z nich z císařské armády nedezertovala a bojovala do posledních chvil. Dál plnili svou občanskou povinnost, neboť se v rakousko-uherské monarchii narodili a byli v ní i vychováni.<sup>189</sup> K věrné službě císaři bez ohledu na svůj národ, víru či světový názor byli mravně zavázáni především čeští vojenští velitelé. Tzv. důstojnická čest, vojenský morální kodex, nedovolovala císařskému důstojníku svým chováním jakkoliv pošpinit pověst armády a na její dodržování c. k. armáda důsledně dbala.<sup>190</sup> Přes uvedené skutečnosti však nelze pochybovat, že pokračující válka přinášela celému vojsku nepředstavitelné fyzické a psychické utrpení, kvůli němuž někteří vojáci podnikali zoufalé kroky k úniku z válečné mašinérie. O tom, jak strašlivé časy to tehdy byly, svědčí naturalistická výpověď vojenského lékaře MUDr. Krále: „*V době mobilisace měli jsme případy, kdy si lidé na špalku sekerou palec neb prsty u ruky neb u nohy usekli, předstírajíce nešťastnou náhodu, jiní zas na frontě v zákopech za nejprudší palby ruce přes ochranný násep zvedali, v naději, že lehčím poraněním z válečného pásma aspoň živí domů se dostanou. Jiní sami*

---

kytaru, a s netajeným zájmem a dychtivostí sledoval vše kolem sebe. Před čtyřmi dny oslavil osmnácté narozeniny. Nevypadal na ně. K uvážlivé zralosti měl daleko; sebevědomí a ctižádostí měl zase až příliš. Na vojenském kufru byla velká bílá písmena: KONRAD HENLEIN.“ BIMAN, Stanislav – MALÍŘ, Jaroslav. *Kariéra učitele tělocviku*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1983. S. 11.

<sup>187</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 26.

<sup>188</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 6–7.

<sup>189</sup> Podrobněji k problematice česko-německých vztahů během první světové války viz KVAČEK, Robert, pozn. 14.

<sup>190</sup> HAVRÁNEK, Jan. Sociální postavení a mravní kodex c. (a) k. důstojníka a úředníka. in: HOJDA, Zdeněk, PRAHL, Roman, eds. *Český lev a rakouský orel v 19. století. Böhmischer Löwe und österreichischer Adler im 19. Jahrhundert*. 1. vyd. Praha: KLP, 1996, s. 110–119.



*se postřelovali, kladouce na nárt nohy nebo stehno dřívě prkénko, aby okolí rány nebylo prachem a ohněm ožehnuto a tím zabráněno podezření, že rána z bezprostřední blízkosti byla vypálena. Vůbec vynalézavost nešťastných vojínů byla v tom směru veliká, bohužel ne vždy šťastně končící. Tak leptali si rohovku oční kyselinami neb ohnivým cigarem zraňovali, bubínky ušní si nečistými nástroji propichovali, získávající tak hnisavé záněty středního ucha, neb nazí i bosí ve sněhu za mrazu pobíhali, získávající katary ba i těžké záněty plic a cest dýchacích, jiní zacelující se rány všelijak dráždili, ponejvíce křenem, pepřem, solí a octem je obkládající tak, že se tvořily velké ranné plochy s okolím prudce zaníceným. Později často i petrolej stříkačkou si pod kůži a do kloubů vstříkovali, rtuť polykali, věci neztravitelné a hnusné pojídali, jen aby silným průjmem těžké podezření na úplavici budili. Opatrnější jen silnou černou kávu pili, spousty silných cigar a cigaret za den vykouřili, nařikající pak na nepravdivou a bouřlivou akci srdeční. Jiní celé dny nic nejedli, opět jiní podrobovali se rádi operacím, ke kterým před válkou marně byli lékařem přemlouváni a kterou vždy odkládali, ať to byl zánět slepého střeva, nádorek a podobně, jen aby na několik neděl zapadli pod klidnou střechu nemocnice a uchránění zůstali od litice a běsů válečných. Lidé chromí, hrbatí, průtržní stížení neb jinak zmrzačení, ba i jednoocí stávali se předmětem závidy zdravých, lidmi šťastnými v očích narukujících vrstevníků. Tyto vzpomínky jsou jistě z nejbolestivějších, poněvadž následky takového sebezmrzačení ohrožily přemnohým nejen trvale zdraví, ale i život. Vůbec toto sebezmrzačení nabývalo u armády rakousko-uherské velikých rozměrů, takže armádní velitelství vydalo přísnou vyhlášku, v níž každému hrozeno garnisonním vězením, ba později i zastřelením, jemuž by úmyslné poškození těla bylo dokázáno.“<sup>191</sup>*

### **3.2.3. Vojsko a liberecká společnost**

Počáteční válečné nadšení se projevilo i ve vztahu místních obyvatel k vojákům. Kromě dobročinných koncertů a divadelních představení, pořádaných na počest rakousko-uherské armády, podporovali lidé vojáky na frontě leckdy i přes vlastní existenční potíže, nejčastěji pak pomocí četných sbírek.

Věcné sbírky zpravidla obstarávali žáci nebo skauti, kteří obcházeli domácnosti a sbírali vše kovové od hmoždířů přes nádoby či žehličky. Kromě libereckých žen zpracovávaly vlnu i dívky ve školách v rámci pracovní výuky, ponožky a spodní prádlo žáci lepili z papíru. Z papíru se už ovšem nedaly vyrobit pořádné boty, a tak, aby nebyl v těžkých dobách zabíjen další dobytek pro kůži, probíhaly sbírky bot. Jednu takovou uspořádali opět

<sup>191</sup> KULICH, Václav. *Paměti okresu turnovského za větové války a z doby státního převratu*. I. Turnov: Okresní správní komise, 1925. S. 118–119.

skauti v lednu 1915. Vybrané boty odnášeli do Severočeského průmyslového muzea, kde byly opraveny a poté rozděleny mezi vojáky a chudé.<sup>192</sup> Učitelé se svými žáky odcházeli rovněž do polí a lesů, kde sbírali kopřivy, bukvice, kaštiny nebo listy lesních plodů. Pečlivě se shromažďovaly i zvířecí kosti, ze kterých se vyrábělo mýdlo pro vojenské špitály.<sup>193</sup>

Sbírek se aktivně účastnily i sestry řádu sv. Voršily, jejichž konvent působil v Liberci od roku 1895. Již v prvních týdnech války bylo jejich přičiněním nashromážděno „14 kg čokolády, 2 kg bonbónů, 4 kg cukru, 1 700 ks cigaret, 11 doutníků, 6 fajfek s tabákem, množství zápalek a mýdla“.<sup>194</sup> Do charitativní činnosti se zapojily i žákyně voršílského školského institutu, a to především pilným pletením. S pokračující válkou se voršilky zaměřily na ochranu dětí a podporu válečných sirotků.<sup>195</sup>

Na frontu ale neputovaly pouze životně důležité věci. Alespoň částečně tam měly vojákům zpříjemnit pobyt anonymní dárky, mezi kterými se objevovaly především trvanlivé potraviny, alkohol, tabák nebo čokoláda, ale třeba také tužky a dopisní papíry. Vojákům byly posílány dokonce i jakési vánoční nadílky. Před Vánocemi 1914 vyhlásil dámský pomocný výbor Červeného kříže sbírku, která vynesla 152 krabic s dárky pro 11 537 mužů a 80 krabic s více než 100 adresovanými balíčky.<sup>196</sup> Věcná a morální podpora mužů ve zbraních však neležela jen na bedrech prostých občanů, ale zapojovaly se do ní i nejrůznější podniky. Specifický dárek pro vojáky přichystalo třeba nakladatelství Reichenberger Zeitung, jež nedlouho po vypuknutí války vydalo sbírku 80 pochodových a vlasteneckých písní. Nikdy nezodpovězenou otázkou bohužel asi zůstane, co tenkrát potěšilo bojující vojáky více, zda náklad 120 000 kusů písňových textů či vánoční balíček od rodiny.<sup>197</sup>

Pro válečné invalidy, ale i vdovy a sirotky pořádaly liberecké spolky společně se žáky také nejrůznější sbírky a dobročinné koncerty. Populárním způsobem, jak sehnat finanční prostředky potřebným, bylo tehdy pobíjení dřevěných desek a křížů. Nejznámějším pobitým kusem dřeva byl pravděpodobně „Wimpelträger“, dřevěná socha rytíře z radniční věže, který od 21. června 1915 „střežil“ vstup u radnice, kde do něj mohl kolemjdoucí za 50 haléřů zatlouct hřebík.<sup>198</sup>

Lidé se snažili v rámci svých možností pomoci, ba stalo se přímo nepsanou povinností každého přispět všemi silami ke konečnému vítězství monarchie. Podobné nadšení samozřejmě nesdíleli všichni Češi, již byli do „německo-rakouské“ války automaticky za-

<sup>192</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 15–20.

<sup>193</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 42.

<sup>194</sup> MACKOVÁ, Marie. Voršilky v Liberci 1895–1918. In: Fontes Nissae. Prameny Nisy. VI. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005, s. 38–85. ISBN 80-7372-007-8.

<sup>195</sup> MACKOVÁ, Marie, pozn. 195, s. 77.

<sup>196</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 24.

<sup>197</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 24.

<sup>198</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 32.

tažení a za svůj laxní přístup byli nezdědka kritizováni. Po vypuknutí první světové války a následné vlně německého válečného fanatismu se česká menšina v Liberci zpočátku neodvážila k žádným výrazným projevům odporu, „protistátní“ činnost poté vyvíjeli hlavně Češi z okolních obcí. Stále častěji a „hlasitěji“ se na veřejnosti objevovaly rusofilské výroky, pomlouvačné dopisy, urážky císaře i celé generality. Později už i prostí lidé dávali zcela nepokrytě najevo svůj odpor k habsburskému molochu a jeho válce. Čas rychle běžel a „dopředu vyhraná válka“ pořád nesměřovala ke svému vítěznému konci. Lidé se trápili hladem a finanční krizi již pocítili i ti, kteří měli ještě nedávno relativní dostatek, což zcela nezadržitelně vedlo také k útlumu počátečního německého nadšení. Dříve tak úspěšné sbírky pomalu dohasínaly a bylo již velmi obtížné najít další způsoby, jak vojsko na frontě i v zázemí podpořit.<sup>199</sup>

Většinu obyvatel Liberce válka těžce poznamenala, neboť ta jim spíše vše vzala než něco dobrého dala. Poněkud pozitivněji možná mezinárodní řez vnímali zámožní obchodníci, kteří právě díky válečné výrobě získali velké bohatství. Na státních zakázkách v této oblasti pracovaly hlavně velké textilní podniky – např. firma Ignaze Ginzkeyho vyráběla ve Vratislavicích nad Nisou přikrývky pro armádu. Slavný místní průmyslník Theodor Liebieg stanul v čele vlnářské ústředny, která měla zásobovat armádu textiliemi, a v části jeho podniků se také opravovala armádní výstroj, která se našla na bitevních polích. Díky svému majetku tak mohly právě tyto rodiny finančně přispívat na pomoc pro vojáky.<sup>200</sup>

Válka, která neustále „požírala“ další a další bojovníky, negativně ovlivnila demografický vývoj obyvatelstva. Po odchodu mužů výrazně klesly porodnost i počet uzavíraných sňatků. Množství raněných, zajatců a uprchlíků ve městě zároveň představovalo vysoké riziko vzniku epidemie infekčních onemocnění, z nichž k těm nejobávanějším patřil skvrnitý tyfus.<sup>201</sup> Nakažení zcela naplnili kapacitu zdravotnických zařízení, přetížena byla liberecká nemocnice i špitály zřízené v prostoru kasáren. Několik set válečných poškozenců bydlelo od počátku války i v domově invalidů. Nouzové špitály se zřizovaly i

<sup>199</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 41.

<sup>200</sup> Za své zásluhy dostal Theodor Liebieg roku 1918 velkokříž řádu Františka Josefa. KARPAŠ, Roman, et al, pozn. 1, s. 269.

<sup>201</sup> Podobně jako na jiná místa v Čechách, dorazili i do Liberce váleční zajatci. Dne 26. listopadu 1914 se kolegium městského zastupitelstva usneslo na vybudování zajateckého tábora v Růžodole I., protože se počítalo s příchodem 23 000 zajatých Rusů. Tábor byl 900 metrů dlouhý, 150 metrů široký a bylo v něm 15 baráků pro mužstvo, 9 pro lehce raněné, 14 jídelen, 9 mycích budov, 5 kuchyní, 5 strážních baráků, jeden domek jako přípravná a 8 baráků pro přenosné nemoci. Náklady na výstavbu zahájenou 30. listopadu 1914 činily přes milion korun, které měl hradit stát. První zajatci přišli do Liberce 20. prosince 1914. Do poloviny ledna roku 1915 byl tábor zcela obsazen 24 000 zajatci. Počítalo se s dalším přísunem zajatců, a proto vznikl druhý tábor, oddělený od toho prvního loukami a poli. Oba tábory pak byly v roce 1915 doslova přeplněny zhruba 46 000 zajatců. V důsledku těchto obrovských čísel zajatecký tábor logicky čelil neustálým problémům se zásobováním a infekčními chorobami. Státní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 241–243. Srov. LUG, Viktor, pozn. 15, s. 33–34.

v prostorách patřících některým spolkům, hostinců i soukromých domácností.<sup>202</sup> Mnoho obětí na životech měla na svědomí španělská chřipka v srpnu 1918, která do konce tohoto roku postihla na 3 500 podvyživených osob a dětí, z nichž jich nepřežilo více než sto.<sup>203</sup>

Liberecká posádka se kromě své prvotní role „zásobníku“ profesionálních bojovníků uplatnila rovněž při ostraze státních i městských úřadů, při ochraně veřejného pořádku či výseku masa, který zajišťovala pro chudé. Přes všechn upřímný obdiv a úctu však liberečtí vojáci pocítili ze strany místních lidí i hlubokou nenávist. Úřady dlouhodobě nebyly schopny zajistit plynulé zásobování, neboť ve všem měla přednost armáda, pro kterou se vybíjela často celá stáda dobytka a zázemí tak živořilo. Kvůli výjimečnému válečnému stavu lidé museli povinně odvádět určitý podíl z úrody, a pokud ho nedodrželi, hrozilo zabavení i té části úrody, na kterou měla rodina nárok. Takové rekvírování pak probíhalo za vojenské asistence. Armáda doprovázela rovněž úřední komisi, která se vydala v březnu 1917 do okolí Liberce zkontrolovat zásoby obilí, aby mohla předepsat nové kvóty a vojáci během její práce prohledávali každý kout hospodářství. Tenkrát ale nic nenašli, neboť sedláci svoji úrodu ukryli v houštinách a v přilehlých lesích.<sup>204</sup>

Kvůli neutichající bídě se civilisté několikrát vzbouřili a tyto hladové davy pak musela armáda často rozhánět, jako tomu bylo například v létě 1916 a na jaře roku následujícího. V Liberci sice tehdy nedošlo k větším násilnostem ani ztrátám na životech, ale po nepokojích vždy následovala vlna zatýkání. Aby potlačili případné další nepokoje, procházeli vždy vojáci v následujících dnech městem. Nedostatek základních potravin nezřídka přinutil obyvatelstvo k porušování zákona, a také v těchto případech sjednávalo pořádek vojsko. Drobné krádeže nebyly ničím výjimečným jak ve městě, tak na polích v okolních obcích. Ztrácely se hlavně brambory a obilí, a proto byla armáda v důsledku značného počtu loupeží povolána k ostraze úrody. Vojáci byli v těchto obcích velice neoblíbení, neboť sem doprovázeli komise při rekvizicích a účastnili se prohledávání selských příbytků. Hněv vůči vojsku se tedy zdál pochopitelný, ale je otázkou, do jaké míry si lidé (ne)uvědomovali, že ono pouze plnilo úkoly svého „pána“, skomírajícího Rakousko-Uherska. Že uplyne jen několik měsíců a armáda v kraji opět dosáhne velké slávy, tomu by snad tehdy jen těžko někdo uvěřil. Na řadě byl však teprve konec války...

<sup>202</sup> LUG, cit. d., s. 48.

<sup>203</sup> LUG, cit. d., s. 43–47.

<sup>204</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 281.

### **3.2.4. Závěr první světové války a předvečer posledního česko-německého střetu v Liberci**

Na počátku roku 1918 již bylo zřejmé, že Rakousko-Uhersko „svoji“ válku prohraje. Monarchii čekala neodvratná porážka, se kterou byla v národnostně nespokojeném soustátí spojena i otázka budoucího uspořádání země. Přestože nástupce Františka Josefa I., císař Karel I., uvažoval výrazně moderněji, stávající státní systém se zdál být již neudržitelný. Hledalo se proto řešení, které bude pro Rakousko představovat co možná nejmenší změnu či ztrátu. Myšlenka zřízení samostatné provincie Deutschböhmen s postavením korunní země v rámci monarchie, nezávislé na československém státě, vyvolala po skončení války ještě jeden velký konflikt, který se jakoby zázrakem obešel bez dalších zbytečných obětí na životech...

Čtyři roky po atentátu na následníka trůnu, na podzim 1918, bylo Rakousko-Uhersko se svými spojenci pokořeno a první celosvětový válečný konflikt se všemi jeho hrůzami tak byl definitivně završen. Vítězství si naopak připsali všichni Češi a Slováci, kterým se 28. října 1918 splnil odvěký sen, když bylo vyhlášeno samostatné Československo. Se závěrem války se konečně dostali domů také příslušníci 94. pěšího pluku. Většina z nich se vracela bez jakýchkoliv prostředků, neboť většina věcí jim byla zabavena na uherské hranici, kde byli již předtím okamžitě odzbrojeni. Část majetku tohoto pluku cestou z Kecskemétu zadrželi na turnovském nádraží českoslovenští vojáci. Mimo náradí a výstroje byla zabavena i polní kuchyně a pokladna s hotovostí 81 434 korun. Peníze byly odevzdány správní nemocniční komisi v Turnově, kuchyň pak využívali vojáci.<sup>205</sup>

Dne 29. října 1918 vyhlásili němečtí poslanci v severních Čechách německou provincii Deutschböhmen, jejímž centrem se stal Liberec. Němečtí obyvatelé přijali zprávu o vyhlášení provincie s nadšením. Starosta dr. Franz Bayer vydal jménem zemské vlády povolání ke všem vojákům, nacházejícím se na území provincie, aby neopouštěli své posádky a nadále poslouchali své nadřízené. Jeho výzva však zůstala nevyslyšena. Čeští, uherští i němečtí vojáci houfně opouštěli své posádky a rozcházeli se do svých domovů, neboť zbraní a bojové pohotovosti měli všichni po pěti letech už dost. Odchod vojáků ze služby měl nejhorší dopad na zajatecký tábor, kde ze strážního praporu zůstalo jen několik důstojníků a 31. října a 1. listopadu se podařilo uprchnout velké části zajatců.<sup>206</sup>

Třicátého října 1918 vznikl na území severní Moravy a Slezska Sudetenland, na jihu Moravy počátkem listopadu Deutschsüdmähren a na jihu Čech Böhmerwaldgau. Přes-

<sup>205</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 59.

<sup>206</sup> K ostraze tábora, ve kterém zůstaly velké zásoby potravin, byli nasazeni žáci středních škol tvořící tzv. Jugendwehr a k zajištění pořádku jim měl podle liberecké vojenské rady pomáhat i nově vzniklý Volkswehr, zčásti tvořený bývalými příslušníky 94. pěšího pluku. Státní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 313.

tože se sudetoněmečtí politici odvolávali na právo na sebeurčení, snad jako projev protestu přičlenili i vnitrozemská města Jihlavu, Brno a Olomouc, ačkoliv ta neměla s Německým Rakouskem územní spojení. Nově vzniklé německé provincie se nechtěly vzdát za žádnou cenu, a proto vytvořily vlastní ozbrojenou sílu, která měla uhájit čerstvě nabytou samostatnost. Tato „armáda“ se skládala z množství vojenských a polovojenských organizací (např. Soldatenräte – vojenské rady či Heimkehrerräte – rady vojenských navrátilců), zbytků starých rakousko-uherských vojenských útvarů a hlavně z jednotek Volkswehru (lidové obrany). Druhého listopadu převzala organizaci domobrany vojenská rada a městským velitelem se stal plukovník Vinzenz Dirscheck. Formování Volkswehru však přes všechny počáteční optimismus postupovalo velice pomalu a válkou vyčerpaná státní správa již neměla sílu koordinovat zásobování jednotlivých okresů, ani v nich udržet pořádek, takže často docházelo k nepokojům a rabování.<sup>207</sup> Poslední naděje vkládali Němci do pařížské mírové konference, a proto přese všechny výzvy odmítali s Čechy spolupracovat, ačkoliv hospodářská situace v Liberci byla zoufalá a obyvatelstvo hladovělo.<sup>208</sup>

Osmého listopadu se do Liberce vrátili první vojáci z fronty. Původně jim mělo být přichystáno slavnostní přivítání s hudbou, ale protože se předpokládaný příjezd v deset hodin večer posunul na půl čtvrté ráno, uvítal vracejících se 400 mužů jenom poslanec Hans Hartl a jeden člen vojenské rady. Vojáci byli poté posláni domů. Téhož dne, okolo 11. hodiny večer, dorazilo dalších 650 mužů.<sup>209</sup> Dlouho očekávaný návrat hrdinů ve zbrani se ale vůbec nepodobal triumfu, který si snad všichni prorakouští občané i samotní vojáci představovali. Branci se jen tiše a nenápadně rozešli do svých domovů a v dalších dnech rozšířili řady nezaměstnaných anebo vstoupili do nově vzniklého Volkswehru.

Přestože mnozí obyvatelé německé národnosti v nově utvořené provincii viděli svoji jedinou šťastnou budoucnost a hrdě se k ní hlásili, dobře si uvědomovali, že se situace změnila a hlavní slovo mají právě Češi. Všudypřítomná nervozita a strach vytvářely vhodné podmínky pro vzrůstající se národnostní extremismus vyživovaný poválečnou nouzí. Hlad měli Němci stejný jako Češi, ti ale měli nespornou výhodu v tom, že stáli na vítězné straně. Žaludek jim tato skutečnost samozřejmě nenaplnila, ale co bylo možná ještě důležitější, získali potřebné sebevědomí, které jim v těžkých dobách dávalo tolik potřebnou sílu.

<sup>207</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 73–75.

<sup>208</sup> S postupem německých politiků pochopitelně nesouhlasila většina severočeských velkopodnikatelů, neboť ti měli své trhy v československém vnitrozemí, stejně jako část majetku, který by jako občané cizího státu ztratili. KARPAŠOVÁ, Mária. Deutschböhmen, vznik republiky, liberečtí Češi, SdP a Mnichov. In: Kalmanach. Kruh autorů Liberecka. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2004, s. 2–5.

<sup>209</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 315–316.

### 3.2.5. Konec německých separatistických nadějí a československé vítězství v Liberci

Održené území Deutschböhmen chtěli Češi získat zpět vojenským obsazením. V Liberci se po skončení první světové války shromažďovali především vojáci z turnovské posádky, a tak bylo zcela logickým krokem, když se zde československá vláda rozhodla nasadit ke sjednání pořádku právě tyto muže.<sup>210</sup> Češi jednali o termínu vojenského obsazení Liberce již 7. a 8. listopadu, ale liberecký starosta dr. Franz Bayer a hejtman Lodgmann von Auen byli neústupní a Čechům vyhrožovali, že při obsazení města poteče krev. Obavy z obětí na životech vyjádřili po telefonu i vojensští velitelé v Praze, a proto bylo plné obsazení v těchto dnech odloženo.<sup>211</sup> Vojáci dosud pouze vyčkávali a střežili některé strategické cíle, například nádraží. V napjaté atmosféře občas docházelo k incidentům mezi československými hlídkujícími jednotkami a skupinkami Volkswehru a bojově naladěným německým obyvatelstvem. Tyto střety někdy vyvrcholily „pouhým“ zesměšněním, některé případy ale končily střelbou a zraněním, což už bylo mnohem vážnější.<sup>212</sup> Do oblasti zatím pronikaly další československé posily. Jako první byl obsazen Jablonec nad Nisou. Vojenská síla v Liberci byla odhadována na 2 000 mužů a 45 strojních pušek, dalších 1 000 pušek s náboji mělo být rozděleno mezi obyvatele. Ve městě mezitím již vypukla panika, protože se rozkřikla fáma, že německé území je právě zabíráno dohodovým vojskem.<sup>213</sup>

V polovině listopadu se již československá moc nezadržitelně rozšiřovala po celé zemi. Na severu Čech tehdy proti sobě stály prozatím jen nepočetné hlídky československých jednotek a vojenských oddílů provincie Deutschböhmen zhruba na linii Vápno – Světlá u Českého Dubu – Horní Paseky – Rašovka – Žďárek – Hodkovice – Pelíkovice – Bezděčín – Frýdštejn – Malá Skála. Kruh kolem Liberce se začal uzavírat již zkraje měsíce následujícího, a to když 5. prosince převzal velení nad tzv. ještědskou frontou setník dělostřeleckého pluku č. 129 Karel Fischer. Necelý týden poté obsadily československé jednotky Ještěd a Dlouhé Mosty, načež zemská vláda Deutschböhmen 11. prosince Liberec raději opustila a prchla do Žitavy. Konečné obsazení Liberce měla provést československá vojska

<sup>210</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 9. Po vzniku samostatné republiky byly prvními československými jednotkami nepočetné, většinou náhradní jednotky bývalé rakousko-uherské armády, postupně doplňované navrátilci se vojáky z front. První uniformou československého vojska se proto staly polní šedomodré nebo šedozelené rakouské stejnokroje, upravené zavedením hodnostního označení v podobě pásků na barevných výložkách na límci a na polních čepicích, vpředu na čepicích i lipovým listem s iniciálou RČS. V těchto tzv. „kolkovaných“ uniformách obsazovali českoslovenští vojáci německy mluvící pohraničí a zejména Slovensko. HUS, Miroslav. *Uniformy naší armády od roku 1918*. Plzeň: Západočeské muzeum, 1996. ISBN 80-85125-82-X. S. 6–7.

<sup>211</sup> BRUNCLÍK, Zdeněk. Vznik Československa a Liberec 1918. In: *Časopis Krkonoše – Jizerské hory* [online]. [vid. 4. 1. 2013]. Dostupné z: [http://krkonose.krnapp.cz/index.php?option=com\\_content&task=view&id=10166&Itemid=30](http://krkonose.krnapp.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=10166&Itemid=30)

<sup>212</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 58–62.

<sup>213</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 67.

posílená třemi setninami pěchoty (350 mužů) se třemi kulomety od 36. pěšího pluku z Mladé Boleslavi a čtyřmi setninami (500 mužů) od 74. pěšího pluku z Jičína, k nimž se přidaly ještě jednotky českolipského 18. pěšího, 7. střeleckého a turnovského 94. pěšího pluku.<sup>214</sup> Průběh obsazení upravoval denní rozkaz ze 14. prosince, v němž mimo jiné zaznělo: „Dochvilnost a kázeň jak v řadách vojáků tak i důstojníků je nezbytnou podmínkou zdaru. – Přísné, ale při tom naprosto korektní vystupování všech vůči civilnímu obyvatelstvu zaručí nejlépe pořádek a klid ve městě obsazeném a získá sympatie. Při postupu a operacích chovej se každý tiše, dorozumění dějů se pískáním... Zabrání budiž provedeno co možná bez krveprolití s použitím lsti a diplomatického vyjednávání. Mužstvo třeba poučiti, aby chovalo se vůči obyvatelstvu slušně a neposkvrnilo čest naší demokratické armády drancováním, jako činili Maďaři a Velkoněmci, a že překročení tohoto rozkazu má v zápětí přísný trest jako zločin. Snímání německých firem, jakož i jiné provokace jsou přísně zakázány, neboť jsou českého vojáka nedůstojny...“<sup>215</sup>

Obsazení Liberce začalo 16. prosince v časných ranních hodinách a naštěstí se obšlo bez vážnějšího odporu. Hlídky Volkswehru měly zakázáno střílet, takže byly bez problémů odzbrojeny a už v 6 hodin ráno stály československé jednotky před radnicí. Liberec byl obsazen téměř bez boje. Zapomenuta by neměla zůstat odvaha a pomoc místních dobrovolnických oddílů, jejichž členové, ač nedostatečně vyzbrojeni, výrazně přispěli k obnově československých hranic.<sup>216</sup> Podobná situace se opakovala i v ostatních provinciích, kde byly německo-rakouské separatistické snahy potlačeny po příchodu československých jednotek.<sup>217</sup>

V obsazeném městě byly vylepeny dvojjazyčné vyhlášky, které nabádaly obyvatelstvo ke klidu: „Občané! Aby zachován byl pořádek dle podmínek příměří, jsme zmocnění dohodou obsadit Vaši obec a okolní území. Přicházíme k Vám co přátelé. Jsme nyní i v budoucnosti na vzájemné hospodářské spolužití jako příslušníci jednotného státního útvaru na sebe nesporně odkázáni. Zachovejte úplný klid a pořádek. Nesnesitelné poměry zásobovací pro Vás budou co nejdříve upraveny. Za bezpečnost přejímáme úplnou záruku, pak-li veškeré vojenské zbraně v rukou občanů se nalézající budou dnes do 6. hod. večer na obecním úřadě odevzdány a nedojde-li ke srocování lidu. Kdo by proti tomuto nařízení jakýmkoliv způsobem jednal, vydává se v nebezpečí, že bude dle pravidel stanného práva,

<sup>214</sup> BÍLEK, Jiří, et al., pozn. 24, s. 32–34.

<sup>215</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 69–72.

<sup>216</sup> Početné dobrovolnické jednotky, jejichž členové se nejčastěji rekrutovali z řad Sokolů a DTJ, vznikaly hlavně na sklonku roku 1918 a ještě v roce následujícím kvůli nedostatku bojeschopných jednotek.

<sup>217</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 9. Srov. BÍLEK, Jiří, et al., pozn. 24, s. 34. Srov. LUG, Viktor, pozn. 15, s. 77–78.



*kteří může býti ihned vyhlášeno, souzen a trestán. Staniční velitelství dohodového vojska.*<sup>218</sup>

Po obsazení Liberce se čeští úředníci ihned chopili přejímání soudních, finančních a politických státních úřadů, pošt a telegrafů. Do centra města se vypravili Češi převážně z Horního Růžodolu a Rochlic, nad jejichž hlavami byl z balkónu radnice vyvěšen národní prapor. *„Na velkoněmecké baště liberecké, kde nikdy české slovo nesmělo se vyjádřiti, za velikého jásotu národního nadšení Čechů byl náš národní prapor vyvěšen. Nastal tu posvátný okamžik národního cítění a uvědomění, neboť když zástupci Národního výboru vycházeli z radnice na náměstí, shromážděné tisíce českých příslušníků radostí se slzami v očích zazpívali naše národní hymny Kde domov můj? a Hej Slované“.*<sup>219</sup> *Jásající Čechy ovšem přerušili Němci s několika důstojníky bývalého 94. pěšího pluku, kteří společně začali zpívat „Wacht am Rhein“, čímž vyvolali „rvačku k porušení tohoto posvátného okamžiku“.*<sup>220</sup> Toho dne ještě liberecký starosta Dr. Franz Bayer podepsal kapitulaci města a odstoupil. Rozpuštěn byl i Volkswehr a večer zavládl v obsazeném městě klid. Německá provincie se stala pouhou ideologickou epizodou...<sup>221</sup>

*„Kéž nikdy více lidstvo neklesne tak pod svou důstojnost jako stalo se vražděním, pálením, loupením ve světové válce!“*<sup>222</sup>

### **3.3. Branná moc Republiky československé - armáda po vzniku samostatné republiky**

Po skončení první světové války, zániku rakousko-uherské monarchie a následném utváření občanské společnosti bylo kromě jiného nezbytné, aby se změnil také pohled na ozbrojené složky a jejich nezpochybnitelnou a přirozenou funkci nově vzniklého československého státu. Základní úkoly armády suverénního státu Čechů a Slováků nastínil již v prosinci 1918 první československý prezident a zároveň vrchní velitel ozbrojených sil, Tomáš Garrigue Masaryk. Za hlavní úkol v první řadě považoval vybudování republikánské a demokratické armády, neboť jak podotkl, demokracie ve vojsku *„se nezajistí pouze odstraněním rakušanství, nýbrž přerodem ducha.“*<sup>223</sup>

Vzhledem k událostem v Maďarsku, jehož nový režim byl pro československou suverenitu hrozbou, byl urychleně projednán a schválen soubor bezpečnostních opatření, a to

<sup>218</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 74–75.

<sup>219</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 74–75.

<sup>220</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 75.

<sup>221</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 77.

<sup>222</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 50.

<sup>223</sup> VONDRÁŠEK, Václav. Ke kontinuitě přípravy vojenských profesionálů v Armádě České republiky. In: *Klub vojenské historie pěšího pluku 44 branné moci Československé republiky v Liberci* [online]. [vid. 20. 1. 2013]. Dostupné z: <http://www.kvh-lbc.wz.cz/Pages/clanek1.htm>.

včetně těch, které směřovaly k pěstování vědomí československé státnosti. Byl např. schválen zákon o přísaze československého vojska, v níž se zračila jednoznačná autorita republiky, vlády a všech velitelů. Týž den, v němž byla schválena vojenská přísaha, rozhodlo Národní shromáždění, aby byly v původních rakousko-uherských zákonech a nařízeních všechny výrazy připomínající monarchii nahrazeny tvary slov „československý“ a „ČSR“.<sup>224</sup>

V březnu 1919 přednesl Masaryk několik projevů, podle nichž měla nově budovaná československá armáda představovat homogenní organismus pevně spojený s ideou obrany státní suverenity. Zároveň však měla vojenská služba směřovat k všeobecné morální kultivaci jejích příslušníků. Mimořádnou pozornost Masaryk věnoval problémům souvisejícím s postavením vojáků z povolání, neboť si dobře uvědomoval, že ve společenském povědomí stále přetrvávají negativní zkušenosti s „oficíry“, bývalými důstojníky habsburské monarchie. Současný voják z povolání měl zosobňovat významného činitele přispívajícího k prohlubování československé státnosti a k formování nového československého vlastnictví. Jeden z dalších vážných problémů daného období představoval i proces organizační a ideové unifikace armády, která byla jedním z klíčových předpokladů vybudování spolehlivé armády Československa.

Vysoké mravní principy hlavy státu ovšem nebyly vždy plně v souladu s prvorepublikovou vojenskou praxí vrchního velitele ozbrojených sil. Ve druhé polovině dvacátých let se vyzdvihovaly převážně bojové vlastnosti, které voják získal náročným výcvikem, neboť mnozí důstojníci, absolventi bývalého habsburského vojenského školství, význam intenzivní výchovné práce podceňovali a naopak prosazovali tvrdou disciplínu. Ta však nepřinášela předpokládaný efekt, a proto bylo nutné „změnit kurz“. Důležitou roli v tomto směru sehrál i tehdejší ministr zahraničí dr. Edvard Beneš, který se rozhodl dále rozvíjet Masarykovy „vojenské“ myšlenky. Podle Beneše měli důstojníci zosobňovat vše-

<sup>224</sup> Improvizace v podobě pouhého pozměňování bývalých rakousko-uherských uniforem byla ukončena v červenci roku 1919, kdy byl vydán první československý stejnokrojový předpis. Ten zaváděl khaki uniformy stříhem podobné americkým, do pole a na cvičení s uzavřeným límcem, jezdeckými kalhotami, ovínovačkami a baretem. Uniformy určené pro nošení mimo službu a ve štábech měly otevřený límec, dlouhé kalhoty a měkkou brigadýrku s iniciálou RČS na čele. Hodnostní označení v podobě různých pásků se nosilo na rukávech, kam se připínaly také odznaky jednotlivých odborností (tyto odznaky se mohly upevnit rovněž na výložce). Na límec se připevňovaly dlouhé barevné výložky podle druhu zbraně. Jednotná uniforma byla konečně zavedena s vytvořením jednotné armády koncem roku 1920. Stejnokroj khaki barvy měl uzavřený límec, hodnostní označení na náramenících v podobě různě tvarovaných kovových pecek a mnohoúhelníků, s trojúhelníkovými barevnými výložkami podle druhu zbraně či služby. K jezdeckým kalhotám nosili důstojníci vysoké boty, mužstvo kožené střevíce a ovínovačky. Od roku 1922 nosili důstojníci a rotmistři vyztuženou brigadýrku se státním znakem na čele, baret u mužstva vystřídal lodička. Knoflíky byly u všech jednotek kovově šedé s iniciálou CS, u generálů zlatavé. HUS, Miroslav, pozn. 211, s. 10.

stranně vzdělané osobnosti, reprezentanty státu a nositele vlastenectví, kteří budou dokonale seznámeni i s vojenskými dějinami.<sup>225</sup>

Dr. Edvard Beneš se již jako druhý československý prezident aktivně spolupodílel i na koncipování ucelené bezpečnostní politiky státu, což znamenalo také postupnou realizaci závažných strukturálních změn v československé armádě, která měla dále vystupovat v roli vojenského garanta státní suverenity a integrujícího činitele politického života národního státu Čechů a Slováků. Jeho úsilí však bylo zpřetrháno narůstající německou agresí a druhou světovou válkou. Nastoupivší komunistická strana pak tyto vysoké vojenské hodnoty a cíle zcela deformovala.

Masaryk ani Beneš nebyli vojáky z povolání, přesto v jejich době tvořilo vojenství organickou součást hodnotové orientace, ovlivňovalo každodenní činnosti i filozofické, sociologické a historické směřování. O skutečnosti, že Masarykovy a Benešovy myšlenky týkající se významu armády by měly být aktuální i dnes, snad nemůže být pochyb.

### **3.3.1. Vzdělání, sport a zábava v životě liberecké posádky**

Jak se žilo libereckým vojákům v mírových dobách? Jak trávili svůj volný čas a jaké měli koníčky? Vojenská cvičení, školení a bojové manévry tvořily samozřejmě podstatnou součást vojenské služby, ovšem kasárenský život nabízel i poměrně bohaté vzdělávací, osvětové, kulturní a sportovní vyžití.

Výborná fyzická zdatnost znamenala pro vojáka vždy nutnost, a proto byl sportu dáván logicky největší prostor. Tělocvik se prováděl denně mimo neděle a svátky a po dobu velkých vojenských cvičení. Cvičilo se v terénu i na kasárenském nádvoří, za špatného počasí přímo na ubikacích. V rámci pravidelných kurzů či kroužků se vojáci mohli věnovat šermu, ping pongu, tenisu, házené, volejbalu, lyžování nebo sáňkaření, záleželo samozřejmě na ročním období. Svůj kroužek zde měli i šachisté a v květnu 1926 dostali vojáci nový „*kůželník*“<sup>226</sup>. Nejoblíbenější sport však u liberecké posádky představoval nejspíš fotbal. Vojáci měli dokonce vlastní mužstvo, které založil a trénoval kapitán Svoboda. V průběhu roku se odehrálo i několik desítek utkání, přičemž nejčastěji se měřily síly s civilními libereckými kluby, mezi něž patřil např. SK Liberec, SK Rochlice, Rapid Horní Růžodol aj.<sup>227</sup> Naprosto běžné bylo u vojáků členství v Sokolu, s nímž se pojila veřejná tělocvičná vystoupení. Jedno takové se odehrálo 23. května 1926 v libereckých kasárnách a pěší pluk 44 při něm předvedl zvláštní tělocvičný program, který zhlédlo 3 000 diváků.<sup>228</sup>

<sup>225</sup> VONDRÁŠEK, Václav, pozn. 223.

<sup>226</sup> Vojenský historický archiv Praha, Kroniky, Kronika pěšího pluku 44. I. S. 7.

<sup>227</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 227, s. 6.

<sup>228</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 227, s. 9.

Značné oblibě se těšila i veřejná představení liberecké plukovní hudby, která za hojné účasti obyvatel hrávala na kasárenském nádvoří i v ulicích města. Vojenští hudebníci svá vystoupení mnohdy spojili s dobročinnou akcí. Jeden charitativní koncert se konal 21. října 1926. Ten posádka uspořádala pro „*mrzáčky v Liberci*“. Díky nadočekávané účasti se tehdy vybralo 3 173, 50 korun.<sup>229</sup> Hudební a zábavní představení se však konala i na počest samotné armády, jako tomu bylo například v červnu 1926. Olomoucký soubor tehdy pro vojáky odehrál dvě divadelní představení s názvem „Psohlavci“ a „*Rusalka*“.<sup>230</sup> Nevšední podívanou jistě musel být „*Umělecký večer*“, který si pro vojáky připravili 20. května 1926 ruští artisté v kině vojenského zátíší.<sup>231</sup>

Velký důraz se v armádě kladl rovněž na vzdělávací a osvětovou činnost. Knihovna liberecké posádky čítala k 31. prosinci 1935 celkem 4 708 svazků a k tomu pravidelně odebírala 39 časopisů. Roční přírůstek činil 99 knih a průměrný denní počet čtenářů byl údajně 120.<sup>232</sup> Vzhledem k dvojjazyčnosti česko-německé posádky se pravidelně otevíraly jazykové kurzy, ve kterých se vojáci české národnosti učili němčinu a němečtí vojáci zase češtinu. Pro několik desítek negramotných vojáků se pořádaly speciální povinné kurzy čtení a psaní.

Kromě vojensko-historických přednášek o významných událostech a osobnostech českých a světových dějin se organizovaly i tzv. přednášky se světelnými obrazy (diapozitivy) a promítaly se filmy. Kino vojenského zátíší v dolních kasárnách zahájilo nový provoz se zvukovou aparaturou, kterou pluk zakoupil z vlastních prostředků za 22 000 korun.<sup>233</sup> Témata projekcí byla velmi rozmanitá: „Výstup těžké baterie na Sněžku“, „Zloduch alkoholu“, „Vzteklina u lidí a zvířat“, „Romance z Tater“, „Péče o dítě v Americe“, „Z divoké Afriky Severské“, „Lov rožmberského rybníka“, „Otcovství, láska a nekonečno“, „Válečnictví“, ...<sup>234</sup>

Přese všechny své profesní úkoly a vlastní společenské aktivity se vojsko neuzavíralo před civilisty, ale naopak se dlouhodobě snažilo o oboustranný pozitivní vztah. Důstojníci pěšího pluku 44 proto příležitostně organizovali v Národním domě přátelské večírky pro místní obyvatele k utužení společenských styků. Snahu však vyvíjeli i sami Liberečtí. Když byl například na 13. a 16. květen 1926 naplánován studentský majáles, pozvání

<sup>229</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 227, s. 20.

<sup>230</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 227, s. 10–11.

<sup>231</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 227, s. 9.

<sup>232</sup> Vojenský historický archiv Praha, Kroniky, Kronika pěšího pluku 44. II. S. 18.

<sup>233</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 3.

<sup>234</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 227, s. 24–25.

dostali i všichni příslušníci pluku. Hojná účast vojáků na této slavnosti tím svědčí přinejmenším o dobrých vztazích studentů a armády.<sup>235</sup>

V dobách míru vedli vojáci jistě plnohodnotný život. Armáda jim zajišťovala stravu, ubytování a zdravotní péči, postaráno bylo i o jejich dostatečné vyžití během osobního volna. Většina vojáků si proto svého povolání vážila a uměla se s ním vypořádat. Kasárna žila vlastním životem, který spojovalo leckdy velmi silné přátelství a společně sdílené hodnoty, což později výrazně pomáhalo vojákům přežít nejtěžší válečné časy.

### **3.4. Vyvrcholení česko-německých sporů ve třicátých letech 20. století. Armáda, společnost a drama 1938**

*„Nikdo z nás nesmí ztratit víru v sebe a v budoucnost našeho národa. Bratři, hlavy vzhůru!”*<sup>236</sup>

Rok 1938 se svými osudovými událostmi zapsal do života všech obyvatel Československa bez ohledu na národnost a stal se jedním z nejdůležitějších mezníků českých dějin. Po první světové válce a dramatickém vývoji česko-německých vztahů v nově vzniklém Československu se tehdy ještě podařilo obnovit poměrně klidné a přátelské soužití obou národů, to ale zanedlouho pohřbila světová hospodářská krize na přelomu 20. a 30. let a nástup Adolfa Hitlera a NSDAP<sup>237</sup> k moci v lednu 1933. V roce 1938 vyvrcholily napjaté vztahy mezi obyvateli pohraničí a v nastalém boji se střetly dva nesmiřitelné tábory – Sudetendeutsche Partei (SdP),<sup>238</sup> tehdy podporovaná většinou německého obyvatelstva, a

<sup>235</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 227, s. 8–12.

<sup>236</sup> Slova, která pronesl štábní kapitán František Hyška pro povzbuzení vojáků a potažmo celého národa v těžkých předmnichovských dobách. KARPAS, Roman, et al., pozn. 17, s. 69.

<sup>237</sup> Nationalsozialistische Deutsche Arbeitspartei (Nacionálně socialistická německá dělnická strana) byla nacistická strana v Německu v letech 1919 – 1945. Stranu charakterizoval nacionalismus, rasismus, antisemitismus, a antikomunismus; sociální demagogii posléze rozvinul Adolf Hitler v knize *Mein Kampf*. V zahraničněpolitické oblasti si nacisté kladli za cíl vybudování Velkého Německa sjednocením všech Němců a získání území ztracených v 1. světové válce. NSDAP se po 17. červenci 1933 stala jedinou povolenou stranou v Německu, kde posléze zavedla nacistickou diktaturu. Měla rozhodující podíl na rozpoutání 2. světové války a z ní vyplývajících zločinů, které byly páčány na antifašistech a dalším obyvatelstvu v Říši a jí okupovaných zemích. Se závěrem války přišel také konec této zločinecké organizace, z níž byla poté řada jejích významných prominentů odsouzena Mezinárodním tribunálem v Norimberku k trestu smrti. *Český antifašismus a odboj*. Slovníková příručka. 1. vyd. Praha: NV, 1998. S. 230–231.

<sup>238</sup> Sudetendeutsche Partei (Sudetoněmecká strana) byla německá nacistická strana v Československu, vzniklá v roce 1933 jako Sudetendeutsche Heimatfront (Sudetoněmecká vlastenecká fronta). Název Sudetoněmecká strana přijala 30. dubna 1935 těsně před volbami, v nichž získala 1 249 530 hlasů a stala se tak nejsilnější stranou v Československu, vůči jejíž vládě pak uplatňovala opoziční šovinistický postup. Ve vedení strany neustále sílila pozice Konrada Henleina, který koncem února 1937 poprvé otevřeně vystoupil s uceleným návrhem na územní autonomii sudetoněmecké oblasti a své požadavky vůči československé vládě neustále stupňoval. Koncem září 1938 henleinovci svou úlohu páté kolony již prakticky naplnili a režii dalších událostí převzalo nacistické Německo, které se souhlasem západních mocností začalo 1. října 1938 obsazovat československé pohraničí. Formálně byla SdP ukončena 5. listopadu 1938 a převážná většina jejích členů přešla do Hitlerovy NSDAP. *Český antifašismus a odboj*, pozn. 238, s. 442–443.

jí řízené ozbrojené organizace na straně jedné a Československo, jeho armáda a další ozbrojené síly spolu s českým obyvatelstvem a německými antifašisty na straně druhé.

### 3.4.1. Česko-německá společnost na pokraji osudového střetu

Vztahy mezi „obyčejnými“ lidmi zůstaly všeobecně na dobré a slušné úrovni přinejmenším do roku 1937. Několika českým rodinám v některých libereckých čtvrtích však už tehdy začaly chodit anonymní výhrušné dopisy. Závažnější problém však bylo to, když v Horním Hanychově, Růžodole I a Pavlovicích napadali němečtí mladíci české děti, takže je musel do školy doprovázet někdo z dospělých. *„Henleinovci na nás už vždycky čekali. To bývaly velké boje. Řezali jsme se klackama, kamenama a hlavně prakama. Kolikrát jsem přišel domů roztrhanej! To nebyly jen takové ty dětské války, to bylo doopravdy. Do krve.“*<sup>239</sup> Radikální a k nacismu se přiklánějící Němci svůj odmítavý postoj k Čechům vyjadřovali nejběžněji vulgárním titulováním „čeští psi“, „tschechisches Gesindel“ nebo „české svině“. Opravdové nepřátelství a nenávisť se v kraji objevily až během roku 1938. V Liberci začalo docházet ke rvačkám v hospodách, v Jablonci nad Nisou zase mnozí němečtí obchodníci odmítali Čechům prodávat své zboží. V Harrachově dokonce ordneři ohrožovali české obyvatelstvo střelbou a došlo i na přepadení v bytech, během kterých henleinovci strhávali obrazy prezidenta Beneše.<sup>240</sup>

Horší byla obecně situace ve městech než na venkově, jelikož čím menší sídlo bylo, tím k sobě měli lidé blíže. Existovaly ovšem obce, ve kterých nikdy k žádné diskriminaci a pronásledování nedocházelo. Takovým příkladem byl Machnín. Do podpisu Mnichovské dohody zde žilo asi 1 600 Němců a 200 Čechů, přičemž velmi silnou pozici drželi sociální demokraté a komunisté. Vztahy obou národností tu byly většinou dobré a negativní emoce vyvolávalo jen několik fanatických nacistů nebo agilních československých nacionalistů. Prakticky všechny zdejší děti ze smíšených manželství navštěvovaly českou školu a byla to možná překvapivě právě česká mládež, u níž se výrazněji projevovaly sklony k vyvolávání rvaček.<sup>241</sup>

V samotném Liberci k tak prudkým konfliktům jako v ostatních pohraničních městech nedocházelo. Tento fakt měl dvě příčiny: Liberec byl hlavní baštou henleinovců, ale zároveň nejsilnějším centrem německého antifašistického hnutí v tzv. Sudetech. Především zde však sídlila stálá posádka československé armády, která svou silou představovala vždy hrozbu pro jakékoliv agresivní úmysly místních nacistů.<sup>242</sup>

<sup>239</sup> HNĚLIČKA, Stanislav – ŠEBELKA, Jan, pozn. 30, s. 17–18.

<sup>240</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 10.

<sup>241</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 10–11.

<sup>242</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 11.

Hladina česko-německých vztahů však byla dlouhodobě rozjitřená a stačilo nepatrné „mávnutí motýlích křídel“ a klidná voda začala vřít. Příkladem budiž roztržka z 19. května 1938, která začala poměrně nevinně. Jakýsi Čech se v Pražské (tehdejší Schückero-vě) ulici obrátil na policejního strážmistra se stížností, že se někteří jeho spoluobčané zdra-ví zdviženou pravicí. Byl asi skutečně silně rozčilený, neboť jeho rozhovor s policistou přitáhl pozornost více lidí, mezi nimiž byli i důstojníci pěšího pluku 44 Miroslav Linhart a Luboš Bronský. Vojáky najednou někdo z přítomných nahlas označil za gaunery, což se dotyčným samozřejmě nelíbilo a začali utíkající provokatéry pronásledovat. Zastavili je až násilím v Kostelní ulici, avšak tam se také rychle shlukl rozhněvaný dav asi 170 lidí a situ-ace se pomalu stávala kritickou. Naštěstí sem přispěchali dva poddůstojníci, kteří svým nadřízeným pomohli a díky nimž byli výtržníci zatčeni. Ještě téhož večera však byli oba důstojníci znovu napadeni, když se vraceli z divadla. Tito němečtí útočníci byli okamžitě zatčeni a dostali trest 14 dní vězení se zostřeným režimem, což byla nejvyšší sazba udělo-vaná z důvodu vysoké společenské nebezpečnosti.<sup>243</sup>

Československá státní moc měla být jednou provždy odstraněna, k čemuž se radi-kální Němci začali brzy pečlivě připravovat. Nezbytným předpokladem k dosažení cíle byl dostatek dobře připravených mužů ve zbrani, a tak SdP prováděla tajná polovojenská cvi-čení svých členů. Jeden z fatálních ústupků Československa znamenal povolení zřídit Freiwilliger Schutzdienst (FS), což byl uniformovaný pořadatelský sbor SdP organizovaný ovšem jako samostatný spolek. Právě tato organizace se stala jádrem všech bojových sku-pin sudetských Němců. Podstatným faktem bylo rovněž to, že řada velitelů FS původně sloužila v československé armádě a měla tak profesionální vojenský výcvik.<sup>244</sup> Tajný vo-jenský výcvik sudetských Němců organizoval i Abwehr, německá vojenská zpravodajská služba. Typickou se pro toto období stala špionáž, v níž byl velmi aktivní německý konzulát sídlící v budově bývalého Skloexportu naproti libereckému vlakovému nádraží. Jeho zaměstnanci prováděli už v roce 1936 soupisy československých vojáků německé národ-nosti.<sup>245</sup> Němci byli také mistry agresivní provokace, namířené hlavně proti sociálním de-mokratům, komunistům, legionářům, Sokolům, členům Národní jednoty severočeské i České matice. Veřejný pořádek v neposlední řadě narušovala podvrtná činnost negativně působící zejména na chod armády, kterou měla pomoci rozložit.<sup>246</sup>

<sup>243</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 11.

<sup>244</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 6–7.

<sup>245</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 8.

<sup>246</sup> V květnu a červnu 1938 například členové SdP zaměstnaní u pošt zdržovali doručení armádních povolá-vacích rozkazů. V červenci byl pro změnu zadržen JUDr. Artur König z Liberce společně s několika dalšími henleinovci, kteří na železniční trati u Sychrova chtěli zničit vojenská zařízení na mostech, určená pro jejich snazší vyhození do povětří v případě války. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 9.

Armáda se v těchto dnech musela čím dál tím častěji podílet na udržení veřejného pořádku ve městě. Když se roku 1938 v Liberci konala při příležitosti oslav 1. máje mohutná manifestace SdP, které se zúčastnilo na 33 000 příznivců tohoto hnutí, mělo vojsko přísnou pohotovost spojenou se zákazem opouštět volně kasárna.<sup>247</sup> Aby minimalizoval případné ozbrojené střety, vyhlásil velitel posádky v těchto dnech pro vojáky zákaz vstupu do všech veřejných místností v okolí Liberce, které byly hojně navštěvovány právě příslušníky SdP.<sup>248</sup>

Velice napjatá byla místní situace během voleb do obecních zastupitelstev stanovených na 22. a 29. květen a 12. červen. Ordneři se již v té době veřejně zdravili nacistickým pozdravem a ve městě docházelo k mnoha potyčkám a teroru, jaký dosud nebyl v Československu nikdy trpěn. Opět pouze díky hrozícímu zásahu vojska se v Liberci tenkrát podařilo udržet relativní klid.<sup>249</sup>

Naštěstí existovala celá řada politických a společenských organizací, podílejících se na obraně proti nacistické agresi, i když zároveň je nutno podotknout, že tento tábor charakterizovala značná nejednotnost. Výraznou roli v českém protifašistickém úsilí měly především velké tradiční organizace jako Sokol, Junák, Dělnická tělovýchovná jednota či Národní jednota severočeská. Členové těchto uskupení pořádali od roku 1933 a zvláště od roku 1935 mohutná shromáždění, na kterých zazníval požadavek společného postupu proti nacismu a SdP. Většinou se jednalo o akce se sportovním a kulturním programem, které leckdy vyvrcholily v česko-německé manifestace za mírové soužití obou národností.<sup>250</sup>

Vážnost situace a ohrožení republiky se naplno ukázaly právě na počátku roku 1938. Lidé si již důsledně uvědomovali hrozící nacistické nebezpečí, a tak se množily projevy odhodlání jít do války za každou cenu. Sílu vůle bránit republiku ukázala také celostátní sbírka do fondu na obranu státu, do které přispívali jak civilisté, tak vojáci. Z podnětu mužstva pěšího pluku 44 byla vyhlášena sbírka na jubilejní fond obrany státu.

<sup>247</sup> Na tzv. starém výstavišti (dnes areál Technické univerzity v Liberci) vystoupil Konrad Henlein společně s dalšími vysokými funkcionáři strany. Dohlízející policie a četnictvo musely tehdy jen nečinně přihlížet, jak dav hlasitě skandoval „Sieg Heil!“ STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 12.

<sup>248</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 55–56.

<sup>249</sup> SdP v těchto volbách suverénně zvítězila, když v severočeském průměru získala 70 % hlasů. Nevyhrála pouze v českém Horním Růžodole. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 13.

<sup>250</sup> Dne 15. června 1935 byly v Liberci zahájeny hudební slavnosti Nordböhmisches Arbeitermusikfest, protestní akce pokrokové kulturní fronty českých a německých umělců a dělnických pěveckých sborů proti násilí a válce. Výzvu k podpoře těchto myšlenek podepsali mezi jinými čeští skladatelé a hudební teoretikové Otakar Jeremiáš, Jaroslav Ježek, Alois Hába, Zdeněk Nejedlý či Ervín Schulhoff. Druhého dne proběhla manifestace na rozhledně Královka u Bedřichova. Sešlo se zde na 20 000 lidí, z nichž asi 1 000 přijelo vlakem, na motocyklech i kolech až z Prahy. Průvod prošel Libercem na pokyn policejního ředitelství, obávajícího se střetů s henleinovci, jen postranními ulicemi. Na shromáždění pod Královkou pak promluvila řada osobností, mimo jiné i německý hudební skladatel Hans Eisler. Závěrečný zpěv bitevní hymny z Wagnerovy opery Rienzi v podání 50 pěveckých spolků uzavřel slavnost česko-německé solidarity, nemající tehdy obdoby. KARPÁŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 60.



V měsících květen – červenec se vybralo celkem 32 238,20 Kč, což tehdy představovalo skutečně vysokou částku.<sup>251</sup>

Velmi charakteristickým se stal pro sledované období téměř bezmezně vřelý vztah českého obyvatelstva k armádě. Každé město tehdy obecně pokládalo přítomnost vojenské posádky za nejvyšší poctu a při plánování nových dislokací se jejich představitelé předháněli v co nejlákavějších nabídkách vojenské správě, protože kromě prestiže vojsko přinášelo do měst také výrazné ekonomické oživení. V pohraničí však vojsko znamenalo pro české obyvatele mnohdy jedinou spolehlivou ochranu před rostoucím terorem. Dne 14. srpna se v Tanvaldu uskutečnila slavnost, na kterou byl pozván i liberecký pěší pluk 44. Shromáždění bylo významné pro všechny zdejší Čechy ze širokého okolí, kteří jako důkaz vděčnosti za poskytnutou ochranu předali pluku z rukou zástupců města Šumburk nad Desnou a pobočky Československé obce legionářské stuhu na prapor a stříbrnou polnici. Akce získala výrazný antifašistický náboj, neboť přestože se jednalo o poměrně vlasteneckou akci, zúčastnilo se jí nemálo demokratických Němců.<sup>252</sup>

Kromě těchto víceméně politických a manifestačních akcí organizovaly některé spolky bojový výcvik a brannou výchovu a podílely se na zavádění civilní protiletecké obrany, většinou v součinnosti s československou armádou. Jejich příslušníci také nezřídka spolupracovali se zpravodajskými orgány, policií, četnictvem nebo armádou jako informátoři či důvěrníci. Za válečné pohotovosti státu se pak postavili se zbraní v ruce po bok československé armády a mnozí v boji položili svůj život.<sup>253</sup> Je třeba zmínit ještě jednu polovojskovou organizaci, a to Národní gardu, která svá cvičení prováděla často za přímé asistence armády. V Liberci působila Národní garda č. 28 a pro střelecký výcvik používala vojenskou střelnici v Harcově. Přestože měly národní gardy spíše „občanský“ charakter, neboť jejich příslušníci pocházeli především z řad drobných živnostníků, inteligence a státních zaměstnanců, znamenalo členství ve svazu reálné ohrožení života.<sup>254</sup> Příslušníci všech těchto ve zkratce uvedených organizací i jednotlivci z řad Čechoslováků a Němců prokázali ve svém rozhodnutí bránit vlast neokázalé vlastenectví, statečnost a obětavost.

<sup>251</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 67. Poslední zápis v kronice se vztahuje k roku 1937. Zprávy o činnosti pluku v letech 1938-1945 jsou sepsány podle nalezených stručných zápisků a podle vzpomínek bývalých příslušníků pluku.

<sup>252</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 69.

<sup>253</sup> Komunisté měli vlastní ozbrojený ochranný sbor, tzv. Dělnickou stráž (Arbeitswehr), jejichž padesát příslušníků bylo vyzbrojeno pistolemi. Své služby k obraně státu nabídl také Deutscher Jugendbund, svaz demokratické mládeže. Branný výcvik prováděly rovněž Sokol, Dělnická tělovýchovná jednota, střelecké jednoty i skautské oddíly. Na počátku května 1938 zahájil v Liberci činnost národně socialistický Svaz stráže svobody č. 356, který byl také vyzbrojen. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 19.

<sup>254</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 20.

### 3.4.2. První polovina roku 1938 – neoficiální počátek války mezi Čechy a Němci

Branná moc republiky Československé, nejdůležitější a nejmocnější činitel obrany státu, prošla v osudovém roce 1938 nesmírně obtížnou zkouškou. Stupňující se německá agrese tehdy prověřila nejen její materiální vybavenost a taktickou připravenost, ale hlavně odhodlání a odvahu všech jejích členů, od zkušených generálů po řadové vojáky. Právě na jejich bedrech leželo bezpečí všech obyvatel a svobodná budoucnost naší vlasti.

První skutečně dramatické bojové události se odehrály v květnu 1938. Blízko československých hranic se během 20. května soustředilo velké množství německých vojenských jednotek, což přinutilo hlavní štáb ještě téhož večera povolat jeden ročník zálohy a ve 22.00 vyhlásit ostrahu hranic. Zaujetí sestavy bylo dokončeno večer 23. května, přičemž československá armáda měla připraveno ve zbrani zhruba přes 370 000 mužů (mírový stav činil 180 000).<sup>255</sup>

Ze 3. divize se rázem stala hraniční oblast 33 s krycím názvem „Alois“. Velela svým pěším plukům 42, 2, 44 a praporu II/47, k tomu také dělostřeleckému pluku 3, ženijnímu praporu 23 a pozorovací letce 6. Druhého dne po vyhlášení ostrahy hranic činil její stav 6 848 vojáků, z čehož připadalo téměř 3 000 mužů na samotný liberecký pluk. Pěší pluk 44 s krycím názvem „Cecilie“ zaujal bojovou sestavu už do půlnoci 21. května a jeho úsek dostal název „Jablonec nad Nisou“.<sup>256</sup> Mimořádná opatření si bohužel vyžádala také první oběti. Jednou z nich byl voják Josef Starý z libereckého ženijního praporu 23, který kvůli své neopatrnosti tragicky zahynul 21. května v 16.45 h při kladení minového pole u silnice z Jítravy do Horního Sedla. O tři dny později, 24. května, se pod vlivem událostí a s tím spojené deprese zastřelil štábní rotmistr Jaroslav Eliáš. *„Tento jinak vzorný pracovník skončil vraždou patrně proto, že má příbuzenstvo smíšené (česko-německé), podlehl vlivu našeptávačů, obává se zničení státu a z toho plynoucích existenčních následků, vzal si bezpečně život.“*<sup>257</sup>

Vojáci byli čím dál častěji napadáni německými provokatéry. V noci 23. května byla u dělostřeleckých pozic ve Stráži nad Nisou napadena asi patnácti útočníky vojenská hlídka. Jeden z vojáků po nich vystřelil, ale přivolaná posila nic nezjistila. Viník nebyl dopaden ani při dalším incidentu, který se odehrál v noci na 26. května. Desátník Jiří Janda od pěšího pluku 44 šel tehdy po silnici z Ludvíkova pod Smrkem do Raspenavy, kde kont-

<sup>255</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 32.

<sup>256</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 32.

<sup>257</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 60.

roloval strážné, když v tom po něm u kóty 479 někdo hodil kámen. Přestože byl Janda zraněn v obličeji, po útočnickovi vypálil sedm ran z pistole, nikoho však nezasáhl.<sup>258</sup>

Služba v celém úseku byla obzvlášť namáhavá, neboť začátkem června přišly vydatné deště doprovázené silnými bouřkami. Chladné počasí se negativně odrazilo na zdraví především u provizorně ubytovaných jednotek v jizerskohorských lesích. Povodeň i vichřice tehdy napáchaly ohromné škody, a tak kromě střežení hranic museli tito vojáci pomáhat s odstraňováním následků živelné pohromy.<sup>259</sup> Fyzicky a psychicky zcela vyčerpávající služba se odrazila i v morálce některých vojáků, kteří snad hledali krátkodobý únik z reality v neuposlechnutí pravidel přísného řádu. Tyto „klukoviny“ však bohužel ne vždy skončily bez následků. Tak například 6. června havaroval v Růžodole osobní vojenský automobil praporu II/44. Posádka, kterou tvořil vojenský řidič, poddůstojník a jeden voják, svévolně opustila kasárna a vydala se na noční výlet, a to pravděpodobně do nějakého místního hostince. Příčinou nehody bylo nezvládnutí automobilu podnapilým řidičem, který narazil do telegrafního sloupu. Po nehodě zůstali dva těžce a jeden lehce zraněný člověk. Na všechny tři bylo poté podáno trestní oznámení u vojenského prokurátora. O den později, v odpoledních hodinách 7. června, si svobodník v záloze Koch pohrával s pistolí u vojenského stanu ve Mníšku, v němž bylo ubytováno mužstvo minometné čety. Snad si plně neuvědomil, že drží v ruce zbraň a zamířil do stanu. Vtom vyšla rána, která těžce zranila vojína Jaromíra Kupce, který se právě nacházel ve stanu. *„Zraněný zaúpěl a svobodník Koch, vida, co svou neopatrností zavinil, obrátil zbraň proti sobě a dobře mířenou ranou do spánku se zastřelil.“* Postřelený voják Kupec se vyléčil téměř bez následků...<sup>260</sup>

Německo prozatím stáhlo většinu svých jednotek z prostoru v blízkosti československých hranic už 25. května, ale ostraha hranic byla pro jistotu zrušena až 14. června. Krátké německé „dobrodružství“ armáda rychle utnula svými mimořádnými opatřeními, které znamenaly ve výsledku svým způsobem vítězství. Kromě značné prestiže v mezinárodním veřejném mínění Československo především výrazně posílilo vnitřně. Vyhlášením mimořádných opatření byla SdP dočasně zcela umrtvena a občané získali tolik potřebnou důvěru ve věc obrany státu. V celé zemi propuklo ohromné nadšení a „v *Liberči si prý mnozí lidé tiskli radosti navzájem ruce, když se 21. května ráno dozvěděli, že vojsko v noci vyrazilo z města...*“<sup>261</sup>

<sup>258</sup> K přepadením stráží a hlídek došlo 25. května také u Hejnic, v Bílém Potoce, u myslivny Na Hrázi u Raspenavy i železničního tunelu v Karlově pod Ještědem. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 33.

<sup>259</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 62.

<sup>260</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 62–63.

<sup>261</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 34.

### 3.4.3. Září 1938 – osudový měsíc osudového roku

V opravdový boj na život a na smrt se dlouhodobě kritická situace změnila na podzim 1938. V Liberci došlo 11. září k dosud nejsurovějšímu střetu, když se u Soukenného náměstí strhla rvačka mezi policií a demonstrujícími henleinovci. Zranění několika strážníků vyvolalo prudkou reakci ze strany státních úřadů, které takové násilnosti odmítaly ve městě trpět, a proto na druhý den vyhlásily ostrou pohotovost liberecké posádky. Druhý den po incidentu již ve městě panoval klid, ale v následujících hodinách došlo k událostem, které tragicky poznamenaly soužití Čechů a Němců v tomto státě.

Dne 13. září ve 14 hodin zahájili liberečtí henleinovci generální stávku, která zastavila dopravu, výuku ve školách i práci v továrnách. Aby byl okamžitě sjednán pořádek, obrátil se policejní ředitel Stanislav Benda spolu s okresním hejtmánem Josefem Bayerem na místního plukovníka Otakara Zichu. Následující zásah tří libereckých rot byl rychlý a nekompromisní. Jedna rota obsadila oblast kolem vlakového nádraží, druhá Soukenné náměstí a další se rozmístila na nynějším náměstí Dr. E. Beneše, Sokolovském (tehdejší Masarykově) a Tržním (tehdejší Lipském) náměstí. V kasárnách byla připravena i četa obrněných aut a tančíků (malá obrněná bojová vozidla podobná tankům). Vojsko pohrozilo zastupitelům města, aby okamžitě přerušili stávku, jinak ji sami ukončí svými ostře nabitými zbraněmi. A během jedné hodiny se život vrátil do běžných kolejí...<sup>262</sup>

Němci se však se svou agresivitou nevzdali. Kvůli opětovně se zhoršující situaci byla o půlnoci na 14. září vyhlášena bojová pohotovost jednotek v opevnění, tzv. částečná ostraha hranic a také začalo rozsáhlé povolávání záloh na cvičení. Druhého dne v Liberci znovu došlo k dalšímu pokusu o generální stávku. Když pak přišli předáci SdP žádat o předání policejního ředitelství a okresního úřadu, přetekl již pomyslný pohár trpělivosti a toto poselstvo bylo zatčeno a okamžitě uvězněno. Poté, co bylo v 16.20 na pokyn Zemského úřadu vyhlášeno pro okres Liberec stanné právo a v ulicích města se rozmístili vojáci, nastal konečně klid. Všichni vyšší funkcionáři SdP včetně Konrada Henleina stihli „statečně“ zmizet do Německa a zanechali nejistému osudu všechny své přívržence, které teď zachvátila panika a sklíčenost. SdP byla oficiálně zrušena 16. září a její sekretariáty zajistili vojáci společně s policií.<sup>263</sup>

Pohotovostní oddíl libereckého pěšího pluku 44 musel být 15. září vyslán k nastolení pořádku ve Frýdlantu. Henleinovci tam kromě budovy roty SOS obsadili okresní úřad. Okresní hejtmán dr. Procházka osobně naprosto selhal, když rozpustil poli-

<sup>262</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 104–105. Srov. Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 70.

<sup>263</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 105–109.

cejní expozituru a sám utekl za obranné postavení armády, kde hledal útočiště. Teprve po zásahu asistenční jednotky velitele obranného úseku pěšího pluku 44 se město dostalo zpět pod českou správu. Přestřelky však trvaly až do noci.<sup>264</sup>

Tehdy snad už nebylo v Liberci jediného člověka, který by přes všechny úspěšné zásahy liberecké posádky věřil ve smírné dny následující. Protistátní nacistická činnost vyvrcholila v sobotu 17. září, kdy vznikl Freikorps,<sup>265</sup> ozbrojená organizace sudetských Němců, kteří z území Německa a s jeho podporou podnikali bojové akce proti republice.<sup>266</sup> Dne 23. září byla vyhlášena všeobecná mobilizace, jejíž atmosféru popisuje zpráva ministerstva vnitra z 24. září: *„České obyvatelstvo a demokratičtí Němci rukují všeobecně s nadšením ještě před vylepením vyhlášek. O chování ostatních Němců nemohla být doposud získána zpráva, poněvadž mobilizační vyhlášky, v době, kdy podržené úřady podávaly svá hlášení, buďto nebyly vylepeny, nebo teprve krátkou dobu a tito Němci se zdržovali ještě doma. Značná část z nich též již dříve uprchla. Pokud bylo lze zjistit, působí mobilizace na stoupence SdP velmi depresivně a tito jsou téměř přestrašení.“*<sup>267</sup>

Armáda byla skvěle připravena ubránit svou vlast, které až dosud věrně sloužila. Jak se však brzy ukázalo, nebylo jí to nic platné. Večer 21. září totiž po oznámení přijetí ultimativních požadavků anglických a francouzských vyslanců fakticky došlo k československé kapitulaci. Defenzivní politické rozhodnutí následně ve společnosti vyvolalo dvojí reakci. Tou první byl vzdor českého národa, druhou vzpoura sudetských Němců. Ještě téhož večera vyhlásil liberecký starosta Eduard Rohn připojení města k Německu.<sup>268</sup> Druhý den vypuklo povstání henleinovců v celém pohraničí, ale v Liberci k němu vůbec nedošlo právě díky přítomnosti mohutných vojenských sil. Velitelství hraniční oblasti 33 vydalo rozkaz, aby armáda proti henleinovcům postupovala zcela bezohledně a všemi prostředky a v případě selhání státních úřadů měla převzít moc a vynutit si

<sup>264</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 70.

<sup>265</sup> Sudetoněmecký dobrovolnický sbor (Sudetendeutsches Freikorps) byla teroristická organizace vytvořená 17. září 1938 na území nacistického Německa především z členů henleinovských oddílů, kteří po potlačení puče uprchli do říše. Náčelníkem SF, který prováděl diverzní, bojové a teroristické akce proti pohraničním oblastem Československa za spoluúčasti příslušníků SA a SS, byl jmenován Konrad Henlein. SF měl 51 000 mužů, ovšem bojová úroveň těchto oddílů byla většinou velmi nízká a německá armáda vůči této organizaci pocítovala odpor. Sřety s československou armádou končily pro Freikorps zpravidla katastrofálně, a proto se jim raději vyhýbal. Jeho členové se prosazovali vždy pouze krátkými přepady a záškodnickou činností, a to pouze proti osamoceným družstvům SOS. SF byl rozpuštěn už 9. října 1938. *Český antifašismus a odboj*, pozn. 238, s. 444. Srov. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 110–111.

<sup>266</sup> Němci připravovali útok na Československo pod označením „Fall Grün“ již od roku 1937. Vedle wehrmachtu se u hranic soustřeďovaly i jednotky SA a SS. Stálá přítomnost velitelství 4. divize v Liberci je doložena ve druhé polovině října a v listopadu 1938, ale kterému velitelství opravdu podléhaly jednotky obsazující tento kraj, není zcela jasné. Zcela nepochybnitelnou skutečností však je, že Frýdlant, Liberec, Jablonec nad Nisou, Rychnov u Jablonce nad Nisou i Hodkovice nad Mohelkou zabíral Infanterie Regiment 52. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 110–111.

<sup>267</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 70.

<sup>268</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 131–132.

pořádek třeba i násilím.<sup>269</sup> Vojsko z Liberce tak muselo zasahovat například v Jablonci nad Nisou, kde 22. září rozhánělo shromáždění se henleinovce. Na cvičišti u jablonecké tělocvičny byly rozmístěny české obrněné vozy a všichni podezřelí Němci byli zatčeni a odvezeni do pankrácké věznice.<sup>270</sup>

V celém libereckém okrese byl ještě v páteční ráno 30. září poměrně klid, ale to jenom do té doby, než bylo v Liberci zveřejněno celé znění Mnichovské smlouvy. Text byl umístěn ve výloze redakce časopisu A-Zet a vedle něj viselo oznámení, že Liberec již patří Německu. V 17.00 hodin byla československá kapitulace oficiálně oznámena v rozhlase. Ty, kteří dosud čekali s nadějí na rozkaz k obraně státu, demokracie a svobody, ochromily nepopsatelný šok a bezbřehé zoufalství. V Horním Sedle se údajně jeden mladý poručík zastřelil, aby nemusel číst rozkaz generála Krejčího o definitivní kapitulaci.<sup>271</sup>

#### **3.4.4. Německá okupace a poslední dny československé armády v Liberci**

Po zveřejnění Mnichovské dohody se ze strany tzv. sudetských Čechů hlasitě rozezněl zoufalý pláč, smutně doprovázející kvapné balení nejzákladnějších věcí, když byli vyháněni ze svých domovů. Ve stejnou dobu naproti tomu mezi většinou německého obyvatelstva v Liberci propukla vlna neskrývaného nadšení, neboť nyní již bylo zcela jasné, že „*dvacetiletá česká tyranie definitivně skončila a sudetští Němci se stali svými pány.*“<sup>272</sup>

Nejpozději 5. a 6. října se v místních novinách objevily zprávy o „*strašném řádění českých teroristických band*“ a o „*katastrofálním způsobu evakuace československé armády*“, kdy byly prý všechny silnice ucpány jejich vojenskými jednotkami. V celé oblasti zavládl chaos, chyběl benzin i potraviny, a proto se údajně čeští vojáci pouštěli do rabování v bezbranných německých obcích, kde zabavovali pohonné hmoty a jídlo. Místní noviny byly plné nejrůznějších zpráv o „*neuvěřitelných zvěrstvech*“, které páchali „*zrůdní čeští psi*“. Českoslovenští vojáci byli na jiném místě v tisku „ocenění“ rovněž jako „*krvaví husitští bolševici*“ nebo „*zuřivá česká soldateska*“.<sup>273</sup>

Pravděpodobně dvě roty Infanterie Regiment (IR) 6 z Budyšína obsadily 3. října v 17.30 Ruprechtice a Stráž nad Nisou. Velitel nadporučík Siebenhüner se ubytoval Ruprechticích v restauraci na náměstí, pěchota i trén v protější škole. Všechny německé vojenské útvary provádějící obsazení 2. a později 5. pásma patřily do svazu 3. skupiny armád generálplukovníka Fedora von Bocka. Žitavský IR 52 okupoval společně

<sup>269</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 134.

<sup>270</sup> KARPAŠ, Roman, et al., s. 70.

<sup>271</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 141.

<sup>272</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 157.

<sup>273</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 159–160.

s Libereckem také Frýdlantsko a Jablonecko. Tento pěší pluk měl původně hrát hlavní úlohu v boji o libereckou kotlinu, místo toho tedy provedl alespoň úspěšnou okupaci.<sup>274</sup>

Německé vojsko napochodovalo do Liberce od Nových Pavlovic za doprovodu sirén a kostelních zvonů 8. října ve 13.00. Vojáky ve městě prý vítaly s obrovským nadšením hraničícím až s fanatismem a hysterií zejména německé ženy a dívky.<sup>275</sup> Tento možná ne tolik podstatný fakt však může vyvolat zajímavé otázky: Byly zdejší ženy více militantně a nacionalisticky založené než jejich mužské protějšky? Nebo pouze výrazněji projevíly svou upřímnou radost z „osvoboditelů“? Anebo si od příchodu „nových“ mužů slibovaly ještě něco jiného?

Po velkolepém přivítání u liberecké radnice a několika slavnostních projevech přednesených jak představiteli města, tak německým vojenským velením, se vojenské útvary opět rozešly, přičemž jedna část odpochovala do libereckých kasáren. Vzápětí byl odeslán Adolfu Hitlerovi děkovný telegram následujícího znění: *„Městské zastupitelstvo Liberce, které se slavnostně shromáždilo u příležitosti osvobození našeho německého města od násilné české vlády, vzdává s vděčností v srdci hold svému velkému vůdci a zachránci. Také slibuje, že s nezměnitelnou věrností a za nasazení všech svých sil k dalšímu rozkvětu velké Německé říše prokáže, že je hodno tohoto osvobození.“*<sup>276</sup>

Celé obsazené severní území bylo součástí nové župy Sudety (Sudetengau) a Liberec se stal jejím hlavním městem. Předání pohraničí Německu se neobešlo bez rozsáhlých majetkových a hospodářských sporů, které se dotkly i československé armády. Jeden takový se rozhořel o areál bývalé továrny Franze Liebiega v prostoru Vesce a Rochlic v Liberci, kde od 18. září do 8. října 1938 bydlely různé československé, především dělostřelecké útvary. Německé úřady požadovaly proplacení škod, napáchaných údajně právě československým vojskem, a proto provedl II. sbor rozsáhlé vyšetřování. Z něho však brzy jednoznačně vyplynulo, že budovy vyrabovalo místní německé obyvatelstvo.<sup>277</sup>

Nehorázné německé obvinění bylo tedy naštěstí zcela vyvráceno, ale o dočasném vítězství nacistických agresorů nebyl pochyb. Ten, kdo tomu nechtěl ještě koncem roku 1938 uvěřit, se mohl o svém omylu přesvědčit kdykoliv, kdy jen vzhlédl k symbolu města – Ještědu. Z vrcholu hory totiž zdravil celou libereckou kotlinu obrovský hákový kříž, jehož 240 velkých žárovek zářilo do noci již od října...<sup>278</sup>

<sup>274</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 158–159. Hlavní síly okupačních říšských vojsk odešly zpět do svých posádek 19. října 1938. Srov. KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 71.

<sup>275</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 161.

<sup>276</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 161.

<sup>277</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 168.

<sup>278</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 169.

Bitva o pohraničí, ne však válka o Československo, byla prohrána. Liberecké vojenské velení, policejní ředitelství a okresní úřad postupovaly naprosto jednotně a neohroženě a jejich nekompromisní, odvážné a dokonale koordinované jednání mohlo být tehdy vzorem pro ostatní města československého pohraničí. V boji, jenž proběhl, obstála československá armáda, příslušníci Stráže obrany státu, politické a společenské organizace i prostí lidé české a německé národnosti, kteří se postavili proti německému nacismu, rozhodně se ctí.<sup>279</sup>

### **3.5. Československá armáda po vzniku Protektorátu Čechy a Morava**

Nařízením protektorátní vlády z 25. července 1939 bylo se zpětnou platností od prvního července 1939 vytvořeno z části příslušníků likvidované československé armády vládní vojsko Protektorátu Čechy a Morava. Organizováno bylo jako profesionální armáda a v jeho čele stál státní prezident. Na základě rozhodnutí německých okupačních orgánů mělo vládní vojsko tvořit maximálně 7 000 mužů vyzbrojených jen pistolemi a puškami zastaralých vzorů. Nejvyšším velitelským orgánem se stal Generální inspektorát v čele s generálem Jaroslavem Emingerem. Podle vládního nařízení se mělo vládní vojsko uplatnit při udržování bezpečnosti a pořádku a při pomocných službách, zejména živelních pohromách. Vojáci tak pomáhali s odstraňováním ledu při jarním tání, hašením větších požárů a likvidací polomů v lesích, při různých stavebních a zemědělských pracích. Pro německou armádu také zajišťovali vojáci střežení vybraných železnic a výcvik nových koní.

V květnu 1944 Němci většinu vládního vojska odsunuli do severní Itálie, kde měla chránit týl fronty před partyzány. Kvůli spolupráci s partyzány a častým dezercím však byli tito vojáci v říjnu 1944 odzbrojeni a využiti jako stavební jednotky. V dubnu 1945 se v Itálii dočkali konce války. Ti, kteří zůstali v protektorátu, byli také koncem roku 1944 s výjimkou jednotek chránících Pražský hrad odzbrojeni. Krátce po osvobození, 11. května 1945, bylo vládní vojsko rozpuštěno.<sup>280</sup>

#### **3.5.1. Českoslovenští vojáci v odboji**

Po příchodu německých okupantů se velké množství vojáků, které tehdy zůstalo v Československu, nechtělo smířit s vojenskou kapitulací, a proto se zapojilo do právě vznikajícího ilegálního vojenského odboje. Počátky tohoto hnutí lze vysledovat již v březnu 1939, kdy se několik vojáků scházelo a diskutovalo o nutnosti odporu proti oku-

<sup>279</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 170–171.

<sup>280</sup> ŠRÁMEK, Pavel, pozn. 21, s. 118.



pantům. Z těchto schůzek se postupně a mnohdy dosti živelně formovala podzemní vojenská organizace nazvaná Obrana národa. Na celém území protektorátu vybudovala v krátkém čase svou organizační strukturu a kontakty měla i na Slovensko. Byla to vojenská organizace vystavěná na vojenském principu a jejím hlavním cílem bylo připravit podzemní armádu, která by v případě vypuknutí války vyvolala ve vhodný okamžik v českých zemích ozbrojené povstání.<sup>281</sup> Členové Obrany národa se také věnovali sabotážím, zpravodajské činnosti, organizovali útěk obyvatel do zahraničí a šířili ilegální tiskoviny.<sup>282</sup>

Vedle Obrany národa byla další odbojovou organizací složenou z bývalých československých vojáků tzv. Schmoranzova skupina, kterou s vědomím předsedy protektorátní vlády generála Aloise Eliáše zorganizoval přednosta tiskového odboru vlády Zdeněk Schmoranz. Hlavním úkolem této skupiny se stalo především shromažďování zpravodajských informací pro odboj.<sup>283</sup>

Vojenská odbojová činnost bohužel nezůstala před Němci utajena a nedlouho po zformování prvních jednotek zatkl gestapo několik desítek jejich členů. Jako první byla likvidována Schmoranzova skupina, ale brzy došlo i na Obranu národa, která od svého založení počítala s povstáním a blízkým koncem války, ostatně snad jako všechny odbojové organizace. Značně optimistická představa vyplývala z nepřesného odhadu nepřítele a ze špatného vyhodnocení mezinárodní vojenské a politické situace – většinou se totiž předpokládalo, že k válce a tím i k porážce Německa dojde nejpozději v roce 1940. Tento mylný předpoklad měl vliv i na špatné konspirování budované organizace. Pravidla pro utajování se často porušovala, neboť pro práci v ilegalitě nebyl nikdo vyškolen. Schematická struktura a nedostatečné utajení pak napomohly jejímu brzkému odhalení. Na přelomu let 1939 a 1940 došlo k rozsáhlé vlně zatýkání, která postihla několik tisíc osob a celá organizace tím byla vážně narušena. Přesto se ji podařilo z větší části obnovit. Na jaře 1940 se pak z Obrany národa a dalších dvou velkých odbojových organizací – Politického ústředí (PÚ) a Petičního výboru věrni zůstaneme (PVVZ) – vytvořilo Ústřední vedení odboje domácího (ÚVOD).

Rok 1941 znamenal pro všechny vojáky-odbojáře osobní tragédii. Došlo k dalšímu hromadnému zatýkání a z této pohromy se již Obrana národa nevzpamatovala – byla rozbita a jako celek se ji už nikdy nepodařilo obnovit. Vojenský odboj poté výrazně likvidoval

<sup>281</sup> Obranu národa, do níž se kromě vojáků zapojili také sokolové, legionáři a další vlastenci, řídili nejprve generálové Josef Bílý, Sergej Ingr a Sergej Vojcechovský. Generál Ingr později ovšem odešel do zahraničí a generál Vojcechovský se stáhl do ústraní, a proto se hlavním velitelem stal generál Bílý. Organizace byla tvořena zemskými, krajskými a okresními velitelskými a podle odhadů byla schopna postavit až 90 000 mužů, i když pro většinu z nich naneštěstí neměla zbraně. ŠRÁMEK, Pavel, pozn. 21, s. 120–121.

<sup>282</sup> ŠRÁMEK, Pavel, pozn. 21, s. 120–121.

<sup>283</sup> ŠRÁMEK, Pavel, pozn. 21, s. 122.

brutální teror, který se rozpoutal po nástupu zastupujícího říšského protektora Reinharda Heydricha a po jeho smrti v červnu 1942. Nové odbojové skupiny začaly znovu vznikat až po delší odmlce a opět se v jejich řadách nacházelo množství vojáků. Neměly už však ryze vojenský charakter a neovládaly celou oblast protektorátu, jako tomu bylo v případě zaniklé Obrany národa. Po spontánním vypuknutí Pražského povstání v květnu 1945 se vedení ujalo velitelství Bartoš, odbojová skupina ovládající větší území, v jejímž čele stál generál Karel Kutlvašr. Do vojenských jednotek podřízených tomuto velitelství se zapojilo přes 35 000 mužů, z nichž asi desetinu tvořili bývalí příslušníci československé armády. Řada z nich při tom v posledních dnech války položila svůj život, čímž splnila slova vojenské přísahy a obětovala se za svobodu vlasti.<sup>284</sup>

### **3.5.2. Konec druhé světové války a osvobození Liberce v květnu 1945**

Liberečtí Češi se definitivně rozhodli vystoupit z ilegality v prvních květnových dnech roku 1945, kdy na různých místech severních Čech vypukla protiněmecká povstání. Odvahu a odhodlání jim dodávaly rovněž zprávy z Prahy, Turnova či Železného Brodu, kde se již nezadržitelně schylovalo ke zhroucení německé správy.

Sedmého května jednala česká delegace o předání správy města se zástupcem místodržitele Friedrichem Vogelerem a úředníkem místodržitelství Dr. Seifertem. Během setkání došlo k ostré debatě, neboť velitel liberecké vojenské posádky hned v úvodu odmítl složit zbraně a urážlivě se vyjádřil, že bude bojovat až do posledního muže. Přes zjevnou nevraživost se naštěstí po delším vyjednávání podařilo přimět zástupce německého místodržitele, aby vyhotovil memorandum, kterým předá správu místodržitelství do rukou českého Národního výboru. Druhý den večer vydal velitel německé posádky v Liberci rozkaz k odchodu z města, i přes to, že mu byla slíbena posila od štábu 16. pěší divize, jež současně žádala město o ubytování. Stěhující se německá posádka opouštěla Liberec neslavně a její odchod byl doprovázen četnými výbuchy menších skladišť výbušnin.<sup>285</sup>

První hlídky Rudé armády dorazily v dopoledních hodinách 9. května do Pavlovic a odpoledne již stály ruské jednotky v Liberci. Byly to oddíly generála Alexandra Akimova, patřící do 52. armády generála Konstantina Korotějeva, která byla součástí I. ukrajinského frontu. Na osvobození Liberce se podílela také 31. armáda I. ukrajinského frontu. Většina Rusů postupovala dál na Turnov a Lysou nad Labem a v Liberci byla ponechána jen malá posádka pod velením plukovníka Lykova.<sup>286</sup> Příchod ruských vojáků je samozřejmě zaznamenán v liberecké kronice: „*Sovětské vojsko v Liberci! Zda-li jsme si kdy mohli*

<sup>284</sup> ŠRÁMEK, Pavel, pozn. 21, s. 123–128.

<sup>285</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 6–7.

<sup>286</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 12–13.

*představit tyto chvíle, o nichž se nám jen snilo? Nyní je vše skutečností; na libereckých ulicích zní lahodná ruština a sladká čeština. Kostrbatá němčina dozněla. Už se jí mluví jen v ústranní...“<sup>287</sup>*

Obsazení důležitých objektů ve městě komplikovalo nedostatečné vyzbrojení povstalců. Skupina pod vedením nadporučíka Bulíře se proto vydala k budově společnosti „Moldavia Generali“, ve které Němci ukrývali větší množství zbraní. Kromě pušek, automatů, kulometů a pancéřových pěstí se na místě podařilo získat i několik uniforem: *„Jsou zde též nenáviděné stejnokroje německé branné moci, ale teď se hodí. Stačí je přece jen opatřit krásnou československou trikolórou, na čapku se dá kokarda! Revolucionáři všech dob nikdy neměli stejnokrojů, vždy a ve všech revolucích bojovali v tom oděvu, který právě měli na sobě!“*<sup>288</sup>

Za vydatné pomoci civilistů střílelo vojsko po prchajících, ale po zuby ozbrojených Němcích, kteří rovněž odpovídali palbou. Během svého ústupu se snažili ještě naposledy zničit, co se dalo, a proto byly v ulicích rozestavěny početné české hlídky. Zvláště bedlivě byly střeženy elektrárna, vodárna, plynárna, jatka, dělnické pekárny na Hanychovské třídě a hlavní sklad tabáku. V noci na 9. května se po městě rozkřikla zpráva o postupu silně ozbrojených jednotek SS na Liberec. Kolem čtvrté hodiny ranní příslušníci SS skutečně rozpoutali poslední boje, které se odehrávaly převážně v okolí vlakového nádraží. Němci zde měli k dispozici i obávaný tank Tiger, ten však byl pomocí pancéřové pěsti zastaven a jeho posádka odzbrojena. Několik menších srážek způsobilo ustupující vojsko Schörnerovy armády, ale k větším akcím již nedošlo.<sup>289</sup>

Město vážně ohrožoval velký počet min, které Němci položili u několika budov – zničena měla být např. radnice, elektrárna, vodárna, plynárna, dělnické pekárny nebo letiště. Katastrofu se naštěstí podařilo odvrátit díky německému pyrotechnikovi Jindřichu Kunzemu. Většina Němců si již plně uvědomovala svoji porážku a v rámci pudu sebezáchovy se raději rozhodla ke spolupráci. *„Už je jim zřejmo, že jejich dny panování minuly. Pomáhají českým lidem, již se nepokládají za nadlidi. Jde o jejich život. Pracují a snaží se vyhovět. Jsou odstraňovány německé názvy a nápisy... Úlohy jsou obráceny, Němci blednou a děsí se příštích chvil.“*<sup>290</sup> Ti, kteří se z nejrůznějších důvodů nechtěli smířit s českým Libercem, ukončili raději svůj život dobrovolně – liberecká matrika uvádí, že mezi 8. květnem a 16. srpnem 1945 spáchalo 219 Němců sebevraždu.<sup>291</sup> Němci však za tragických okolností neumírali jenom svou vlastní rukou, jak dokládá i poněkud cynický zápis

<sup>287</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 14.

<sup>288</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 8.

<sup>289</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 8–12.

<sup>290</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 9–11.

<sup>291</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 16.

v liberecké kronice: „*V lesích se potloukají němečtí záškodníci, na něž jsou pořádány ničivé výpravy. V Ještědských lesích, v Jizerských a Lužických horách co chvíli praskají výstřely z pušek, někdy zazpívá svou smrtonosnou píseň kulomet.*“<sup>292</sup>

Druhá světová válka dnes představuje poslední ozbrojený střet mezi Čechy a Němci, který se odehrál během jejich staletého soužití v jedné zemi. Až na několik fanatických jedinců, kteří se stále domáhají svých práv a majetku, je dnes vzájemná nevraživost mezi oběma národy snad již jen společnou temnou minulostí, jejíž marnost opět odráží liberecká kronika: „*A aniž bychom byli škodolibí, musíme si říci, že se splnilo jejich toužebné přání, po němž před okupací ustavičně volali, po návratu do Německa, do Říše, Heim ins Reich! Je to událost v českých dějinách skutečně ohromná, neboť po prvé v historii našeho národa se radikálně zbavujeme živlu, který se zde roztahoval na úkor českých lidí, provokoval a pobuřoval. Můžeme být hrdi, že jsme se dočkali této doby, o níž se našim předkům ani nesnilo...*“<sup>293</sup> Poválečné Německo stihl krutý trest za jeho nacistickou agresi, ale hromadný odsun Němců paradoxně poškodil i samotné Československo. Dobrovolně jsme se připravili o řadu odborníků, kteří byli kvůli snaze osídlovacích orgánů o vznik ryze československého pohraničí pro československé hospodářství jednoduše nenahraditelní. Odešli lidé, kteří zdejší kraj dobře znali a dobře se o něj starali. Tento fakt nemůže vyvrátit nikdo, kdo alespoň jednou navštívil současné české pohraničí, které je smutnou vzpomínkou na doby slávy a prosperity.

Odchod Němců v danou chvíli sice pomohl poměrně rychle upevnit národnostní soudržnost Československa, ale zároveň nás opatření proti „německé hrozbě“ vhánělo do nezdravého vztahu se Sovětským svazem. Podněcování k ráznému zásahu proti německým občanům vyvolalo nacionální radikalismus, který zasáhl celou společnost. „*Sami komunisté posléze veřejně potvrzovali, že odsun a události, které jej provázely, měly společně s „nacionalizací“ taktiky strany nemalý vliv na prosazení společenských změn ve směru pro ně žádoucím, tj. k převzetí monopolní moci ve státě.*“<sup>294</sup> O tom, jakou zhoubu pak znamenal „stále vítězíci a pokrokový“ socialismus pro charakter českého národa a prosperitu státu, není jistě nutné se dalekosáhle rozepisovat.

Československá armáda byla se závěrem druhé světové války rychle obnovena na základě spojení zahraničních jednotek a nově vytvořených domácích útvarů. Do svých

<sup>292</sup> Tamtéž, s. 17-18. Téma poválečného násilí vůči Němcům včetně jejich dramatického odsunu již bylo mnohokrát odborně zpracováno, a proto rovněž s ohledem na zaměření mé práce se nebudu této problematice více věnovat. Více viz např. STANĚK, Tomáš. *Poválečné „excesy“ v českých zemích v roce 1945 a jejich vyšetřování*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2005. ISBN 80-7285-062-8.

<sup>293</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 46.

<sup>294</sup> STANĚK, Tomáš. *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 1918–1948*. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1992. ISBN 80-85498-04-9. S. 98.

domovských posádek se postupně vraceli vojáci, kteří bojovali proti nacismu na válečných frontách, stejně jako ti, kteří nasazovali život v rámci ilegálního odboje. V libereckých kasárnách Jana Žižky z Trocnova se po odchodu německého vojska také opět naplno rozezněla čeština, když se do města vrátil z Turnova pěší pluk 44. Vojáci slavnostně pochodovali osvobozeným městem a „*byť jejich stejnokroje byly různé a mnohdy přepestré, hladil bys je.*“<sup>295</sup> Československá vojenská posádka v Liberci byla po konci druhé světové války opět uvedena v život a stala se nedílnou součástí města. „*Po krutých šesti letech máme zase svůj vojenský stejnokroj, zase stojíme na starých historických hranicích našeho státu se zbraní v ruce.*“<sup>296</sup>

V následujících desetiletích bylo československé vojsko bohužel silně poznamenáno komunistickým režimem, což se negativně odrazilo i na vztahu společnosti k armádě jako celku. Vojáci demokratické České republiky ale svým úspěšným působením doma i v zahraničí jasně dokazují, že česká armáda má svou slavnou minulost i nadějnou budoucnost. Budoucnost, ve které si Češi snad budou opět vážit její náročné práce a mravních ideálů, na jejichž základech je postavena.

---

<sup>295</sup> Státní okresní archiv Liberec, pozn. 22, s. 15.

<sup>296</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 53.

## 4. Vliv první a druhé světové války na organizaci a chod vojenské posádky v Liberci

Liberecká posádka sídlící v Dolních a Horních kasárnách prošla od svého založení řadou změn, za nimiž stála jak oficiální státní nařízení, tak praktické vojenské potřeby. Nejvýraznější vliv na obsazení a využití zdejších kasárenských komplexů však bezpochyby měly obě světové války. Události spojené s jejich vypuknutím, samotný průběh bojů i nový poválečný vývoj doprovázela řada mimořádných vojenských opatření, které se přirozeně odrazily i ve složení městské posádky a jí odpovídající adaptaci kasáren. V následujícím textu jsem se zaměřila především na vojenskou organizaci libereckých kasáren po skončení první světové války a obtížnou situaci liberecké posádky, kterou způsobila německá okupace pohraničí 1. října 1938.

### 4.1. *Liberecká posádka v dobách první světové války*

Jednu z prvních událostí válečného roku 1914, jež silně zasáhla do chodu libereckých kasáren, představovala mobilizace z 26. července. Odvedení branci brzy zcela zaplnili liberecká kasárna, takže pro ubytování dalších příchozích musely být využity i některé budovy ve městě i širším okolí. Z Liberce se nato vojáci přesouvali do Turnova, který byl doplňovacím okresem pěšího pluku 94, 2. praporu zeměbranceckého pluku 10 a sídlem expozitury domobraneckého velitelství. Odsud již všichni odjížděli na válečná pole. Ti, kteří nebyli vysláni přímo na frontu a v Liberci zůstali, pomáhali udržovat ve městě klid a pořádek.<sup>297</sup>

Na bojiště první světové války tehdy odešel téměř celý pěší pluk 94 a v liberecké posádce tak zůstal jen jeho náhradní prapor, který odesílal doplňky k bojujícímu pluku. Jako organizovaný celek se pluk již nikdy nevrátil. Přeživší vojáci se po válce dostali domů doslova jen „s holýma rukama“, protože o většinu svého majetku přišli po cestě z uherského Kecskemétu do Liberce.<sup>298</sup> Po skončení války byl útvar opět obnoven na základě náhradního praporu, který se od listopadu 1918 nacházel v Turnově. V rámci unifikace pěchoty československé armády se v říjnu 1920 z pěšího pluku 94 stal pěší pluk 44, jehož prapory I/44 a II/44 byly dislokovány v libereckých Horních kasárnách.<sup>299</sup>

Neuplynul ani rok od rozpoutání první celosvětové válečné mašinérie a 13. června 1915 byly ve městě přítomné pěší pluky vystřídány uherským 44. pěším plukem

<sup>297</sup> KULICH, Václav, pozn. 184, s. 266–267.

<sup>298</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 59.

<sup>299</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 502.

z Kaposvaru.<sup>300</sup> Podobné vojenské přesuny byly tehdy zcela běžné a prováděly se z čistě praktických důvodů – „cizí“ vojáci spíše zvládli udržet ve městě pořádek, neboť vzhledem ke svému původu mohli nestranně zasáhnout proti případným narušitelům klidu. Kromě posílení bezpečnosti znamenal příchod uherského 44. pěšího pluku rovněž velký zisk pro majitele domů a bytů, u nichž se ubytovali uherští důstojníci. Jejich manželky, které s nimi do Liberce přišly, pak několika nezaměstnaným libereckým ženám poskytly možnost pří-  
výdělku – vzhledem ke svému postavení si totiž mohly najmout služebné, které v rámci úspor jejich bývalí zaměstnavatelé propustili. Svou výpomocí uherským dámám se nakonec tolik osvědčily, že ty si je po odchodu pluku z Liberce braly s sebou do Uher. Vojsko se tak v průběhu válečných let nepřímo zapsalo i do života několika Liberečanů tím, že ti si v souvislosti s jeho působením našli nový domov, kde zakládali rodiny, čímž začali psát zcela novou kapitolu svého rodu.<sup>301</sup>

Kaposvarský pluk byl v roce 1916 přesunut z libereckých kasáren do Růžodolu, kde se měl podílet na ostraze rozlehlého zajateckého tábora vybudovaného již v závěru roku 1914.<sup>302</sup> Vojáci zde také prováděli výcvik nově odvedených branců, který se vždy těšil velkému zájmu zvědavých diváků.<sup>303</sup> V Růžodole zůstali Uhři až do začátku srpna 1918, kdy je nahradil prapor štyrských myslivců 22, do Liberce přeložený z Plzně.<sup>304</sup>

Pobyt uherského pluku v Liberci měl však i své stinné stránky. Jeho členové jednak nechvalně prosluli jako bujaří návštěvníci místních hostinců, kde často vyvolávali rvačky, především pak ale ve městě rozšířili pohlavní nemoci. Mnoho místních mužů odešlo do války, mnozí v ní již zemřeli, a tak je celkem pochopitelné, že příchod vojáků 44. pěšího pluku do Liberce přilákal velké množství osamělých dívek a žen. Více či méně hluboké city se nezřídka odbývaly hlavně v hostincích nebo přilehlých uličkách a počet nakažených rychle stoupal, takže úřady byly nuceny vydat oficiální zákaz o stýkání libereckých žen s vojáky.<sup>305</sup> Obavy ze šíření pohlavních chorob byly do značné míry opodstatněné, protože

<sup>300</sup> Statní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 262–263.

<sup>301</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 38.

<sup>302</sup> Podobně jako na jiná místa v Čechách, dorazili i do Liberce váleční zajatci. Dne 26. listopadu 1914 se kolegium městského zastupitelstva usneslo na vybudování zajateckého tábora v Růžodole I, protože se počítalo s příchodem 23 000 zajatých Rusů. Tábor byl 900 metrů dlouhý, 150 metrů široký a bylo v něm 15 baráků pro mužstvo, 9 pro lehce raněné, 14 jídelen, 9 mycích budov, 5 kuchyní, 5 strážních baráků, 1 domek jako přípravná a 8 baráků pro přenosné nemoci. Náklady na výstavbu zahájenou 30. listopadu 1914 činily přes milion korun, které měl hradit stát. První zajatci přišli do Liberce 20. prosince 1914. Do poloviny ledna roku 1915 byl tábor zcela obsazen 24 000 zajatci. Počítalo se s dalším přísunem zajatců, a proto vznikl druhý tábor, oddělený od toho prvního loukami a poli. Oba tábory byly v roce 1915 doslova přeplněny zhruba 46 000 zajatců. V důsledku těchto vysokých čísel zajatecký tábor logicky čelil neustálým problémům se zásobováním a infekčními chorobami. Statní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 241–243. Srov. LUG, Viktor, pozn. 15, s. 33–48.

<sup>303</sup> Statní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 269.

<sup>304</sup> Statní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 302.

<sup>305</sup> Statní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 263–269.

existovala reálná možnost, že by se vojáci mohli nechat dobrovolně nakazit, aby nemuseli nastoupit do služby na frontu. Z rozšiřování pohlavních nemocí v armádě vinili mnozí důstojníci v první řadě prostitutky. Odborníci na tuto problematiku i realisticky smýšlející vojáci však zastávali názor, že vojenská posádka přítomnost nevěstinců ve městě naopak vyžaduje, neboť eventuální zákaz regulované prostituce by vedl k neregulované prostituci v soukromých domech. Armáda se proto alespoň důrazněji zaměřila na prevenci a opakovaně nabádala civilní úřady k přísnému lékařskému a policejnímu dohledu nad prostitutkami. Vojenští velitelé leckdy prokázali značnou kreativitu ve svém boji proti pohlavním chorobám a snažili se kontrolovat poskytování sexuálních služeb. V březnu 1916 například liberecké vojenské velitelství doporučilo, aby byly dveře do pokojů prostitutek v městských veřejných domech (z nichž mnohé se nacházely v blízkosti kasáren) jasně očíslované a označené jménem prostitutky, která v daném pokoji pracovala. Uvedené opatření mělo vést k tomu, že voják nakažený pohlavní nemocí bude schopen snadno identifikovat zdroj nákazy.<sup>306</sup>

V průběhu vleklé války byla liberecká kasárna částečně přeměněna i ve veřejné zdravotnické zařízení. Z bitevních polí se totiž kromě velkého počtu raněných vojáků vracelo i množství zajatců a uprchlíků nakažených infekčními onemocněními, kteří zcela naplnili kapacitu liberecké nemocnice, a proto musely být v prostoru kasáren zřízeny další špitály. Prvních šest raněných sem bylo dopraveno již 31. srpna 1914.<sup>307</sup>

Mimořádné poměry zapříčiněné první světovou válkou panovaly v libereckých kasárnách až do jejího závěru v roce 1918, kdy byl zároveň se vznikem samostatného Československa zrušen dosavadní systém v organizaci státního vojska. Nadcházející proces vzniku československé armády byl spojen s řadou vojenských reforem, které pak přirozeně upravovaly i podmínky existence vojenské posádky v Liberci.

## **4.2. Vojenské útvary v libereckých kasárnách po první světové válce**

Konec první světové války přinesl změnu ve státoprávním uspořádání českých zemí, což se zásadním způsobem odrazilo i ve vedení libereckých kasáren. Město si sice udrželo stálou vojenskou posádku, ta však byla již výhradně pod československým velením a oba původně rakousko-uherské kasárenské komplexy dále využívala československá armáda pro pěší útvary a dělostřelce, tak jak to bylo od jejich zřízení tradiční. Státní vojsko

<sup>306</sup> WINGFIELD OVÁ, Nancy M. Zdržet se pohlavního styku neboli. Usměrnění prostituce za Rakousko-Uherska a první republiky. In: *Dějiny a současnost* [online]. [vid. 2. 5. 2013]. Dostupné z: <http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/3/-zdrzet-se-pohlavniho-styku-neboli-/>.

<sup>307</sup> LUG, Viktor, pozn. 15, s. 33–48.



možná nebylo už místními Němci vnímáno s takovým nadšením jako za časů císaře Františka Josefa I., o to větší úlohu však sehrálo v budoucích neklidných dobách, kdy se především díky jeho přítomnosti podařilo v této části pohraničí udržet, či po mnoha incidentech obnovit pořádek.

Mladá československá armáda měla být podrobena první těžké zkoušce již po vyhlášení autonomního německého území Deutschböhmen v říjnu 1918. Tehdy vyčkávalo v Liberci asi 2 500 plně vyzbrojených německých vojáků a dvě dělostřelecké baterie, které doplňovalo ještě zhruba 2 000 příslušníků Volkswehru a 500 policistů.<sup>308</sup> K zajištění pořádku v oblasti byl zprvu povolán střelecký spolek, jemuž pomáhala měšťanská domobrana, v následujících dnech však měla hlavní slovo vojenská posádka, jejíž důstojníci vytvořili prozatímní vojenskou radu.<sup>309</sup> Do města byli k obnově dohodnutých československých hranic vysláni vojáci z turnovské posádky, kteří se zde shromažďovali již po skončení první světové války. K dispozici tu měli obrněný vlak postavený zaměstnanci drah v Turnově, jenž přivezl také jednu houfnicovou dělobitnu. Přestože měli turnovští pro tuto zbraň jen málo nábojů, rozhodli se ji v Dlouhém Mostu vyložit, aby mohli Liberec v případě vojenského odporu bombardovat. Baterie ani pancéřový vlak ale naštěstí nemusely být ani použity, jelikož Liberec byl brzy vojensky obsazen bez výraznějšího odporu.<sup>310</sup>

#### **4.2.1. Pěchota**

S koncem války byly v libereckých kasárnách umístěny domobranecké oddíly vracějící se z Itálie. V letech 1918–1920 se jednalo konkrétně o 31., 32. a 34. domobranecký prapor, které se díky svým zkušenostem ze zahraničních front staly zárukou bezpečnosti v poválečném regionu. V roce 1919 byl v Liberci rovněž dislokován náhradní prapor pěšího pluku 12 a náhradní rota praporu polních myslivců 29.<sup>311</sup>

Na začátku dvacátých let byly v Liberci umístěny nové útvary. Prvního října 1920 vznikl v rámci unifikace branné moci na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 5.700-org.1919 přejmenováním z turnovského 94. pěšího pluku domácího vojska pěší pluk 44. Tento vojenský útvar, který v Liberci působil hned od svého založení, podléhal velitelství páté pěší brigády, od ledna 1938 pak velitelství třetí pěší divize. Součástí pluku bylo velitelství pluku s hospodářskou správou, technickou správou, pomocnou rotou, technickou rotou a plukovní hudbou.<sup>312</sup>

<sup>308</sup> BÍLEK, Jiří, et al., pozn. 24, s. 31.

<sup>309</sup> Statní okresní archiv Liberec, pozn. 16, s. 314.

<sup>310</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 72–73.

<sup>311</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 9–10.

<sup>312</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 502. Srov. NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 9.

Prvním velitelem pěšího pluku 44, který se stal téměř neodmyslitelnou součástí Liberce, neboť po celá dvacátá a třicátá léta sídlil v místních Dolních kasárnách, byl plukovník pěchoty Arnošt Hrbenský. Pluk tvořily celkem čtyři prapory – tři pěší a jeden náhradní. V Dolních kasárnách, které již tradičně sloužily pěchotě, byl umístěn prapor I/44, jemuž velel major pěchoty Václav Kubrycht (prapor byl dislokován nejprve v rumburských Provizorních kasárnách, v libereckých Dolních kasárnách působil od ledna 1921) a prapor II/44 v čele s podplukovníkem pěchoty Aloisem Štroblem. Prapor III/44 sídlil nejprve v turnovských Jizerských kasárnách, ale 8. října 1928 byl převelen do libereckých Dolních kasáren, kde zůstal celých sedm let. V září 1935 se prapor vrátil zpět do Turnova a odsud se v červenci 1938 přesunul opět do Liberce. Jeho velitelem byl major pěchoty, Václav Soukup. Každý prapor měl ještě čtyři roty, které byly číslovány průběžně, tzn. prapor I/44 tvořily 1. až 4. rota, prapor II/44 5. až 8. rota a prapor III/44 9. až 12. rota. Náhradní prapor, jehož velitelem byl podplukovník pěchoty Karel Kern, představovala poměrně malá, spíše organizační skupina, která po vyhlášení mobilizace zajišťovala postavení celého nového pluku, naplněného povolanými záložníky. Od roku 1935 byla v Dolních kasárnách dislokována ještě rota doprovodných zbraní se 12 protitankovými kanóny vz. 37 a 6 minomety vz. 36.<sup>313</sup>

Posledním předválečným velitelem pluku byl od roku 1936 plukovník pěchoty Otakar Zicha. Kolem poloviny roku 1938, ještě v mírových dobách, měl pluk 41 důstojníků, 72 rotmistrů a děsloužících a 1 486 mužů. U 4. roty bylo soustředěno elitní mužstvo „ZU“, které se skládalo z pečlivě vybraných jedinců, fyzicky i psychicky nadprůměrných, s výlučně českou národností a stoprocentní politickou spolehlivostí. Tito muži procházeli speciálním výcvikem pro boj v těžkém opevnění, jehož výstavba se tehdy rozbíhala i na Liberecku. Budování lehkého a postupně také těžkého opevnění bylo však zároveň příčinou permanentního nedostatku mužstva i důstojníků u pěšího pluku 44. Mnoho z nich jich totiž bylo odveleno k vojenským stavebním dozorům, které výstavbu řídily. Vojáci prováděli také vlastní výzvědnou činnost; v Liberci ji vedl zpravodajský důstojník Emil Dolenský.<sup>314</sup> Pěší pluk 44 sídlil v libereckých Dolních kasárnách až do záboru pohraničí v říjnu 1938, kdy byl přemístěn do Turnova a po zrušení československé armády 30. června 1939 rozpuštěn.<sup>315</sup>

<sup>313</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 502. Srov. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 31. Srov. NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 9–10.

<sup>314</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 31.

<sup>315</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 10. U útvarů zbraní a služeb, vojenských úřadů a ústavů, zemských vojenských velitelství a velitelství divizí měla být likvidace ukončena do 31. července 1939. Velitelství sborů měla být rozpuštěna do 30. září 1939 a Ministerstvo národní obrany a vojenský účetní úřad do 31. prosince 1939. STEHLÍK, Miroslav. *Vojenská správa v 1. polovině 20. století*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2012. S. 37.

U pluku působila mezi oběma světovými válkami vojenská hudba, která v té době vykonala záslužnou práci pro propagaci české hudby jak v samotném Liberci, tak i v širokém okolí. Vojenská hudba pěšího pluku 44, jejímž kapelníkem byl štábní kapitán Josef Potužník, byla známá svými promenádními koncerty pořádanými na prostranství mezi libereckým divadlem a radnicí, mnoha vystoupeními v divadle a účinkováním na plesech. Její činnost skončila v říjnu 1938 zábořem pohraničí německou armádou.<sup>316</sup>

#### 4.2.2. Dělostřelectvo

Československé poválečné dělostřelce v Liberci zastupoval od prosince 1920 horský dělostřelecký oddíl 253, který vznikl 15. července 1920 přejmenováním z 53. polního dělostřeleckého pluku domácího vojska v rámci unifikace branné moci na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 50.020-org.1920. Velitelství oddílu se původně nacházelo v Dělostřeleckých kasárnách v Hradci Králové. V říjnu 1920 bylo nakrátko převeleno na zámek v Zákupech a od prosince téhož roku dislokováno v libereckých Horních kasárnách. Podléhalo velitelství dělostřelectva třetí divize a od prosince 1921 velitelství třetí polní dělostřelecké brigády. Součástí oddílu bylo velitelství s hospodářskou správou, technickou správou, pomocné družstvo a spojovací družstvo. Dále sem patřila 1., 2. a 3. dělostřelecká baterie a náhradní baterie.<sup>317</sup>

Přejmenováním z horského dělostřeleckého oddílu 253 na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 540.560-dělostř.1922 vznikl 1. ledna 1923 dělostřelecký oddíl 253. Jeho velitelství se od počátku nacházelo v libereckých Horních kasárnách, v říjnu 1937 pak bylo převeleno na zámek v Chlumci nad Cidlinou. Dělostřelecký oddíl 253 zprvu podléhal velitelství třetí polní dělostřelecké brigády, od října 1937 spadal pod velitelství třinácté polní dělostřelecké brigády a od ledna 1938 velitelství třinácté pěší divize. Na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 9.733/Taj.-hl.št./1.odděl.1937 bylo velitelství oddílu 15. ledna 1938 přejmenováno na velitelství dělostřeleckého pluku 13. Součástí oddílu bylo velitelství s hospodářskou správou, technickou správou, pomocné družstvo a spojovací družstvo, tři dělostřelecké baterie a náhradní baterie. Kromě náhradní baterie, která byla dislokována v Jičíně (Kasárny V Lipách), se všechny tyto jednotky nacházely společně s velitelstvím, tedy v libereckých Horních kasárnách.<sup>318</sup>

Další dělostřeleckou jednotkou v Liberci byl od srpna 1938 III. oddíl dělostřeleckého pluku 3, který vznikl 1. ledna 1923 přejmenováním z lehkého dělostřeleckého pluku 3

<sup>316</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 2, s. 67.

<sup>317</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 258.

<sup>318</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 114–115.

na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 540.560-dělostř.1922.<sup>319</sup> III. oddíl dělostřeleckého pluku 3 vznikl v říjnu 1924 a do srpna 1938 byl umístěn společně s ostatními jednotkami a velitelstvím pluku v Dělostřeleckých kasárnách Litoměřicích. Poté byl přestěhován do Horních kasáren v Liberci, kde měl k dispozici tři baterie houfnic 100 mm.<sup>320</sup> V čele posádkového velitelství, které bylo umístěno v Dolních kasárnách, stál major dělostřelectva Václav Stojánek.<sup>321</sup> III. oddíl působil v Liberci až do záboru pohraničí v roce 1938, kdy byl převelen do Chlumce nad Cidlinou.<sup>322</sup>

#### 4.2.3. Ženijní vojsko

Dne 3. června 1936 vzniklo na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 1.878/Taj.-hl.št./ŘOP.1936 ženijní skupinové velitelství VII (ŽSV VII). Tento vojenský úřad stavební služby, který podléhal Ředitelství opevňovacích prací v Praze, se nacházel v libereckých Dolních kasárnách. Součástí velitelství se postupně staly tři stavební podúseky, řídící výstavbu objektů těžkého opevnění ve třech (z celkového počtu 24) uzávěrách, v nichž bylo projektováno a stavebně zadáno 28 izolovaných pěchotních srubů (z celkového počtu asi 210 plánovaných objektů). Do září 1938 se podařilo zahájit stavební práce na šesti z nich.<sup>323</sup>

Velitelem tohoto vojenského úřadu byl jmenován štábní kapitán ženijního vojska Pavel Milota (brzy povýšený na majora) a k tomuto dni byl k ŽSV VII přidělen personál v počtu dvou důstojníků, sedmi děsloužících a aspirantů, 31 poddůstojníků a vojáků. Tento stav se pochopitelně měnil se střídáním ročníků prezenční služby, v průměru však bylo u ŽSV VII vždy kolem třiceti lidí. Většina mužstva pocházela od pěšího pluku 44, kmenovými útvary důstojníků a poddůstojníků v odborných funkcích byly různé dělostřelecké a ženijní jednotky. ŽSV VII disponovalo jedním terénním autem Praga AV a jedním nákladním autem Praga R.<sup>324</sup>

V libereckých Horních kasárnách byl od října 1937 umístěn motorizovaný ženijní prapor 23, jemuž velel major generálního štábu Ota Hauk. Prapor nově vznikl 1. října 1937

<sup>319</sup> Velitelství pluku a většina jeho jednotek se nacházela v Dělostřeleckých kasárnách v Litoměřicích. Podléhalo velitelství třetí polní dělostřelecké brigády a od ledna 1938 velitelství třetí pěší divize. Součástí dělostřeleckého pluku 3 bylo velitelství pluku s hospodářskou správou, technickou správou a spojovací četou (od září 1933 baterií), dále sem patřil I. dělostřelecký oddíl, II. dělostřelecký oddíl, již zmíněný III. dělostřelecký oddíl, náhradní baterie (od září 1933), náhradní oddíl (od září 1938) a asanační baterie 3 (od března 1938). FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 119.

<sup>320</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 119.

<sup>321</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 10.

<sup>322</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 119.

<sup>323</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 760.

<sup>324</sup> O tom, jak a kde pokračovaly stavební práce těžkého opevnění v libereckém kraji detailně informuje „Zpráva o provádění evakuace materiálu úseku Liberec“ a „Činnost vojenského stavebního dozoru na ŽSV VII, 1. podúsek po mobilizaci“. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 94–95.

na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 9.733/Taj.-hl.št./1.odděl.1937. Velitelství praporu, podléhající velitelství ženijního pluku 1, se původně nacházelo v terezínských Kasárnách Jana Žižky z Trocnova, ale v červenci 1938 bylo přesunuto do Liberce, rovněž do Horních kasáren. Součástí praporu, který byl bezesporu nejmoderněji vybaveným a vyzbrojeným útvarem v kraji, bylo velitelství s hospodářskou správou, technickou správou a pomocnou četou, dvě ženijní roty a kanónová rota.<sup>325</sup>

#### ***4.3. Liberecká posádka během příprav na boj proti rostoucí nacistické agresi***

Státní autoritu v dramatických třicátých letech minulého století zajišťovala především československá armáda a dále pak státní policie, četnictvo, finanční stráž a od roku 1936 také Stráž obrany státu (SOS), složená z příslušníků všech těchto složek. Tento uniformovaný ozbrojený sbor byl zřízen k 31. říjnu 1936 vládním nařízením č. 270/1936. Jeho základ tvořili příslušníci finanční stráže, četnictva, státní policie a vojenských posil, později byli zařazováni také členové Ozbrojené stráže ochrany železnic, Sokola a spolehliví dobrovolníci. Hlavním úkolem SOS se stalo zajištění neporušitelnosti státních hranic, ochrana veřejného pořádku a bezpečnosti a provádění celní správy. V případě války měly tyto jednotky včas zničit vybrané objekty, kabelová vedení a komunikace. SOS byla organizována v praporech, rotách, četách a družstvech. Každý prapor SOS zahrnoval do svého obvodu několik okresů a chránil jejich úsek hranice. Prapor SOS Liberec byl jedním z nejpočetnějších v celé republice, obsahoval politické okresy Česká Lípa, Dubá, Frýdlant, Jablonec nad Nisou, Liberec, Mělník, Mnichovo Hradiště, Německé Jablonné, Rumburk, Šluknov, Varnsdorf a Turnov. Velitelem libereckého praporu se stal podplukovník František Kruliš, který před převzetím této funkce byl velitelem roty doprovodných zbraní pěšího pluku 44. SOS podléhala vojenskému velení v osobě velitele praporu, součástí branné moci se však stávala patrně až při vyhlášení ostrahy hranic a mobilizace. Trvalým problémem bylo hmotné zabezpečení útvarů. Armáda, která uvolňovala pro službu v SOS největší počet vlastních lidí, většinou zajišťovala kompletní výbavu a mnohdy zachraňovala nedostatky, které vznikaly u ostatních složek vinou laxně byrokratického přístupu zodpovědných ministerstev. Přese všechny nedostatky a obtíže se mnozí „sosáci“ projevíli jako opravdoví hrdinové a jejich zásluhy v boji by neměly být zapomenuty.<sup>326</sup>

Dne 3. června 1936 zahájilo v Liberci činnost ženijní skupinové velitelství VII, odpovídající za přípravné práce při budování souvislého těžkého opevnění v prostoru Krko-

<sup>325</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 419.

<sup>326</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 24–28.

noše – Labe. První dva souhrnné programy opevňování pocházely z let 1935 a 1936. V listopadu 1937 přinesl radikální koncepční změny tzv. Husárkův konečný program, podle něhož se měla na severu zbudovat linie se dvěma sledy nových lehkých objektů vz. 37, tzv. řopíků (podle zkratky Ředitelství opevňovacích prací), kterou by v důležitých prostorech zesilovaly kratší uzávěry z pěchotních srubů. Do libereckého kraje také zasahovala severní část prvního ústupového postavení, známá jako liběchovská příčka, která se v Ještědském pohoří napojovala na pohraniční opevnění. V červenci 1937 byla zahájena výstavba nejdůležitějších úseků lehkého opevnění Jítrava, Chrastava, Mníšek a Polubný. Současně započaly práce na těžkém opevnění. Jednalo se o uzávěry Polubný a Kotel, hned po nich měly přijít na řadu uzávěry Kořenov a Harrachov. Na konci září mělo ženijní skupinové velitelství VII započít výstavbu zbývajících uzávěrů Chrastava a Mníšek. V době mobilizace zůstával stav opevnění v kraji značně nevyrovnaný, ale síly československé armády soustředěné v tomto prostoru byly dostatečně mohutné na to, aby zastavily počáteční německý nápor.<sup>327</sup>

Po květnových událostech roku 1938 docházelo k různým změnám, které vesměs znamenaly zvýšení vojenské síly útvarů určených pro obranu regionu. Nejdůležitějším ze všech těchto opatření bylo zřízení strážních praporů XXIX a XXX (SP XXIX a SP XXX) a 2. samostatné strážní roty. Tyto útvary, které vznikly k 1. červenci 1938, byly určeny k lepšímu střežení stálé obranné sestavy pěšího pluku 44, jemuž také podléhaly. K tomuto dni se váže také změna v názvu libereckých kasáren – Horní dělostřelecké kasárny byly přejmenovány na Malé kasárny, Dolní pro pěchotu na Velké kasárny. Stejně jako u všech důležitých útvarů byla v kasárnách umístěna posádková radiostanice PRS 3/4.<sup>328</sup>

Velitelství SP XXIX se nacházelo v obecních budovách na Kristiánově v Jizerských horách, kde mu velel podplukovník pěchoty Vladimír Prokopec. Mužstvo pocházelo hlavně od pěšího pluku 4 z Hradce Králové a střežilo vybudované objekty lehkého opevnění v oblasti Liberce. SP XXX, jenž měl velitelství ve Zlaté Olešnici, byl určen k obraně pomezí Jizerských hor a Krkonoš. Jeho velitelem se stal podplukovník pěchoty Miloš Frgal a mužstvo pocházelo hlavně od pěšího pluku 30 z Vysokého Mýta, menší části pak od pěšího pluku 44, 47 a 22.<sup>329</sup> 2. samostatná strážní rota, které velel štábní kapitán pěchoty Václav Vidner, byla určena ke střežení těžkého opevnění budovaného v letních měsících a v září 1938 v Polubném, u Chrastavy a Mníšku. Kromě jedné čety, která odjela

<sup>327</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 62–66.

<sup>328</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 36.

<sup>329</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 598.

na Kotel v Krkonoších, kde stavba těžkého opevnění už probíhala, se 2. samostatná strážní rota nacházela v Liberci.<sup>330</sup>

V tomto neklidném období docházelo rovněž k velkým vojenským přesunům. Motorizovaný ženijní prapor 23 se měl 19. července 1938 přemístit z Liberce do nové posádky v Českém Dubu, a proto byl tři dny před tím u této příležitosti uspořádán v Liberci důstojnický večírek na rozloučenou. Do Českého Dubu se poté přesunuly obě ženijní i třetí kanónová rota, přičemž vojáci byli po příchodu do města vděčným obyvatelstvem pohostěni na přivítanou. Jelikož se tímto přesunem uvolnily prostory v Malých kasárnách, bylo rozhodnuto, aby se z Turnova přestěhoval III. prapor pěšího pluku 44. Nakonec se však do Liberce vrátily 26. července jen tři roty, neboť 9. rota v Turnově zůstala.<sup>331</sup>

Další podstatné zesílení obrany přinesla dislokace III. oddílu dělostřeleckého pluku 3 z Litoměřic. Původně měl být do Liberce umístěn II. oddíl, což ale nebylo účelné, neboť v plánu zajištění hranic operoval v prostoru Liberec – Chrastava právě oddíl III/3. K přesunu došlo ve dnech 1. – 2. srpna, kdy se dělostřelecký oddíl o třech (č. 7, 8, 9) bateriích 100 mm houfnic se ubytoval v Malých kasárnách. Hlavním smyslem opatření bylo urychlit bojové nasazení útvaru.<sup>332</sup>

Od 1. do 6. srpna byl pěší pluk 44 na ostrých střelbách v Milovicích, odkud si s sebou do Liberce přivezl asistenční četou tančků vz. 33 (malé obrněné bojové vozidlo podobné tanku). Vlastní pohotovostní oddíly motorizované pěchoty si zřídila liberecká posádka už předtím, nejpozději však 25. července 1938. Tyto oddíly zasahovaly s velkým úspěchem (tj. „*bez zvláštního krveprolití*“) v Liberci, Jablonci, v Rychnově u Jablonce nad Nisou a v Osečné, kde byly patrně také dislokovány. Později vznikly ještě oddíly pro Frýdlant v Čechách a Hrádek nad Nisou.<sup>333</sup>

V důsledku neustále stupňujícího se napětí v oblasti učinilo vojsko s přicházejícím podzimem 1938 několik rozhodných kroků. Velitelství jednotek Zajištění hranic se 15. září přesunula do svých bojových stanovišť a druhý den byly zcela doplněny posádky lehkého opevnění. Vojáci německé národnosti byli odzbrojeni a zařazeni do pracovních oddílů, ve kterých prováděli stavbu překážek a úpravy terénu na hlavním obranném postavení, jak se nazývala linie stálého nebo polního opevnění.<sup>334</sup> Připravována byla i speciální technika. Například 22. září bylo nařízeno konstruování improvizovaných obrněných vlaků –

<sup>330</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 34–35.

<sup>331</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 35.

<sup>332</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 35.

<sup>333</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 35.

<sup>334</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 114.

v libereckém depu se tzv. IOV-33 stavěl z obyčejných uhelných vagónů přidáním ocelové konstrukce s pražci, pancéřových plátů a kulometné výzbroje.<sup>335</sup>

V polovině září 1938 v kraji operovalo nejméně pět pohotovostních oddílů. Podporučík Karel Kreissinger od pěšího pluku 47 se přesunul se svým oddílem do Frýdlantu v Čechách, poručík Suchánek působil v Hrádku nad Nisou a poručík Krabec patrně v Jablonci nad Nisou nebo v nedalekém Rychnově. Oddíl poručíka Hoška v Jablonci nad Nisou, který měl 50 mužů, dvě až tři nákladní auta a jeden motocykl, byl 5. září převelen od pěšího pluku 47 k pěšímu pluku 44. Ubytován byl v továrním areálu v ulici Na Rokli, dodnes známém jako Autobrzdy. Tam někdy zůstával v pohotovosti také obrněný automobil, používaný při zásazích na Jablonecku. Ve dnech 25. – 27. září se část mužstva ubytovala v čítárně Německé knihovny na Dolním náměstí, potom v Turnhalle. V samotném Liberci zůstal patrně oddíl poručíka Hataše. Je pravděpodobné, že těchto oddílů bylo nakonec na přelomu září a října sedm. Jako záloha pro případ mimořádně prudkých konfliktů stála v kasárnách četa tří tančíků nadporučíka Vyskočila a četa obrněných automobilů.<sup>336</sup>

Podle rozkazu hlavního štábu ze 14. září byly pěšímu pluku 44 přiděleny a v několika dnech dodány roty protitankových kanónů od pěšího pluku 21 a 30 jako náhrada za chybějící těžké překážky. Obě roty byly poloviční, měly sice tři čety, ale jen po dvou 37 mm kanónech vz. 37, tedy dohromady 12 hlavních. Vlastní rota pěšího pluku 44 měla také 12 kanónů. V počtu 24 hlavních představovala tato skupina spolehlivou ochranu proti německým tankům. Rychlým tempem byla dokončována palebná postavení minometů, protitankových kanónů, spojovací síť i improvizované překážky na hlavním obranném postavení.

Do Liberce, kde dosud sídlil jen lehký houfnicový oddíl III/3, dorazily 18. září další dělostřelecké posily. Touto nově příchozí jednotkou se stal hrubý dělostřelecký oddíl I/103 z posádky v Terezíně. Jeho velitelem byl podplukovník dělostřelectva, Miroslav Skydánek. Ačkoliv hrubé 150 mm houfnice patřily typově do tzv. sborového dělostřelectva, oddíl byl záhy zařazen do dělostřelecké skupiny pěšího pluku 44, tedy do podřízenosti mnohem nižšímu velitelství. Oddíl I/103 se skládal z baterií 1/103 a 2/103, které velel poručík dělostřelectva, Miroslav Sedláček. Dělostřelci se ubytovali v rozsáhlém areálu bývalé ohromné továrny Franze Liebiga v prostoru Rochlic a Vesce.<sup>337</sup>

Po těchto opatřeních stoupl k 19. září 1938 počet příslušníků pěšího pluku 44 na 162 důstojníků, 45 rotmistrů a 6 961 mužů. To znamenalo oproti běžnému mírovému stavu obrovský nárůst a zvýšení bojové síly liberecké posádky. Potenciálně velký problém představoval vysoký počet Němců u některých jednotek. Od pěšího pluku 44 (a patrně od celé-

<sup>335</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 70.

<sup>336</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 113.

<sup>337</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 114.



ho II. sboru) byli proto všichni němečtí vojáci, povolání mezi 14. a 20. zářím, odzbrojeni a odveleni do Vyškova na stavbu letiště a tankodromu.<sup>338</sup>

#### **4.4. Vojenská situace na konci září 1938. Německá okupace pohraničí a odchod československé vojenské posádky z Liberce**

V září 1938 se již československá armáda nacházela ve stavu nejvyšší pohotovosti. Dělostřelecké jednotky zaujaly palebné postavení, do zbraně byl povolán další ročník zálohy a ze všech sil se pokračovalo ve stavbě lehkého opevnění, která probíhala ve dne v noci už několik týdnů. Dne 22. září byla v 10.00 hodin vyhlášena heslem „Orlík“ ostraha hranic a v 11.40 hodin byl vyhlášen nejvyšší stupeň ZH – zakrytí hranic, kdy útvary na hlavním obranném postavení přešly do úplné bojové pohotovosti. Druhého dne byla ve 22.30 hodin vyhlášena všeobecná mobilizace, vztahující se na záložníky do čtyřiceti let, čímž mírová československá armáda přecházela na válečnou organizaci. Po Henleinově výzvě k bojkotu mobilizačního rozkazu odešlo velké množství Němců přes hranice do Říše, kde vstupovali do freikorpsu, anebo se jako dezertéři skrývali v lesích. I bez těchto jedinců byla československá armáda plně připravena utkat se v rozhodujícím boji s agresivním nacistickým nepřítelem a dostát tak svému poslání neomezeného garanta pořádku a státní autority. Po podpisu Mnichovské dohody ovšem nabrala vojenská situace v pohraničí zcela odlišný směr, který se v ničem nepodobal představám o čestném boji za československou vlast a její svobodu. Vojáci museli podle nacistického diktátu dobrovolně složit zbraně a stali se tak „němými“ svědky okupace Československa.<sup>339</sup>

Bezprostředně po vydání vojenského rozkazu o vyklizení pohraničního území 30. září v 17.00 hodin došlo k naprostému zhroucení morálky u vojska, naštěstí však jen dočasně. S obrovským vypětím sil se nakonec podařilo velitelům rychle obnovit dobrý stav nebo alespoň dostatečnou kázeň, která byla nutná k okamžité evakuaci státních úřadů, armády, vojenského materiálu i majetku tisíců uprchlíků. „*Nadšení a radost minulých dnů už ale zmizely v propasti dějin – určitě na desítky let, možná navždy...*“<sup>340</sup> Prvního října zahájil evakuaci také pěší pluk 44, který měl pro celý svůj úsek k dispozici kolonu s šedesáti těžkými nákladními auty. Zcela pochopitelně se střediskem odsunu celé oblasti stal Turnov. Druhý den došlo v Jizerských horách k nejrozsáhlejšímu pokusu o vojenskou vzpou-

<sup>338</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 114.

<sup>339</sup> Během mobilizace panoval v Liberci převážně klid a jednotky v okolí již jen dokončovaly přípravy k boji. Vojenské hlídky tehdy stály nejen u zátarasů, ale také před hlavní poštou a všemi státními úřady. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 120–122.

<sup>340</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 142.

ru, když důstojníci odmítli opustit opevnění a chtěli se pustit do boje s wehrmachtem sami. Avšak i tady se podařilo kázeň obnovit.<sup>341</sup>

Vojenská okupace pohraničí byla zahájena 1. října 1938. Mezi 2. – 3. říjnem obsadila německá armáda severozápadní část libereckého okresu, od Hrádku nad Nisou až po Stráž nad Nisou včetně dnešních libereckých čtvrtí Ruprechtice a Pavlovice.<sup>342</sup> Samotný Liberec byl obsazen 8. října a po velkolepém přivítání před radnicí se okupační útvary rozdělily na tři proudy: první byla skupina „Langenbruck“, která přes Soukenné náměstí z Liberce pokračovala do Hodkovic nad Mohelkou, druhá skupina „Gablonz“ – prapor III/52 – směřovala do Jablonce nad Nisou a třetí prapor odpochoďoval do libereckých kasáren.<sup>343</sup>

Třetího října vydal velitel pěšího pluku 44 Otakar Zicha rozkaz do 14.00 hodin vyklidit a odevzdat tzv. 2. pásmo, jehož jižní hranice byla v této oblasti stanovena linií Rynoltice – Jítrava – Velký Vápenný – Kryštofovo Údolí – Machnín – tok Nisy – Josefův Důl – Mariánská hora – Černá Říčka – Horní Polubný. Osobně se také rozloučil u liberecké městské správy a požádal o vyslání komise k převzetí budov používaných vojenskou správou. Liberecká kasárna, stejně jako některé další instituce ve městě (policejní ředitelství, nádraží a hlavní pošta) se v prvních dnech po „osvobození“ dostaly do složité situace. Odcházející Češi totiž při evakuaci vyklidili budovy tak důsledně, že ty pak už vůbec nemohly sloužit svému původnímu účelu a údajně jedině, co zůstalo na svém místě, byly holé zdi. Odvezen byl „*veškerý inventář velkých i malých kasáren v Liberci, bytové zařízení důstojníků a rotmistrů liberecké posádky*.“<sup>344</sup> Kasárna zůstala prakticky neobyvatelná, takže část německého vojska musela nějaký čas bydlet v měšťanských domech.<sup>345</sup>

V dopoledních hodinách odešla toho dne z kasáren i poslední jednotka pěšího pluku 44, která zároveň změnila i svou sestavu. Prapor I/44 se po vyklizení původního hlavního obranného postavení stáhl přes Mníšek, křižovatku na severu Starých Pavlovic, Ruprechtice, Harcov a Doubí až do Dlouhého Mostu, kde se stal zálohou velitele pluku. Místo tohoto praporu na novém postavení zaujal prapor III/44. Rozhraní II. a III. praporu vedlo zhruba po ose Staré Pavlovice-hlavní nádraží. Prapor II/44 „Kateřina“ setrval na západní straně a velitelství sídlilo od 14.00 hodin ve středu Ostašova. Prapor III/44 stál na východní straně a stanoviště velitele bylo ve Vratislavicích u pivovaru.<sup>346</sup>

<sup>341</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 105. Srov. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 142–144.

<sup>342</sup> KARPAŠ, Roman, et al., pozn. 17, s. 71.

<sup>343</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 161.

<sup>344</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 117.

<sup>345</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 162.

<sup>346</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 145.

Rozmístění ostatních jednotek proběhlo následovně: 2. samostatná strážní rota, asistenční rota posádkového velitelství a oddíl Národní gardy se přesunuly do bývalé Liebiegovy továrny ve Vesci. Pomocná, zákopnická rota a spojovací četa společně s velitelstvím pluku byly v Dlouhém Mostu. Posádkové velitelství Liberec, ženijní skupinové velitelství VII a veškerý plukovní trén se ubytovaly v Jeřmanicích. Pohotovostní oddíl č. 3, družstvo Stráže obrany státu č. 103 a četa tančíků ustoupily pod velením nadporučíka Vyskočila z Hrádku nad Nisou v 7.00 hodin a přes Chrastavu se přesunuly do Karlova pod Ještědem. Tam byly od 10.00 hodin k dispozici veliteli praporu II/44 podplukovníku Štroblovi. Pohotovostní oddíly 5, 6 a 7 zůstaly na místě. Strážní prapor XXIX ustoupil na jižní okraj Jizerských hor na rozkaz velitele pěšího pluku 21 „Oldřich“, sídlícího dosud v Tanvaldu. Dělostřelecké oddíly III/33 a I/32 opustily původní palebná postavení v 8.00 hodin a pod velením podplukovníka Skydánka se přesunuly do prostoru Doubí – Vesec – Minkovice – Pilínkov, kde byly ve 14.00 hodin opět připraveny k palbě. Baterie 8/33 a 9/33 byly určeny pro podporu praporu II/44, baterie 7/33 pro prapor III/44. Velitelství oddílu I/132 se také přesunulo do Dlouhého Mostu. Všechna nákladní auta přidělená pluku, naložená zbytkem proviantu a materiálu, odjela v 11.00 hodin do Hodkovic nad Mohelkou, kde se dočasně soustředil další odvážený materiál.<sup>347</sup> Navzdory předloženým tvrdým podmínkám se podařilo úspěšně provést evakuaci pěšího pluku 44, vojenského materiálu, všech úřadů, škol a státního majetku.<sup>348</sup>

Ústup pěšího pluku 44 a jeho svazu začal v noci 8. října ve 2.00 hodin za prudkého podzimního lijáku. Jako první vyrazilo dělostřelectvo, konkrétně oddíly III/33 a I/32. O hodinu později se dal na pochod prapor II/44, a to směrem Karlov pod Ještědem – Pilínkov – Dlouhý Most – Žďárek. Jeho zadní voj tvořila četa tančíků a pohotovostní oddíl 3. Poté, co prostor opustily ostatní jednotky, vydala se z Vesce do Rochlic ve 4.00 hodin na nejsmutnější cestu 2. samostatná strážní rota s přiděleným oddílem Národní gardy a strážním oddílem posádkového velitelství Liberec. V 8.00 hodin bylo zřízeno nové stanoviště velitele pěšího pluku 44 až v dalekém Rovensku pod Troskami. Jednotky ženijního praporu 23 byly patrně z větší části stále nasazeny v terénu ve svazu HO-33.<sup>349</sup>

Po ústupu směrem k Jizeře již u pěšího pluku 44 naplno propukly rezignace, těžká apatie a odpor k další službě. Československá armáda zůstávala až do 8. října na plných válečných stavech, poté už začala postupná demobilizace starších záložníků. Naprostá většina vojáků německé národnosti byla propuštěna již po 4. říjnu.<sup>350</sup> Proběhla likvidace

<sup>347</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 145–146.

<sup>348</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 148.

<sup>349</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 148–149.

<sup>350</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 149.

strážních praporů XXIX a XXX, tzv. dělostřelecká skupina pluku se rozdělila a jednotlivé oddíly se vrátily k mateřským útvarům. Celkovou demobilizaci provedl pěší pluk 44 během října a listopadu. Tehdy se také jeho prapory stěhovaly na různá místa. Prapor I/44 byl nakonec dislokován v Lomnici nad Popelkou, prapor II/44 v Turnově a prapor III/44 v Železném Brodu. Po 5. prosinci 1938, kdy byla definitivně zrušena ostraha hranic, se všechny prapory přesunuly do turnovských kasáren. Tímto dnem zahájil pěší pluk 44 mírové působení a Turnov se stal sídlem celého útvaru.<sup>351</sup>

Původní vojenskou posádku ve zdejších kasárnách nahradila nejpozději k 1. listopadu 1938 4. divize, dosud sídlící v Drážďanech. Pro styk s říšskoněmeckými vojsky byli na české straně určeni styční důstojníci, kteří osobně dohlíželi na dodržování mnichovských ujednání a překročení demarkační linie. Bohužel není nic známo o tom, jak se cítili v obsazených libereckých kasárnách, když tam během podzimu jezdili za svými německými protějšky urovnávat konflikty na demarkační čáře. S příchodem německého vojska do Liberce tak začala nová kapitola v dějinách zdejších kasáren, která však dodnes zůstává zcela nezpracovaná.<sup>352</sup>

<sup>351</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 156–157.

<sup>352</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 117. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 166–167.

## 5. Zapojení posádek a vojska do politiky. Významné osobnosti spojené s válečnými časy na Liberecku

Uběhlo již mnoho let, co Liberec přivítal svou vlastní vojenskou posádku a ve městě i jeho širším okolí se v průběhu sledovaných dvou staletí odehrálo více zásadních historických událostí. Došlo k významným změnám v celé rakousko-uherské společnosti, které s sebou neslo převratné 19. století, poté však přišel první celosvětový ozbrojený konflikt a starobylá habsburská monarchie zanikla. V říjnu 1918 vyhlášený demokratický stát Čechů a Slováků byl už o necelých dvacet let později ohrožován nacistickým německým režimem a krátce nato se rozhořel druhý celosvětový ozbrojený konflikt.

V následující části krátce představuji několik významných osobností, které se svými činy nesmazatelně zapsaly do dějin libereckého kraje. V rámci zaměření této práce jsou všechny spojeny s libereckou vojenskou posádkou či vojenskými událostmi, které tehdy ovlivňovaly život ve společnosti. Jsou mezi nimi stateční a odvážní vojáci, bojovníci za práva českého národa i jedna mladá hrdinka, která svým životem a smrtí osudově změnila život několika příštích generací. Závěr kapitoly patří obecně všem dosud žijícím válečným veteránům i válečným hrdinům, kteří se míru již nedožili.

### 5.1. *MUDr. Václav Šamánek*

Václav Šamánek, který se do libereckých dějin zapsal jako nejvýznamnější představitel libereckých Čechů, se narodil 23. října 1846 v Miloticích u Kyjova. Školu vychodil v Kyjově a poté studoval lékařství na vídeňské vojenské akademii. Dne 20. července 1873 byl promován na doktora lékařství a téhož roku byl v hodnosti vojenského lékaře přesazen do Liberce. Roku 1875 se oženil s Němkou Hanou Neradtovou, která podporovala jeho zápas o zrovnoprávnění české menšiny. Hana se stala rovněž předsedkyní podpůrného spolku Karolina Světlá, za což si vysloužila mnoho osobních výpadů ze strany německého obyvatelstva. V roce 1880 se při sčítání obyvatel přihlásil k české obcovací řeči, což mu vyneslo rozchod s německou rodinou manželky i potíže ve vojenské službě. Proto armádu opustil a zřídil si soukromou ordinaci, kterou vyhledávali Češi i Němci.<sup>353</sup>

Velmi aktivně se věnoval politice. V polovině osmdesátých let začal poprvé vystupovat jako reprezentant Čechů, kteří v průmyslovém městě neměli politické zastoupení, ani možnost jednat a vzdělávat se v mateřském jazyce. V letech 1893–1895 byl poslancem mladočeské strany v říšské radě a celých 12 let zasedal v zemském sněmu. Kromě politických aktivit je třeba zmínit především jeho usilovnou práci o zrovnoprávnění české menši-

<sup>353</sup> ANDĚL, Rudolf, et al., pozn. 26, s. 146. Srov. OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. XXIV. Praha: J. Otto, 1906, s. 553.

ny na Liberecku. Svým vlivem přispěl k výstavbě českých škol v Liberci, Hodkovicích nad Mohelkou, Rašovce, Petrašovicích, Bzí, Popelnicích u Českého Šumburku aj. Na jeho popud byly zřízeny také pokračovací hospodářské školy. První z nich, která se nacházela v Českém Dubu, byla otevřena díky tomu, že osobně složil kauci ve výši 2 000 zlatých. Vymohl také postavení budovy matiční školy v těsném sousedství svého domu v ulici Na Svahu, první školy pro české děti v Liberci. Velká část německého obyvatelstva však se zakládáním českých škol výrazně nesouhlasila, což dokládá i úryvek z textu, otištěného v roce 1909 v libereckém oběžníku Deutsche Nationalverein: *„Uvažte, že česká škola v Liberci je semeništem a pařeníštěm silného a národně uvědomělého češství, jež ohrožuje německou obec, a že tuto českou školu, nám vnucenou, musíte vydržovat svými daněmi. Očekáváme proto od našich německých spoluobčanů, že zabrání všemi prostředky dalšímu vzrůstu této školy a že do svého vlivu jako majitelé domů a zaměstnavatelé využijí v zájmu naší národní državy...“*<sup>354</sup>

MUDr. Šamánek byl rovněž předsedou nebo členem výboru v řadě spolků (Česká beseda, Sokol, Národní jednota severočeská), některé pomáhal zakládat. Podporoval také český tisk a stál u zrodu České záložny v roce 1891, jejíž hospodaření za první světové války, kdy lidé začali houfně vybírat vklady, mu na konci života přineslo velké zklamání. Jeho jméno nese ulice, v níž byla po válce osazena bronzová busta od německého sochaře Karla Kolaczka. V urnovém háji krematoria mu byl péčí České besedy zřízen náhrobek. Václav Šamánek se bohužel nedočkal konce prvního celosvětového konfliktu a zemřel 9. května 1916.

## **5.2. Plukovník pěchoty Arnošt Hrbenský**

Arnošt Hrbenský, narozený v roce 1875, se do dějin Liberce zapsal především jako první český velitel místního pěšího pluku 44. Jeho výrazné vojenské schopnosti se však uplatnily ještě během německé okupace na počátku druhé světové války.

Arnošt Hrbenský vystudoval reálné gymnázium v Kolíně a poté Infanterie-Kadetten-Schule v Praze. Od srpna 1893 vykonával funkci velitele čety Tiroller-Jäger-Regiment Nr. 2 a po pěti letech byl v listopadu 1898 jmenován pobočníkem velitele Feld-Jäger Bataillon Nr. 30. V květnu 1905 se stal profesorem Genie-Kadetten-Schule v Hainburgu. Od června 1906 velel rotě Feld-Jäger Bataillon Nr. 9, v květnu 1909 se stal velitelem roty Infanterie-Regiment Nr. 36. Do bojů první světové války vstoupil v čele roty Infanterie-Regiment Nr. 24, jejímž velitelem byl jmenován v květnu 1914. Již v září však

<sup>354</sup> KARPAŠOVÁ, Mária. Češi, Němci, Liberecko 1848–1918. In: *Kalmanach. Kruh autorů Liberecka*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2003. S. 2–6.

byl na ruské frontě zraněn. Po vyléčení byl jmenován velitelem praporu Infanterie-Regiment Nr. 24 na ruské frontě. Od května 1916 na italské frontě velel praporu Schützen-Regiment Nr. 22, po měsíci byl ovšem zajat. V důsledku přetrvávajících zdravotních potíží se ho naštěstí podařilo Mezinárodnímu červenému kříži dostat v dubnu 1918 ze zajetí. Jeho zdravotní stav se zlepšil, a tak byl jmenován traťovým velitelem na okupované Ukrajině, kde dosáhl hodnosti podplukovníka pěchoty.

V listopadu 1918 Hrbenský vstoupil do československé armády a stal se velitelem 2. pěšího pluku domácího vojska. Od ledna 1919 stál v čele operační skupiny Hrbenský, která pomáhala při obsazování Slovenska. Měsíc nato dočasně velel 1. pěší brigádě domácího vojska a konečně v květnu 1919 se stal velitelem pěšího pluku 44 domácího vojska, se kterým bojoval proti maďarským bolševikům. Od října 1920 do října 1923 velel pěšímu pluku 44, poté se stal velitelem Dvacáté první pěší brigády. V květnu 1928 byl penzionován, ovšem dramatické události třicátých let ho opětovně povolaly do služby za branné pohotovosti státu na podzim 1938, kdy zastával funkci velitele Sborové oblasti VI.

Pozdější osudy tohoto muže, který se již od mladých let věnoval vojenství a v armádě dosáhl mnohých úspěchů, se mi bohužel nepodařilo zjistit. Plukovník pěchoty Arnošt Hrbenský by ale za své působení v čele libereckého pěšího pluku 44 neměl být nikdy opomenut.<sup>355</sup>

### **5.3. Divizní generál Josef Janáček**

Josef Janáček se narodil 13. února 1885 v malé vesničce Sobíňov u Ždírci nad Doubravou v domě čp. 6. Obecnou školu vychodil v Sopotech, měšťanskou v Chotěboři a v roce 1901 úspěšně ukončil studium na Zemské hospodářské škole v Kostelci nad Orlicí. Již v mládí ho přitahovalo vojenské prostředí, a tak v roce 1906 nastoupil na jednoroční dobrovolnické studium u pěšího pluku 74 v Liberci, po jehož absolvování se stal velitelem pěší čety tohoto pluku.

Coby kadet rakousko-uherské branné moci odešel po vypuknutí první světové války na východní bojiště, kde sloužil do roku 1915 jako velitel čety pěšího pluku 89. Téhož roku získal hodnost praporčíka rakousko-uherské branné moci, poté byl však zajat na ruské frontě a následující tři roky strávil na ruském území. V roce 1917 absolvoval důstojnický kurz v Borispolu a získal hodnost podporučíka ruské armády. Jeden rok byl velitelem pěší čety 8. československého střeleckého pluku Baryševka. V roce 1918 se stal velitelem pěší

<sup>355</sup> FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 278–279. Bližší informace o pozdějším působení plukovníka pěchoty Arnošta Hrbenského nejsou uvedeny ani v díle STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, v němž se jeho autoři vojenské historii libereckého regionu v závěru třicátých let 20. století podrobně věnují.

čety 1. československého náhradního pluku v Žitomiru a operačním důstojníkem štábu 1. československé střelecké divize.

První světová válka skončila, Janáček byl ale ještě po dva roky přednostou oddělení štábu 1. československé střelecké divize a teprve v roce 1920 nastoupil na repatriační dovolenou. Po návratu do vlasti měl v rodné vsi jako nejstarší syn převzít rodinné hospodářství, ale rozhodl se pokračovat ve vojenské kariéře. V roce 1921 absolvoval v Praze kurz pro výchovu důstojníků generálního štábu, získal hodnost majora pěchoty a o rok později již byl podplukovníkem generálního štábu. V letech 1922–1926 působil jako důstojník 3. oddělení Hlavního štábu branné moci v Praze, v roce 1926 byl zvolen zástupcem velitele pěšího pluku 28 tamtéž.

Roky 1926 a 1927 strávil coby velitel pěšího pluku 44 v Liberci. Po odchodu z Liberce se stal v roce 1928 plukovníkem generálního štábu a po tři roky byl velitelem pěšího pluku 24 ve Znojmě. Tam se opět vrátil v roce 1931 po ročním pobytu v Mukačevu, kde velel pěší brigádě 23. Přestože dosáhl v roce 1933 titulu brigádního generála, již v roce 1934 se v Praze znovu zaměřil na vojenské studium, konkrétně absolvoval v roce 1934 kurs pro vyšší velitele a rok byl náčelníkem štábu Zemského vojenského velitelství v Praze. Odtud odešel v roce 1935 do Olomouce, kde působil rok jako velitel Divise 7 a další dva roky jako zástupce velitele Sboru IV, od roku 1938 již jako jeho velitel. Profesionální vojenská kariéra Josefa Janáčka vyvrcholila v roce 1936, kdy byl jmenován divizním generálem. Během svého života obdržel několik vyznamenání, přičemž mezi ta nejceněnější patřil Československý válečný kříž 1914 – 1919, Československý válečný kříž 1939, Medaile vítězství, Řád Sokola či Československá revoluční medaile.<sup>356</sup>

V osudovém roce 1939 sice Janáček odešel do výslužby, jako bývalý legionář a vlastenec se však odmítl odevzdaně smířit s nacistickou okupací a začal působit v odbojové organizaci Obrana národa. O jeho účasti svědčí ve svých vzpomínkách Josef Pavliš z Libice nad Doubravou, pivovarník a důstojník československé armády v záloze, a jeho syn František. Jejich společná odbojová činnost spočívala v distribuci ilegálních letáků a publikací s protiněmeckým obsahem (V boj, Pravda vítězí, Blaničtí rytíři). Na zakázaných radiových stanicích (Národní osvobození, Londýn, Moskva) poslouchali rovněž projevy představitelů zahraničního odboje, z nichž se dozvídali instrukce pro svou další činnost. Měli za úkol sledovat pobyt a pohyb německých vojsk v okupované oblasti a přes tajné vysílačky posílat zprávy do center v zahraničí.

<sup>356</sup> Josef Janáček. Generál. In: *Historie obce Sobínov* [online]. [vid. 12. 12. 2012]. Dostupné z: [http://www.sobinov.info/t-3\\_josef-janacek-diviz%20ni-general](http://www.sobinov.info/t-3_josef-janacek-diviz%20ni-general).



Mnohé schůzky představitelů protinacistického odboje z tohoto kraje se odehrávaly právě u Janáčků v hospodě čp. 6. Skupina měla spojení např. na generála Lužu a generála Medka. Z blízké Chotěboře s nimi spolupracoval poručík Mazanec, štábní rotmistr Bartoň a nadporučík Pohanka, kteří byli při květnovém povstání 1945 krutě mučeni příslušníky SS v Hurtově háji u Věže nedaleko Humpolce. František Pavliš, syn pivovarníka Josefa Pavliše, vzpomínal: „*Otec míval četná setkání s odbojáři. Vím dobře, že v Sobíňově se scházel v hospodě Gabriela Janáčka s generálem Josefem Janáčkem, bratrem hostinského. Na Bílku to byl obchodník Vitejček, ve Studenci navštěvoval vrch. strážmistra Kropáčka. Přicházeli k nám i do pivovaru. Otec s nimi míval tajné rozmluvy za zavřenými dveřmi. Večer k nám přicházeli muži z Libice na poslech zakázaného zahraničního rozhlasu. Za války jsme rozváželi autem Jeníkovské pivo po okolí obchodníkům a hostinským. Otec tímto rozvozem kryl svou ilegální činnost a mohl tak šířit letáky a předávat různé zprávy. Já jezdil s ním a musel jsem vždy hlídat venku u auta, abych mohl ohlásit případné nebezpečí, které by vedlo k prozrazení. A taky proto, abych něco nevyslechl a kdyby došlo k zatčení, něco Němcům neprozradil.*“<sup>357</sup>

V roce 1924 se Janáček oženil s vdovou Marií Polákovou ze Hřibska u Hradce Králové, která již měla malou dceru Marušku. Děvčátko ale brzy skonalo. Z manželství vzešel syn Josef, docent přírodních věd, který zemřel v roce 1975 před cestou do zahraničí na vědeckou přednášku po očkování infikovanou jehlou.<sup>358</sup>

Divizní generál Josef Janáček zemřel 25. listopadu 1954. Pochován je pod prostým náhrobkem v páté hrobové řadě od brány na sobíňovském hřbitově. Kronikář Gustav Janáček o něm v pamětní knize napsal: „*V roce 1928 dosáhl hodnosti plukovníka a při svém poměrném mládí dosáhne zajisté hodnosti generála. Pro Sobíňov to bude jistě dějinná událost.*“<sup>359</sup> Na slavného divizního generála, jehož velkou zálibou údajně bylo také pěstování ovoce, místní nikdy nezapomněli, o čemž svědčí stručný kronikářský zápis: „*Totalitní režim nedovolil mluvit a psát o těchto odbojářích, vlastencích. Tento krátký článek je jen malou vzpomínkou na vojáka, který byl oddán cele své vlasti a pocházel z naší obce.*“<sup>360</sup>

<sup>357</sup> Kdo byl divizní generál Josef Janáček? In: *Historie obce Sobíňov* [online]. [vid. 12. 12. 2012]. Dostupné z <http://www.sobinov.info/zvyklosti/25-kdo-byl-divizni-general-josef-janacek.pdf>.

<sup>358</sup> Josef Janáček. Generál. In: *Historie obce Sobíňov* [online]. [vid. 12. 12. 2012]. Dostupné z: [http://www.sobinov.info/t-3\\_josef-janacek-divizni-general](http://www.sobinov.info/t-3_josef-janacek-divizni-general).

<sup>359</sup> Kdo byl divizní generál Josef Janáček? In: *Historie obce Sobíňov* [online]. [vid. 12. 12. 2012]. Dostupné z <http://www.sobinov.info/zvyklosti/25-kdo-byl-divizni-general-josef-janacek.pdf>.

<sup>360</sup> Kdo byl divizní generál Josef Janáček? In: *Historie obce Sobíňov* [online]. [vid. 12. 12. 2012]. Dostupné z <http://www.sobinov.info/zvyklosti/25-kdo-byl-divizni-general-josef-janacek.pdf>.

#### 5.4. Podplukovník Alois Štrobl

Alois Leopold Štrobl se narodil 15. listopadu 1894 v Novém Hrozenkově. S vypuknutím první světové války roku 1914 byl po vyhlášení mobilizace odveden a vyslán do bojů na ruskou frontu. Zde získal ve 3. polním pluku hodnost desátníka, avšak 3. července 1915 byl zajat u Cholmu a následující dva roky strávil v zajateckých táborech. Ze zajetí se dostal až po bitvě u Zborova v červenci 1917, ale už 3. srpna vstoupil v Borispolu do Československých legií na Rusi jako voják 8. střeleckého pluku. Československé legie byly samostatnou vojenskou silou, která výrazně působila na východní frontě a její bojové úspěchy pomohly také československé exilové reprezentaci mezinárodně prosadit myšlenku samostatného československého státu.

Do Československa se Štrobl vrátil společně s legiemi 21. dubna 1920 v hodnosti poručíka a rozhodl se pokračovat ve vojenské kariéře. Nejprve sloužil u pěšího pluku 2 v Litoměřicích, a poté od roku 1937 u pěšího pluku 44 v Liberci, kde řídil mimo jiné stavbu opevnění v úseku Liberec – Chrastava. Po německém záboru pohraničí se stal členem německo-české rozhraničovací komise a s touto funkcí také přešel do Semil. V polovině dubna 1939 ho tady oslovil František Hyška, štábní kapitán v záloze a úředník průmyslové banky v Semilech, který chtěl v oblasti vytvořit jednotku ilegálního odboje. Alois Štrobl se krátce nato stal členem organizace Obrana národa a od 28. května 1939 působil ve funkci tajného velitele podkrkonošských okresů Semily a Jilemnice. Jeho hlavním úkolem zde bylo postavit pěší prapor, který bude součástí pluku podzemní armády Obrany národa v Turnově, vedeného plukovníkem Aloisem Vernerem. Štrobl se ve své nové odbojářské roli osvědčil jako spolehlivý a výkonný velitel, neboť už v zimě roku 1939 měl pěší prapor Obrany národa kolem 1 600 dobrovolníků.<sup>361</sup>

Pomalu se však schylovalo ke katastrofě. V lednu 1940 Štrobl vážně onemocněl, dostal zápal plic a ve vedení rozsáhlé organizace ho musel zastoupit František Hyška. Na konci měsíce postihla celý semilský okres tragédie, když začala vlna zatýkání v řadách odbojářských skupin. Gestapo dopadlo podplukovníka Aloise Štrobla 20. května 1940. Společně s Josefem Vaňkem byl 28. října 1942 odsouzen k trestu smrti, ostatní k několika letům vězení. Zda se jednalo o pouhou shodu náhod anebo krutý cynismus nacistů, kteří v den výročí československé samostatnosti „rozdávali“ smrt, se už nedozvíme. Alois Štrobl byl společně s dalšími 678 českými vlastenci dne 22. února 1943 popraven v nacistické

<sup>361</sup> Štrobl byl rovněž autorem krycího pojmenování, které používali semilští odbojáři a jehož ukázkou zde předkládám: roj = *motor*, velitel roje = *předák*, družstvo = *správkárna*, velitel družstva = *dozorce*, četa = *dílňa*, velitel čety = *mistr*, rota = *továrna*, velitel roty = *prokurista*, prapor = *závod*, velitel praporu = *ředitel*. MÁLKOVÁ, Žaneta, pozn. 34, s. 21.

věznici Plötzensee. Po podplukovníkovi, jenž „*budil respekt svým vnějším vzhledem i vojenským vystupováním*“<sup>362</sup> zůstala manželka Anna a tři děti – Vlastislava, Věra a Jaromír.<sup>363</sup>

## 5.5. Plukovník Otakar Zicha

Plukovník Otakar Zicha se narodil roku 1895 v Luhačovicích, kde jeho rodina vlastnila velký hotelový komplex. Mezi lety 1911 až 1914 studoval na kadetní škole v ukrajinském Lvově. Za první světové války bojoval na východní frontě, kde se v červnu 1916 jako poručík dostal do ruského zajetí. V srpnu 1917 vstoupil do československé armády a již následujícího roku byl povýšen do hodnosti majora. Působil rovněž jako velitel 5. československého střeleckého pluku na Sibiři. Během svého pobytu v Rusku se mimo jiné seznámil se svou budoucí první manželkou.

V roce 1920 se vrátil přes Vladivostok do Československa, kde se stal důstojníkem z povolání. Jeho kariéra velmi rychle postupovala, byl mj. profesorem taktiky pěchoty a v kurzu velitelů se umístil na prvním místě z celkového počtu 84 účastníků. Jako velitel prošel mnoha útvary, ale výborně se osvědčil především v tvrdých severočeských podmínkách, kde velel libereckému úseku a tedy i většině zde dislokovaných jednotek. Dne 30. září 1936 se stal velitelem pěšího pluku 44. Jeho nadřízení jej hodnotili jako energického, mužného, spolehlivého, tvrdého, fyzicky zdatného, inteligentního a samostatného velitele. S úřady i s obyvatelstvem jednal vždy rázně a nekompromisně. Tyto výrazně nadprůměrné velitelské schopnosti i osobní vlastnosti pomohly zvýšit prestiž libereckého útvaru a měly být zárukou úspěchu v případném válečném konfliktu. Prameny jasně dokazují, že právě plukovník Zicha měl klíčovou zásluhu na likvidaci pokusu o povstání henleinovců v září 1938, neboť se o jeho schopnosti mohli opřít všichni představitelé hlavních státních úřadů.

Naneštěstí byl Otakar Zicha v roce 1939, stejně jako mnozí další vojáci, z armády propuštěn. Chtěl však dál bojovat proti nenáviděným německým okupantům, a tak se zapojil do ilegální činnosti ve skupině ÚVOD. Byl ovšem dopaden a za svou odbojovou aktivitu a od srpna 1944 do května 1945 byl vězněn v koncentračním táboře Flossenbürg. Přežil, ale na svobodu se vrátil s podlomeným zdravím. Vojenská kariéra tohoto výrazného velitele skončila 1. prosince 1948, kdy byl trvale přeložen do výslužby.

Zbytek života strávil Zicha v Praze. Za své bojové zásluhy obdržel několik vyznamenání, mezi nimi také ruské a francouzské. Mluvil dobře německy, rusky a částečně i francouzsky. V mládí patřilo mezi jeho záliby lyžování, jízda na koni a motocyklu. Druhou

<sup>362</sup> MÁLKOVÁ, Žaneta, pozn. 34, s. 19.

<sup>363</sup> ZDVOŘILÝ, Radek. Podplukovník Alois Štrobl. In: *Starý sklářský rod Štrobl* [online]. [vid. 12. 12. 2012]. Dostupné z: [http://zdvorily.wz.cz/strobl\\_120707.pdf](http://zdvorily.wz.cz/strobl_120707.pdf).

manželkou mu byla pražská učitelka literatury. Ta prý častým dojížděním do Liberce udržovala vysokou úroveň společenského života důstojnického sboru.

Plukovník Otakar Zicha zemřel 1. února 1972.<sup>364</sup>

## **5.6. Brigádní generál Ladislav Kotík**

Ladislav Kotík se narodil 13. listopadu 1896 v Lipníku nad Bečvou v rodině železničního zřízence Jana Kotíka a jeho ženy Cecilie, rozené Halouzkové. V letech 1906 – 1910 zde vychodil čtyři třídy nižší německé reálky. V roce 1912 odešel do Francie, kde absolvoval Cours d'export du commer, dvouletý obchodní exportní kurz v Paříži. Po vypuknutí první světové války vstoupil jako dobrovolník do francouzské armády, kde zastával funkce střelce, účetního poddůstojníka, tlumočníka a zpravodajského poddůstojníka na francouzské, dardanelské a soluňské frontě.

V červnu 1918 vstoupil do československých vojenských jednotek, stal se velitelem čety 21. střeleckého pluku francouzských legií a od července již působil jako praporečník 23. střeleckého pluku francouzských legií, kde dosáhl hodnosti poručíka pěchoty. V březnu 1919 se stal přednostou oddělení štábu 5. střelecké divize francouzských legií. V srpnu 1920 absolvoval Kurs pro výchovu důstojníků generálního štábu a poté se stal osobním pobočníkem generála Mittelhaussera. Ani v příštích letech se Kotík nepřestával vzdělávat. V letech 1921 – 1922 studoval na Válečné škole v Praze, kde od listopadu 1922 také vyučoval.

Ladislav Kotík se již od počátku své vojenské kariéry mnohokrát stěhoval, když v rámci služby měnil svá působiště. Od října 1925 byl například zaměstnán v Úřadu vojenského přidělence Republiky československé v Bělehradě. O rok později, v listopadu 1926, se stal velitelem Hraničářského praporu 8, jehož velitelství se tehdy nacházelo v jihoslovenských Šahách (Kasárny generála Pellé). Od září 1927 pak už opět působil jako profesor Válečné školy v Praze a zde se stal v říjnu 1929 také podnáčelníkem štábu Zemského vojenského velitelství.

Ladislav Kotík přišel v říjnu 1931 do Liberce jako velitel pěšího pluku 44 a v této pozici zůstal jeden rok. Zde ho v říjnu 1932 vystřídal plukovník pěchoty Ing. Antonín Košťák. Téhož měsíce se Kotík stal zástupcem velitele Velitelské školy v Praze. Od srpna 1934 velel pěšímu pluku 20, jehož velitelství se nacházelo ve slovenských Michalovcích.

Za branné pohotovosti státu na podzim 1938 působil ve funkci náčelníka štábu Velitelství „M“. Po vzniku první Slovenské republiky byl deportován do Protektorátu Čechy a Morava. Zde byl v listopadu 1939 penzionován. Odchod z armády ovšem pro Kotíka ne-

<sup>364</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 37.

znamenal konec aktivního vojenského života. Svoje další působení spojil s ilegální vojenskou organizací Obrana národa, v níž od července 1939 vykonával funkci náčelníka štábu Zemského velitelství na Moravě. Rozhodnutí spojit své síly s touto podzemní armádou a pokračovat v boji proti německému nepříteli se mu však stalo osudným. Dne 23. listopadu 1939 byl ve svém brněnském bytě v Sirotkově ulici zatčen gestapem. Vězněn byl nejdříve v Brně na Špilberku, od 10. prosince 1939 v Sušilových kolejích, od 6. června 1940 ve Vratislavi a od července téhož roku v berlínské věznici Alt Moabit. Ve dnech 26. – 27. listopadu 1941 byl v procesu s moravským zemským velením Obrany národa odsouzen Volksgerichthem v Berlíně k trestu smrti. Druhý den byl převezen do věznice v Berlíně – Plötzensee, kde čekal na vykonání rozsudku. Když jej 19. srpna 1942 vyváděli z cely smrti, všiml si, že se dozorcům chvějí ruce. Plukovník Kotík se zastavil, setřásl jejich ruce ze svých zápěstí a obrátil se k nim: „*Proč se, prosím vás, třesete. Jdete na popravu vy, anebo já?*“ Pak vztáhl ruce pevně před sebe, ukázal jim a řekl: „*Podívejte se, já se nechvěji!*“ Ráno v 5.03 hodin ho popravili. Po osvobození Československa byl in memoriam vyznamenán Československým válečným křížem 1939 a v říjnu 1946 posmrtně povýšen do hodnosti brigádního generála.<sup>365</sup>

## 5.7. Brigádní generál Stanislav Hnělička

Stanislav Hnělička se narodil 12. února 1922 v Liberci na náměstí Českých bratří v domě svého dědečka, pekaře Václava Linky. Po absolvování měšťanské školy nastoupil do zaměstnání coby strojní zámečnick.<sup>366</sup> Jako šestnáctiletý mladík nebyl odveden do vojenské činné služby, přesto v roce 1938 coby příslušník Národní gardy se svým oddílem střežil železniční trať z Horního Růžodolu až do Noviny. Po mnichovské dohodě odešel s rodiči do Mladé Boleslavi, ale protože chtěl vstoupit do zahraniční armády, rozhodl se odsud brzy uprchnout.

Jeho první pokus o útěk směřoval na sever Evropy, ale na dánských hranicích se Hnělička zastavil. Druhý pokus byl mnohem dramatičtější. Při přechodu rakousko-maďarských hranic ho chytili pohraničníci a drželi v zajetí. Po čtyřech měsících ho zařadili do transportu směr Dachau, avšak cesta do tábora smrti naštěstí pro Hněličku skončila už v Linci. Zde ho překvapivě vysadili, údajně kvůli právě kapitulující Francii, což mu s největší pravděpodobností zachránilo život. Ohromné štěstí doprovázelo Hněličku i při jeho třetím pokusu, během kterého přešel Julské Alpy a odtud do Jugoslávie – místní policie ho nevydala zpět do německých rukou.

<sup>365</sup> STEHLÍK, Eduard – LACH, Ivan, POZN. 29, s. 106–107. Srov. FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 343–344.

<sup>366</sup> Klub vojenské historie Rota Nazdar, pozn. 31, s. 30.

Z Jugoslávie společně se skupinkou Čechů odešel přes Řecko a Turecko do Palestiny. V lednu 1941 se stal jedním z nejmladších vojáků 11. pěšího praporu – Východní, je- muž velel podplukovník Karel Klapálek. Hnělička bojoval na Středním východě od Zá- padní pouště až po legendární Tobruk, kde byl za své příkladné činy vyznamenán medailí „Za chrabrost“. Do Tobruku se vrátil po reorganizaci 11. pěšího praporu na 200. lehký protiletadlový pluk – Východní jako velitel protiletadlového 40 mm děla Bofors.

Z Afriky odplul na lodi Mauretánie společně s dalšími 1 600 československými vo- jáky do Británie, kde byla jeho jednotka zařazena do vznikající Československé samostatné obrněné brigády. Absolvoval tankistický kurz a v roce 1944 se s brigádou vylodil v Normandii. U Dunkerque se v jednotce druhého tankového praporu zúčastnil osvobozo- vacích akcí na západní straně perimetru a při největším československém útoku 28. října 1944 sám zajal celé družstvo německých vojáků.

Po kapitulaci německých vojsk se ve druhé polovině května vrátil se svou jednotkou do Československa, kde chtěl pokračovat ve vojenské kariéře, ale politický vývoj v zemi ho nakonec přiměl z armády odejít. *„To nebylo žádné unáhlené rozhodnutí. Měl jsem k tomu dost důvodů. V první řadě jsem vypožoroval zvláštní věc. Například už v roce 1945 k nám narukovali tři četaři aspiranti, kteří nebyli ve válce a nikdo nevěděl odkud přišli, ani co jsou zač. Dokonce byli k 28. říjnu povýšeni na poručíky. Nikdo netušil za co. S kamarádem Lád'ou Hlavatým jsme došli k závěru, že to jsou do armády nasazení komunisti. Najednou to všechno začalo smrdět politikou. Nešlo si toho nevšimnout. Třeba jak tendenčně už v tu dobu byly psány večerní rozkazy. To byly čistě komunistické kecy! Říkali jsme si s Lád'ou, takhle teda ne. Další důvod jsem si uvědomil v okamžiku, kdy jsem se jel po válce poprvé podívat do Liberce. Pět roků jsem nemohl domů, pět roků jsem bojo- val za vlast, abych nakonec potřeboval bumážíku k tomu, že se můžu podívat do svého rod- ného města. To byla jedna z posledních kapek...“*<sup>367</sup> V Liberci začal podnikat v autodopra- vě, ovšem slibně se rozvíjející živnost mu zabavili komunisté, kteří se v únoru 1948 chopili moci. Za komunistické éry byl dlouhodobě perzekuován a dvakrát držen ve vyšetřovací vazbě. Roku 1953 ho znovu vyšetřovala Státní bezpečnost v roce 1953 a záhy poté byl zařazen na práci v dole, pak jako pomocný dělník v lesích a ještě později jako řidič.<sup>368</sup>

Po pádu komunismu pomáhal znovu budovat Československou obec legionářskou. V roce 2003 byl povýšen na plukovníka v záloze, o dva roky později získal za své bojové zásluhy od francouzského prezidenta Jacquese Chiraca Řád Čestné legie a v roce 2007 nejvyšší české státní vyznamenání, Řád bílého lva, od prezidenta Václava Klause. Kromě

<sup>367</sup> HNĚLIČKA, Stanislav – ŠEBELKA, Jan, pozn. 30, s. 146.

<sup>368</sup> Klub vojenské historie Rota Nazdar, pozn. 31, s. 31.

mnoha dalších československých i zahraničních vyznamenání obdržel od svého rodiště v roce 2008 Medaili města Liberec. O tři roky později, v roce 2011, byl prezidentem České republiky povýšen do hodnosti brigádního generála.<sup>369</sup>

## 5.8. Věra Kozáková

Věra Kozáková se narodila 21. prosince 1921 v Tanvaldu, kde také navštěvovala českou měšťanskou školu. Poté jako mnoho českých dělnických děvčat pletla punčochy, později pracovala v místní textilce. V létě 1930 vstoupila do právě vzniklého 1. junáckého dívčího oddílu, patřícího do skautské hraničářské župy Riegrovy. Přestože byla mezi dívkami nejmladší, o čtyři roky později už byla jmenována zástupkyní vedoucí Květy Mrklasové. Oddílovou vlajku, bohatě vyšívanou, se žerdí zdobenou mosazným bodcem ve tvaru lilie, nesla naposledy Věra při oslavách 28. října 1938. Po nacistické okupaci pohraničí ji ukryl u sebe na půdě Ludvík Kosař. S rodiči se však musel rychle vystěhovat do vnitrozemí, přičemž vlajka zůstala ukrytá v opuštěném domě. Novým nájemníkem se stal Němec Bretschneider, a tak se Věra z obav před zničením vlajky rozhodla zachránit ji. Když Bretschneider odešel jednoho večera na schůzi, vnikla na půdu a vlajku i se žerdí přinesla domů, kde ji pečlivě ukryla a opatrovala během války.

Za okupace byla totálně nasazena na práci v Proschwitz, dnešní Proseči u Jablonce nad Nisou, kde se zajatými Rusy, Poláky, Francouzi a Italy vyráběla munici pro německou armádu. Denně sem dojížděla vlakem nebo na kole. V továrně se seznámila s Pašou, slaboučkým děvčátkem ze známého okresu Brovary na Ukrajině.<sup>370</sup> Malé Paše pravidelně podstrkovala okénkem něco k jídlu a několik dní před koncem války spolu dokonce uprchly. Obě dívky se tehdy nejspíš seznámily skrze Kateřinu Svirskou, která byla ve spojení s místními antifašisty a partyzánskou skupinou poručíka Konstantina Žukova ve Vlastiboři u Železného Brodu. S několika dalšími odvážlivci obstarávaly ruským zajatcům zprávy z fronty, mapy, kompas a jídlo, které jim házely přes plot. Přes všechna matčina varování

<sup>369</sup> Brigádní generál Stanislav Hnělička. In: *ČsOL – Liberec* [online]. [vid. 12. 12. 2012]. Dostupné z: <http://csol-lib.webnode.cz/clanky/odbojari-liberecko/plk-stanislav-hnelicka/>.

<sup>370</sup> Dne 9. června 1942 zajali Němci v ukrajinské vesnici Bobrik jedenáct děvčat, mezi nimi Pašu Bělogubovovou a Kateřinu Svirskou. Společně s dalšími Ukrajinci, které předtím zajali, je v Kyjevě naložili do nákladních vagónů, z nichž jeden se zastavil až na nákladovém nádraží v Liberci. Jedenáct děvčat z Bobriku se dostalo do tábora v Proseči nad Nisou, kde měly v továrně Metall-Presswerke lisovat z bakelitu hřebínky a jádra do vodních min. Paša Bělogubovová později společně s dalšími čtyřmi dívkami z prosečského tábora uprchla, ale v neznámých jizerskohorských končinách zabloudily, byly chyceny a odvezeny do ostře hlídáního tábora v Rýnovicích. Odsud putovaly zpět do Proseče, kde byly tři dny zavěně ve sklepě, místo jídla dostávaly každý den jednu sklenici vody a v rámci trestu musely ještě odklízet zbořený komín. V přízemním dřevěném baráku prosečského tábora živořilo na padesát žen pracujících od šesti ráno do šesti večer nebo na noční směny. Koncem roku 1944 a na jaře roku následujícího táborový režim natolik polevil, že se několika zajatcům podařilo uprchnout, ti ostatní mohli chodit ven na propustky. A zrovna v této době se nejspíš Paša potkala s Věrou, díky které našla přes tragické okolnosti v Československu nový domov. Ale o tom až později. KRÁL, Josef, pozn. 37, s. 140–141.

odcházela Věra pravidelně také do lesa pod Muchovem, kde živila skupinu partyzánů, kteří se zde už nějaký čas ukrývali.<sup>371</sup>

Druhá světová válka se v Evropě na počátku května 1945 dostala do svého úplného závěru. Od hranic již byla slyšet děla, sovětská armáda se blížila. Osmého května 1945 kolem sedmé hodiny ranní otec s dcerou odešli vstříc německému nebezpečí spolu, zpátky se už vrátil starý Kozák sám. Nechci však dále předbíhat události, neboť ty dostaly bleskový spád a smutný závěr. V Tanvaldu se zatím pomalu scházeli místní odbojáři, z lesa se na světlo Boží vynořili i partyzáni, kteří pomohli odzbrojit několik Němců. Věře se mezitím podařilo odnést domů pancéřovou pěst. Přijely ovšem také německé obrněné jednotky, které měly povstalce rychle zneškodnit. Ve městě i jeho okolí došlo k několika přestřelkám, jež si vyžádaly první oběti. Partyzáni se rozhodli ustoupit.

Co přesně se tenkrát odehrálo, už se nikdy nedozvíme, neboť zprávy se na několika místech rozcházejí.<sup>372</sup> Smutnou skutečností zůstává, že osudného 8. května Věra Kozáková nedaleko svého domu umírá. Běžela zpátky do města, ale na louce nad pekárny jí zastoupili cestu Němci. Ze všech stran na ni mířili a přinutili ji jít dolů k Žákově hospodě. Tam na ni svůj revolver namířil Němec Waltr. Dobře znal jejího otce, protože s ním chodil do školy. Dokonce bydlel kousek od nich. Na chvíli se snad mohlo zdát, že půjde o pouhé nedorozumění nebo výhružné gesto. To by ale Věra Kozáková nesměla mít na krku muniční pás, který si zapomněla sundat a ten Němec by nesměl být na straně poražených. V jeho očích byla Věra snadným cílem k osobní „odplatě“ za blížící se německou kapitulaci.

<sup>371</sup> Otázka působení této skupiny není dodnes uspokojivě rozřešená – zatímco někteří její bývalí členové po válce hlasitě deklarovali své zásluhy na osvobození, oponenti je měli spíše za zbabělce a velkohubé vypravěče. Namátkou vybírám jednu z mnoha faktografických konfrontací – Konstantin Žukov: „31. března se naše sloučené oddíly rozrostly do takových rozměrů, že se nás nepřítel začínal právem obávat. V našich rukou bylo dostatečné množství zbraní, granátů, pušek a pistolí. Vlastnili jsme i pancéřové pěsti.“ Josef Matěcha: „Nevím, jestli tomu tak nebylo za protektorátní hranicí v Sudetech. Nám by zbraně v takovém množství byly velmi vítány...“ Více k této partyzánské jednotce KRÁL, Josef, pozn. 37, s. 101–126. Aktuálnost problematiky samozvaných odbojářů a fanatických ideologů dokazuje i výstup jednoho z pracovníků Muzea ČSA Plavy, který se pokoušel působení Věry Kozákové spojit s aktivitou komunistů. Vzhledem k jejímu členství v Junáku je tato snaha předem odsouzena k ignoranci.

<sup>372</sup> Zprávy o Věře Kozákové pocházejí nejčastěji z prostředí Junáku, jehož byla Věra oddanou členkou. Tyto informace se shodují i s dalšími uvedenými zdroji. Výjimkou se zdá být pouze text Václava Kořána s názvem „Když se psal život krví“. Datum ani původní umístění článku v tisku mi není bohužel známo, k dispozici mám pouze kopii prostého textu. Jak už možná dává tušit samotný název, celek připomíná spíše detektivní román. Čtenář je zahlcen množstvím přímé řeči, kterou samozřejmě není možno doložit, autor se odvažuje skrze Věru i promlouvat, vrcholem je závěrečné „Ne...ne...nezabíjeje...mne...“ Bez ohledu na stylistiku má však Kořánův text především faktografické nedostatky – objevují se tu nové, ničím nepodložené a zbytečné podrobnosti („Každý Němec ve fabrice dostal flintu, dodávala stará žena pijíc hořký odvar z bylin a zakusující jej černým chlebem.“). Nejhorší je však uvedení několika zcela zavádějících informací, z nichž ta nejméně důležitá se týká počasí. Ve vzpomínkách Věřina matka uvedla: „...bylo to zrovna osmýho května, krásný počasí...“ Václav Kořán to ale viděl jinak: „Pršet nepřestávalo a bláto se jí začalo lepit na nohy.“ S ohledem na opravdovou čest a odvalu, kterou Věra Kozáková za svého krátkého života nesporně prokázala, si dovoluji poznamenat, že ona, ani mnozí jiní skuteční hrdinové nemají zapotřebí žádných lyrických, epických ani psychologických přívěsků. Tyto berličky jsou vítané v beletrii. Ne však v textu, který má sloužit novému poznání čtenáře.



ci. A navíc byla ozbrojená. Stiskl spoušť a samozvaně vykonal trest smrti. Jeho pozdější osud zůstává zahalen tajemstvím. Podle některých svědectví utekl před svým trestem do Německa, podle jiných byl krátce po činu zastřelen a kdesi v lese zahrabán.<sup>373</sup>

Na poslední cestu na šumburský hřbitov doprovodil Věru Kozákovou velký zástup jejích přátel z Junáka. Dne 16. února 1946 prezident Edvard Beneš udělil Věře Kozákové in memoriam Československý válečný kříž 1939 „*V uznání bojových zásluh, které získala v boji za osvobození republiky Československé z nepřátelského obsazení*“.<sup>374</sup>

Na památku obětí květnových revolučních bojů při osvobozování Tanvaldska postavila pobočka Svazu národní revoluce v Tanvaldu pomník místním padlým hrdinům. Kamenný monolit nese jména tří obětí – Věry Kozákové ze Smržovky, Josefa Zemánka z Plavů a Josefa Kouřila ze Smržovky. Pomník byl odhalen 4. května 1947 u okresní silnice vedoucí z Dolní Smržovky do Horních Hamrů. Slavnosti se kromě členů Sokola a Junáka zúčastnili i legionáři a zástupci vedení města za podpory velkého množství obyvatel Tanvaldu i okolních vesnic. Věra Kozáková, která byla poslední obětí války v Tanvaldu, má v místech, kde naposledy vydechla, vlastní skromný pomníček.<sup>375</sup>

## 5.9. Památka válečných veteránů

Neodmyslitelným symbolem Dne válečných veteránů, který se slaví 11. listopadu, je květ vlčího máku. Počátky této tradice lze najít v básni „In Flanders Fields“ od kanadského vojenského lékaře, podplukovníka Johna McCrae, který ji složil v květnu 1915, když se zúčastnil jedné z bitev v belgických Yprés. Smrt blízkého přítele poručíka Alexise Helmera ho natolik zasáhla, že svou bolest vepsal do básně, ale papírek s ní nakonec zahodil. Očitý svědek seržant Cyril Allison popsal, že toho rána, kdy vál jemný východní vítr, se

<sup>373</sup> Uvedené informace pocházejí z textu Jaroslava Novotného, jehož datace a původní místo otištění mi nejsou bohužel známy. Použité materiály pocházejí od paní ing. Zdeňky Juklové z Dolní Smržovky, rozené Janovské, které se podařilo zachránit alespoň torzo z pozůstalosti po Věře Kozákové. Všechny věci, které měly Věru připomínat, si totiž přála její matka, Marie Kozáková, zničit, což je z pohledu historika samozřejmě velká škoda. Musíme však pochopit a respektovat důvody, které ji k tomuto rozhodnutí vedly. Jeden den před koncem války přišla za tragických událostí o milovanou dceru. Celá rodina se tolik těšila na konec několikaletého utrpení, ale když ten pak nastal, visel nad ním jen stín obrovské osobní ztráty. Paní Kozáková byla moudrá žena, která si velmi dobře uvědomovala budoucí důsledky válečných a česko-německých stigmat. Proto také nechala zničit všechny důkazy. Rozhodla se odstranit ze světa všechno zlo, které jí druhá světová válka přinesla. V neposlední řadě chtěla také zabránit případnému ideologickému zneužití příběhu své dcery. Přese všechnu svou tragédii má ale příběh Věry Kozákové jakoby zázrakem šťastný konec, který s sebou navíc opět přinesl naději. Naději na nový život pro Pašu Bělogubovovou. Ta malá ukrajinská dívenka, se kterou se Věra kamarádila a o kterou se tolik starala, se po útěku ze zajateckého tábora na konci války toulala Jizerskými horami. Neměla kam jít, protože její rodina zůstala na daleké Ukrajině. Paša se nakonec dostala až do domu rodiny Kozákových, kteří ji přijali za vlastní dceru a strávili s ní zbytek života. Paša se později provdala za Ladislava Janovského a měla s ním dvě dcery – Věru a již zmíněnou Zdeňku, která mě s příběhem Věry Kozákové, a vlastně celé jejich rodiny, seznámila.

<sup>374</sup> PRŮŠEK, Jaroslav, pozn. 36, s. 1. Dokument k tomuto ocenění podepsal tehdejší ministr národní obrany Ludvík Svoboda.

<sup>375</sup> PRŮŠEK, Jaroslav, pozn. 36, s. 1.

vlčí máky mezi hroby jakoby vlnily. Papírek s verši našťastí našel kolemjdoucí důstojník a poslal do Anglie, kde báseň 8. prosince 1915 publikoval časopis Punch. Tradice nošení vlčího máku se autor básně nedožil, padl před koncem války.

Báseň se dostala do rukou Moiny Michael, americké členky asociace Mladí křesťané a inspirovala ji k myšlence učinit z květu vlčího máku poetický symbol obětí tohoto celosvětového válečného konfliktu. Svoji představu uskutečnila poprvé v roce 1920 v USA, kdy vlčí mák jako symbol vzpomínky na válečné útrapy přijali američtí veteráni a v roce 1921 ji její francouzská následnice Anne Guerin rozšířila mezi kanadské a britské legionáře. Ve stejném roce se ke znaku vlčího máku přihlásila i Austrálie. Dnes se tento symbol užívá při oslavách Dne válečných veteránů ve většině demokratických zemí, které byly zavedeny do světových válek.<sup>376</sup>

### *Na polích ve Flandrech*

*Na polích ve Flandrech divoké máky rostou,  
tam mezi kříži, řada za řadou.  
Zde ležíme. Nahoře mezi červánky,  
je možná slyšet zpívat skřivánky,  
zde dole kanóny jen svoji píseň řvou.*

*My už však nevstanem a je to možná zdání,  
že včera ještě žili jsme a byli milováni.  
Ted' jenom tiše ležíme  
na polích flanderských.*

*Náš boj však zase jiní převezmou.  
Do vašich rukou dáme my ted' svou  
hořící pochodeň a vy ji neste dál.  
Kdyby vám uhasla, vzpomeňte náš žal,  
že jsme tu padli zbytečně. Jen máky porostou  
na polích flanderských.*

<sup>376</sup> Vlčí mák. Symbol vzpomínky. In: Ministerstvo obrany České republiky [online]. [vid. 15. 11. 2012]. Dostupné z: <http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/veterani/vlci-mak---symbol-vzpominky-15291/>.

## 6. Turnovská kasárna a jejich význam pro libereckou posádku

Se závěrem „dlouhého“ 19. století vznikaly v rámci reformované habsburské armády nové stálé vojenské posádky, jejichž založení bývalo přirozeně spojeno s čilým stavebním ruchem. Jedna z takových posádek byla dislokována i v severočeském Turnově. Město se svým okolím leželo v přímém sousedství většího a mocnějšího Liberce, obě lokality se však značně odlišovaly zejména národnostním složením – zatímco Liberecko bylo převážně německé, Turnovsko bylo osídleno z velké části Čechy. V období rakousko-uherské monarchie sice tvořila armáda se státem organický celek, v němž ve zbrani sloužili Češi společně s Němci, se zánikem habsburského soustátí však národnostní otázka postupně nabývala na významu a dramaticky vyvrcholila závěrem třicátých let 20. století německou okupací pohraničí. Liberecké mužstvo tehdy v blízkém Turnově našlo po odchodu ze své posádky nové útočiště, kde se mu podařilo přežít druhou světovou válku, a po jejím skončení se mohlo znovu vrátit do svých domovských kasáren. Město na rozhraní české a německé oblasti poskytlo libereckým vojákům „druhý domov“, kvalitní a strategické zázemí, ze kterého mohli dobře sledovat dramatické události severočeského pohraničí a v případě potřeby stejně rychle zasáhnout.

Vojenská historie obou severočeských posádek i s jejich stavebními objekty, které se dochovaly do dnešních dnů, přináší důležité svědectví o životě těchto měst ve 20. století. Je stejně tak významná, jako dějiny místního obyvatelstva, a proto si bezesporu zaslouží naši pozornost.

### **6.1. Reorganizace rakousko-uherské armády a příchod vojska do Turnova**

V poslední třetině 19. století došlo v Rakousko-Uhersku k výrazným hospodářským a společenským změnám, které se přímo odrazily i v organizaci a v činnosti armády. Prudký nárůst počtu obyvatel, jenž měl za následek rovněž neustálé zvyšování počtu příslušníků ozbrojených sil, vyvolal v tomto období několik vojenských reforem. Jednou z prvních zásadních změn byla v roce 1882 úprava branného zákona, týkající se hlavně vojenského rozdělení říše a celkové organizační struktury jejích ozbrojených sil. Tímto nařízením se od nadcházejícího roku území monarchie rozdělilo do patnácti armádních teritoriálních

sborů, což zapříčinilo i zvýšení počtu pěších pluků z dosavadních 80 na 102.<sup>377</sup> A právě s dislokací nových útvarů pěšího vojska je spojeno založení turnovských kasáren.<sup>378</sup>

Stálou vojenskou posádku měl Turnov od září roku 1882, kdy sem z Josefova přišel prapor polních myslivců 37. Vojáci byli tehdy ubytováni na náměstí v budově bývalé reálky čp. 5, přestavěné na provizorní kasárna a za Aehrenthalovou cihelnou pro ně bylo vytvořeno vojenské cvičiště. Působení myslivců ve městě však nemělo dlouhého trvání, neboť reformou branného zákona se tento útvar k 1. lednu 1883 stal součástí českého pěšího pluku 94 (Böhmisches Infanterie-Regiment Nr. 94).

Nově vzniklý pěší pluk 94 byl doplněn z praporů pěších pluků 25 (z Losoncze), 66 (z Ungváru), 67 (z Vídně) a odvedenci z teritoria Doplnovacího okresního velitelství Turnov (sem patřil Liberec, Frýdlant, Jablonné v Podještědí, Jablonec nad Nisou, Turnov, Mnichovo Hradiště, Česká Lípa a Dubá). Prvním velitelem pluku se stal plukovník Friedrich Poleschensky. Po svém založení byl pluk se štábem a II. a III. polním praporem dislokován v posádce Levoča, I. prapor a okresní doplnovací velitelství sídlily v již zmíněné turnovské školní budově. Pluk spadal pod 9. sbor v Josefově, kam byl roku 1885 také přeložen. Po dvanácti letech se odsud přestěhoval do Terezína a od roku 1910 sídlil v Liberci, kde se nacházelo velitelství pluku se III. a IV. praporem a náhradním praporem. Původně „turnovský“ I. prapor zůstal v Josefově a v Turnově tak až do první světové války pobýval II. prapor a okresní doplnovací velitelství. U pluku, jehož vojáci měli bílé výložky a žluté knoflíky, se běžně používala němčina i čeština, neboť ačkoliv byl z většiny německý, sloužilo v něm hodně Čechů z Turnova.<sup>379</sup>

Od roku 1885 působil v Turnově další vojenský útvar, a to český zeměbrancecký prapor 38, založený roku 1869. Posádka se do Turnova dostala po přeložení z České Lípy, kde doposud sídlila. Prapor byl v roce 1889 včleněn do českého zeměbranceckého pěšího pluku 10 (Landwehrinfanterieregiment Nr. 10) jako 3. polní prapor. Velitelství pluku, do jehož čela se postavil oberst Ferdinand Hanisch, se nacházelo společně s 1. a 2. polním praporem v Mladé Boleslavi.<sup>380</sup>

<sup>377</sup> ROMANÁK, Andrej, et al. *Vojenské dějiny Československa*. II. 1. vyd. Praha: NV, 1986, s. 397–400.

<sup>378</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 8.

<sup>379</sup> MINAŘÍK, Pavel. VÚ 1038 Kežmarok. In: *Vojenství* [online]. [vid. 2. 3. 2013]. Dostupné z: [http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_54.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_54.htm). Srov. FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 8. Srov. NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 12.

<sup>380</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 8. Srov. NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 12–13. MINAŘÍK, Pavel. Střelecký pluk č. 10. In: *Vojenství* [online]. [vid. 2. 3. 2012]. Dostupné z: [http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_49.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_49.htm).

## 6.2. Výstavba kasáren v Turnově

Provizorní turnovská kasárna v bývalé školní budově nebyla pro vojsko dostačující již od počátku, a proto se brzy rozběhla příprava plánů na zřízení nových kasárenských objektů, které měly být určeny jak pro zeměbranu, tak i pro pěchotu. Po pěti letech od příchodu vojska byly v roce 1887 dostavěny za 87 000 zlatých dostavěny první zeměbranecké kasárny čp. 518, a vojáci tak mohli konečně opustit provizorně užívané a nepříliš pro jejich potřeby vhodné prostory bývalé reálky.

Dostupné prameny o těchto kasárnách jsou velmi torzovité, ale více informací již existuje o tzv. „horních kasárnách“, neboť o jejich stavbě se bouřlivě diskutovalo na městském zastupitelstvu. Radní si velmi dobře uvědomovali všechny výhody, které jim přinášel pobyt stálé vojenské posádky, a proto se nebránili velkým investicím do nových kasáren určených od počátku pro pěchotu. Jádrem sporu se tak nestaly peníze, ale lokace – podle původního návrhu ženijního velitelství v Terezíně z roku 1886 se totiž počítalo s prostorem naproti zeměbraneckým kasárnám, což se však městu zprvu příliš nezamlouvalo. Nakonec se obě strany vzájemně dohodly, že místo zůstane stejné s tím, že kasárny budou jinak orientovány. Turnovské zastupitelstvo poté vyhlásilo veřejnou soutěž na vybudování kasáren, vojenské nemocnice a ostatních příslušných stavení. Pro stavbu hlavní kasárenské budovy byl vybrán projekt stavitelů Bossnera, Říhy a Navrátila, kontrakt na vojenskou nemocnici a další objekty získal Václav Soukup. Smlouvy týkající se např. dodávky nábytku, oken atd. byly nabídnuty místním živnostníkům. Kasárna čp. 519, jejichž výstavba si vyžádala 81 000 zlatých, byla pěšímu pluku 94 slavnostně předána 30. září 1889. V prosinci téhož roku úspěšně proběhla kolaudace vojenské nemocnice čp. 520 v ceně 40 000 zlatých, objektu pro nakažlivé nemoci a „umrlčí komory“.<sup>381</sup>

Rostoucímu počtu mužstva zanedlouho přestala vyhovovat budova prvních zeměbraneckých kasáren, a tak se začal hned vedle nich na náklady města stavět další objekt. Před započítím všech prací si však turnovské zastupitelstvo vyžádalo od armády několik záruk. V první řadě se měli vojáci zavázat, že budou kasárna nepřetržitě využívat alespoň 25 let a za ubytování platit, protože Turnov už neměl peníze a na projekt si musel předem půjčit. Město si také vyhradilo právo na rozhodnutí o pronájmu vojenské kantýny. Poslední záruka se týkala stavebních nákladů, které se nesměly výrazně zvýšit. Všechny tyto podmínky byly nejspíš dodrženy, neboť v roce 1895 byly připraveny k užívání druhé zeměbranecké kasárny čp. 530. Do objektu byla z Mladé Boleslavi přemístěna část zeměbra-

<sup>381</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 9.

neckého pluku 10 a v původní budově se usídlilo pouze velitelství zeměbrany. Celý komplex poté dostal název „dolní kasárna“.<sup>382</sup>

Kasárna byla majetkem města, které do nich proto muselo průběžně investovat nemalou část svých peněz, ať už se jednalo o běžné bílení stěn, zasklení rozbitých oken či opravu střechy horních kasáren poničenou požárem v roce 1909 apod. Kromě nutných výdajů na údržbu a rekonstrukci ovšem byly potřeba peníze i na další požadavky armády, jež byly spojeny s jejím působením – vojáci si tak vyžádali např. přestavbu skladiště, výstavbu koupelny pro nemocniční oddělení v zeměbraneckých kasárnách, úpravu plotu kolem kasáren, rozšíření kůlny pro povozy, vybudování vodovodu pro vojenskou nemocnici, přístavbu pro umístění polní kuchyně vozové atd.<sup>383</sup> Kromě nesporných výhod a prestiže, jež armáda městu přinášela, tedy byla dislokace vojenské posádky v Turnově spojena s ohromnými výdaji, které zastupitelstvo muselo bezpodmínečně zajistit. Fakt, že vojenská posádka ve městě nepřetržitě sídlila i v nadcházejících letech svědčí o tom, že Turnovští se dokázali s tímto problémem úspěšně vypořádat.

### 6.3. Turnovská posádka za první světové války

Pouhý měsíc od atentátu na Františka Ferdinanda d'Este vyhlásila habsburská monarchie válku Srbsku, která zásadně ovlivnila život v dosud mírové turnovské posádce. Na příkaz okresního hejtmanství v Turnově byly ve všech obcích okresu vylepeny velké černo-žluté plakáty s císařským manifestem a nařízením o částečné mobilizaci vojska: „*Pletichy protivníka plného nenávisti nutí mne, abych na obranu cti Svého mocnářství, na ochranu jeho vážnosti a moci a zabezpečení jeho državy po dlouhých letech míru chopil se meče... Spoléhám na Svoje národy, kteří ve všech bouřích vždy v jednotě a věrnosti kolem Mého trůnu se seřadily a pro čest, velikost a moc vlasti k nejtěžším obětem vždy byly ochotny.*“<sup>384</sup> Vznešený projev možná oslovil přívržence starého režimu a německé obyvatelstvo v pohraničí, u velké skupiny Čechů však tato slova jistě vyvolala nesouhlas a řadu pochybností. Především byly české země zavlčeny do války s poměrně vzdáleným státem, jehož osud trápil průměrného občana pravděpodobně méně než zajištění vlastního spokojeného živobytí. Císař ve svém manifestu „pozdvihoval meč“, ale „jeho národy“ jistě hned pochopily, že to budou ony, kdo v nastálém boji nasadí svůj život. Češi navíc již dlouho usilovali o autonomii nebo alespoň zrovnoprávnění v rámci monarchie, takže se jim pro ideu velké a mocné habsburské vlasti do války příliš nechtělo.

<sup>382</sup> Obě budovy jsou dnes spojeny v jednu s čp. 518. FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 8.

<sup>383</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 9.

<sup>384</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 4–5.

Druhého dne po vyhlášení mobilizace se na nádvoří obou turnovských kasáren shromáždilo mnoho mladých mužů s kufříky nebo menšími zavazadly, další neustále přicházeli z vlakového nádraží. Kasárna zanedlouho přestala stačit náporu branců, a tak byly v Turnově a celém jeho okolí obsazeny prázdné dílny, byty, sokolovna s jízdárnou a střelnice, a když ani to nestačilo, bylo vojsko ubytováno ve stodolách a dvorech. Nábor nových mužů pokračoval i v dalších dnech. Branci byli rozdělováni do jednotlivých praporů, ve kterých jim byly přiděleny uniformy, zbraně a další vojenský proviant.

Mobilizace výrazně zasáhla do chodu turnovských škol, jejichž prostory byly využity pro přechodné ubytování odváděných branců. V chlapecké škole byl všechn nábytek vystěhován a místo něj byly místnosti vyloženy slámou, na které branci spali. Díky schopným záložním důstojníkům se vojáci chovali slušně, přesto docházelo k problémům, a to hlavně hygienickým, neboť budova školy nebyla uzpůsobena pro takový nápor osob. Ucpané záchody, které znehodnotily podlahy, se musely uzavřít a namísto nich byly v prostorech školní zahrady vykopány latríny. Na školní dvůr byly přivezeny polní kuchyně, jejichž odpad se nikam nevyvážel, takže pod letním sluncem se zde brzy začal šířit nepříjemný zápach. Školní dvůr i zahradu poničily také těžké vojenské boty, neboť se zde leckdy odbývala i slavnostní vojenská přísaha, po které již vojáci odjeli na bojiště. Podobně jako v chlapecké škole se dalo i v dívčí škole a jejím areálu. Všechny učebny byly zabrány armádou – v ředitelně úřadovala vojenská kancelář, v kabinetech byly uloženy potraviny, výzbroj a jiné vojenské potřeby. Nábytek byl částečně vyklizen a na zahradě byly postaveny polní kuchyně. Vojsko ušetřilo pouze dílny v budově státní odborné školy šperkařské, kde nebylo možné odmontovat velké a drahé stroje. Dívčí škola a státní reálka byly uvolněny 1. listopadu 1914. Lednovým nařízením z roku 1915 však byla dívčí škola opět vyklizena a připravena pro funkci lazaretu, který ale zůstal až do konce letních prázdnin nevyužitý. To způsobilo mezi rodiči značnou nevoli, neboť děti se neměly kde učit. Chlapeckou školu obsadila 3. listopadu 1914 záložní setnina pěšího pluku 94 a část setniny vysokomýtského pluku 98, která k ní byla přidělená. Vojsko opustilo tuto školu až 14. června 1915, kdy byl pěší pluk 94 přeložen do Kecskemétu. Místo něj zde byl však zřízen lazaret. Budova chlapecké školy byla uvolněna vojenskou správou 21. března 1916 a na počátku dubna už se v ní zase vyučovalo.<sup>385</sup>

Poslední červencový den se v deset hodin dopoledne konala na cvičišti za Daliměřicemi vojenská mše pro vojáky čtyř praporů pěšího pluku 94 i s oddělením strojních pušek v plné válečné výzbroji. Na srbské bojiště odjel vlakem v devět hodin večer 1. prapor vedený podplukovníkem Hinkelmanem, o půl čtvrté ráno ho následoval 2. prapor podplu-

<sup>385</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 94–97.

kovníka Rypšla a během tohoto dne odjel ještě 3. prapor s podplukovníkem Kalašem i 4. prapor s podplukovníkem Benešem a velitelem pluku, plukovníkem Zenklem.<sup>386</sup>

Po odchodu domácího pluku byly za pomoci členů zdejší pobočky Červeného kříže i místních obyvatel upraveny uvolněné horní kasárny na c. k. rezervní nemocnici. Zdravotnické zařízení, v jehož čele stál vrchní štábní lékař Dr. Šmidrkal, přijalo první menší transport ze srbské fronty již 31. srpna 1914. Ranění vyprávěli podrobnosti o krutých bojích i neschopnosti rakousko-uherského velení. Moderní způsob vedení útoku mu byl prý cizí a proti Srbům se strojními puškami byli rakousko-uhersští vojáci leckdy zoufale hnáni v útocích na bodák, podobně jako ve válečném roce 1866 proti pruským zadovkám. Fatální pochybení v řadách habsburských velitelů si tak vyžádala životy mnoha mužů, „...s nimiž jsme se před několika dny loučili a kteří již zahrabáni leží v kukuřičných polích království srbského.”<sup>387</sup> Podobně jako se během mobilizace scházeli v Turnově noví a noví branci, přivážely vlaky do města stále více raněných. V roce 1915 byly proto u kasáren naproti hostinci U Karla IV. nově zbudovány dva dřevěné baráky, v nichž byli tito vojáci ubytováni.<sup>388</sup>

Po odchodu pěšího pluku 94 zůstal v domovské posádce jenom jeho náhradní prapor, který odesílal doplňky k bojujícímu pluku. Na jaře 1915 byl útvar přeložen do uherského Kecskemétu, kde fungoval jako náhradní prapor a později byl vtažen do těžkých bojů v Srbsku a v Itálii na Piavě. Do vlasti se pluk jako organizovaný celek už nikdy nevrátil, v listopadu 1918 přišla do Turnova jen jeho zbídačená část.<sup>389</sup>

Druhá turnovská posádka, 3. polní prapor zeměbranceckého pluku 10, se rovněž aktivně účastnil bojů. Jeho příslušníci odešli na bojiště do Haliče, kde se ale po pádu Przemyslu část z nich dostala do ruského zajetí. Zbytek pluku byl poté odvelen na bojiště v Itálii. Vojáky turnovské zeměbrany stihl podobný osud jako pěší pluk 94 – do své posádky se jako organizovaná jednotka už nevrátili. Zeměbrancecký pluk 10 se ke konci války na frontě rozpadl a zbylý náhradní prapor byl v roce 1919 přemístěn z Mladé Boleslavi do Josefova a poté do Litoměřic. Zde došlo k jeho sloučení s 2. československým střeleckým plukem Jiřího z Poděbrad, který vznikl 6. června 1916 v rámci ruských legií a v roce 1917 byl přejmenován na střelecký pluk 10. V řadách tohoto útvaru bojovali na straně rakousko-uherské monarchie převážně vojáci z českých zemí žijící v okresech Mladá Boleslav a

<sup>386</sup> KULICH, Václav, pozn. 184, s. 265–270.

<sup>387</sup> KULICH, Václav, pozn. 184, s. 271.

<sup>388</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 13.

<sup>389</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 9.



Turnov. Dodnes zůstal tento pluk téměř zapomenutý, písemnosti týkající se jeho činnosti se nenacházejí ani ve Vojenském historickém archivu Praha.<sup>390</sup>

Po zániku válečných front první světové války sehrál Turnov ještě důležitou roli dopravního uzlu. Železnice dostala za úkol dopravit odsud prchající vojsko i civilní obyvatelstvo do jejich domovů, k čemuž bylo potřeba i sil bezpečnostních orgánů, a to zvláště pak ve stanicích na křižovatkách drah, jakou bylo i nádraží v Turnově. Na stanicích bylo nutné odzbrojovat vojsko, které si mnohdy vezlo z fronty nejen zbraně, ale často i celý vojenský inventář. Vojenským strážím v této práci pomáhali zejména členové Sokola. Nejčilejší ruch v turnovské stanici nastal v noci z 15. na 16. prosince 1918, kdy měly dva osobní vlaky a jeden pancéřový s děly dopravit vojáky k obsazení zpupného centra provincie Deutschböhmen, Liberce.<sup>391</sup>

#### **6.4. Turnovská posádka v meziválečném období**

Po vzniku samostatné republiky se začala organizovat i nová československá armáda, ovšem tento proces výrazně komplikovaly konflikty na Slovensku, v Maďarsku a v československém pohraničí. V Turnově ustavením revolučního Národního výboru 29. října 1918 bylo vojsko, četnictvo, bezpečnost a národní garda přiděleny do působnosti a referátu okresnímu radovi Václavu Kulichovi. Ten v turnovských kasárnách okamžitě zbavil velení dosavadního posádkového velitele podplukovníka Wolfa, na jehož místo nastoupil podplukovník Chvalovský. Druhý den zachytila turnovská pošta telegram litoměřického vojenského velitelství adresovaný podplukovníku Wolfovi, ve kterém povolávala setninu libereckých myslivců, aby vojensky obsadila Turnov. Podplukovník Chvalovský nato zpět předal velení sesazenému podplukovníku Wolfovi, za což ho vojenský referent Kulich ihned zbavil velitelství a podplukovníka Wolfa dal odvést do domácího vězení. Po dohodě s důstojnickým sborem jmenoval Kulich velitelem turnovské posádky nadporučíka PhDr. Dominika Stříbrného, profesora reálky v Turnově, který tuto funkci přes své onemocnění malárií svědomitě vykonával po celou dobu činnosti Národního výboru.<sup>392</sup>

Setnina vojska vyzbrojená strojními puškami byla pár dní nato z Liberce skutečně vypravěna, ale už před Rychnovem se rozprchla a do Turnova vůbec nedošla. V turnovských kasárnách přesto proběhla přísná reorganizace a vojenská kázeň byla utu-

<sup>390</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 9. Srov. NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 12–13. MINAŘÍK, Pavel. Střelecký pluk č. 10. In: *Vojenství* [online]. [vid. 2. 3. 2012]. Dostupné z: [http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_49.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_49.htm).

<sup>391</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 81–85.

<sup>392</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 57.

žena volbou důvěrníků a přísahou nových dobrovolníků, vojáků i důstojníků.<sup>393</sup> Z obav před dalším útokem litoměřického vojenského velitelství si Turnov vyžádal posilu z České Lípy, Mladé Boleslavi a Jičína, která se v prosinci téhož roku podílela i na obsazení Liberce.<sup>394</sup>

V rámci poválečné unifikace branné moci Republiky československé se z pěšího pluku 94 stal Pojizerský pěší pluk 94, jenž byl v roce 1919 nasazen proti Maďarům na Slovensku. Po skončení bojů v roce 1920 a návratu do turnovské posádky byl přejmenován na pěší pluk 44 a trvale přemístěn do Liberce. V turnovských horních kasárnách, přejmenovaných na Jizerské kasárny, od počátku pobýval pouze jeho náhradní prapor. Následujícího roku se však v Turnově konstituoval III. pěší prapor pěšího pluku 44, který zde působil až do září 1928 a poté od září 1935 do července 1938.<sup>395</sup>

V polovině roku 1919 byl do Turnova přechodně umístěn 1. úderný prapor ruských legií v čele s majorem Josefem Háskem, který se poté přesunul do Trhanova. Ve městě dále působil náhradní prapor 3. střeleckého pluku a zeměbranecké doplňovací okresní velitelství, které ale bylo ještě téhož roku zrušeno. Nové Doplňovací okresní velitelství Turnov vzniklo 1. listopadu 1919 na základě výnosu ministerstva národní obrany a zabezpečovalo evidenci branců, gážistů ve výslužbě a vojáků v záloze v politických okresech Frýdlant, Mnichovo Hradiště a Turnov.<sup>396</sup> Od roku 1921 sídlil v turnovských dolních kasárnách, přejmenovaných na Štefánikovy kasárny, III. prapor pěšího pluku 47 z Ústí nad Labem, který byl po odchodu III. praporu pěšího pluku 44 z Turnova v roce 1928 přemístěn do Jizerských kasáren.<sup>397</sup> Ve městě byla roku 1924 zřízena rovněž Vojenská škola pro výchovu důstojníků z povolání hospodářské a správní služby.<sup>398</sup>

Ve dnech 5. – 7. března 1926 se konaly pod patronací ministra národní obrany Jiřího Stříbrného slavnosti, při nichž okres a město Turnov odevzdaly na počest 76. narozenin prezidenta Tomáše Garrigue Masaryka (jehož zde zastupoval zemský armádní generál Ing.

<sup>393</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 57–58. Turnovská posádka doposud neměla vlastní zásobování, a proto byl zajištěním stravy pro vojáky pověřen hoteliér Jaroslav Benda. Pro zabezpečení pořádku a udržení klidu byla třeba samozřejmě odpovídající vojenská výbava. Té se ale nedostávalo, neboť zprvu měla turnovská posádka jen 80 pušek, tzv. werndlovek, jež dodala strážní setnina a střelecký sbor v Turnově. Situace se zlepšila až po dodání 400 opakovacích pušek, tzv. maxmiliánek, a 10 strojních pušek od jičínského Národního výboru, který vypomohl i s výstrojí a obuví. KULICH, Václav, pozn. 191, s. 58.

<sup>394</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 58–59.

<sup>395</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 10. Srov. NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 12.

<sup>396</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 10.

<sup>397</sup> Pěší pluk 47 vznikl 1. října 1920 v rámci unifikace branné moci přejmenováním z 36. pěšího pluku domácího vojska na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 5.700-org.1919. Jeho velitelství se nacházelo v Masarykových kasárnách v Mladé Boleslavi, podléhalo velitelství šesté pěší brigády a od ledna 1938 velitelství třinácté pěší divize. Součástí pluku bylo velitelství pluku s hospodářskou správou, technickou správou, pomocnou rotou, technickou rotou a plukovní hudbou, I., II. a III. pěší prapor, náhradní prapor, rota doprovodných zbraní a rota velkých kulometů proti letadlům. Od města Mladá Boleslav obdržel pluk 28. října 1925 prapor se stuhami. FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 503.

<sup>398</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 12.

Jan Drobný z Prahy) prapor turnovskému pěšímu pluku 44. Během přibíjení praporu na žerd' pronesl předseda okresní správní komise Ladislav Picek slavnostní proslov: „*Pane generále, vzácní hosté, vojáci! Jménem samosprávného okresu turnovského vás co neju-přímněji pozdravuji. Shromáždili jsme se zde, abychom připevněním praporu hřeby na žerd' jeho prokázali svornost obyvatelstva s naší brannou mocí a zpečetili tak vzájemnou vůli a lásku k osvobozenému národu. A jako hřeby, které dnes zatlučeme do žerdě, budou nezdolně a pevně držeti prapor, tak stane se náš národ i stát nezdolným a pevným, jestliže se budeme vzájemně ctíti, k sobě lnouti a pracovati vždy ruku v ruce svorně s naší brannou mocí k upevnění našeho státu a ku vypěstění pravé demokracie. Jen v pravdě a ve svornosti je naše síla a vítězství. Svobodě národa a rozvoji naší republiky a její branné moci volám zdar!*“<sup>399</sup> Po těchto slovech byl přibit hřeb s heslem „Bud' státu k obraně a národu k ochraně.“ Prapor se znakem města Turnov a Československé republiky s nápisem „Pěšímu pluku 44 Město a samosprávný okres Turnov“ byl opatřen v Praze nákladem 8 000 korun, který uhradily společně okres a město. Velitelství pluku 44 obdrželo příspěvek 2 000 korun a všem zúčastněným hodnostářům na slavnosti byl v upomínku věnován I. díl „Pamětí okresu za světové války a z doby státního převratu“ z pera Václava Kulicha, který ve slavnostním výboru vystupoval coby delegát okresu. Na závěr celé události, která se i natáčela na film, byl prapor odevzdán veliteli pluku, plukovníkovi Janu Krásnému z Liberce.<sup>400</sup>

Odchodem III. praporu pěšího pluku 44 do Liberce roku 1928 došlo v Turnově ke značnému úbytku vojáků, což výrazně zkomplikovalo městskou situaci, neboť to ztrátou vojáků přicházelo o peníze, které potřebovalo pro udržení chodu kasáren. Turnovští tedy požádali armádu, aby byly do uvolněných kasáren umístěny nové posádky. Této žádosti bylo ihned vyhověno a od 1. října 1928 působilo v Turnově Vojenské telegrafní učiliště z Kutné Hory, jehož velitelem byl do roku 1936 plukovník Alois Švec.<sup>401</sup> Učiliště obsadilo Štefánikovy kasárny, které bylo nutno přizpůsobit jeho potřebám, a proto městské zastupitelstvo rychle schválilo nástavbu druhého patra, jež mělo sloužit pro přechodné ubytování vojáků na cvičení. Nástavba byla pod vedením Františka Kobosila dokončena v roce 1930 a následně předána vojenské správě k užívání. Náklady na stavbu s dalšími úpravami Štefánikových kasáren a generální opravu Jizerských kasáren (fasáda, stropy, střecha, vodovod,

<sup>399</sup> KULICH, Václav, pozn. 184, s. 101.

<sup>400</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 101–102.

<sup>401</sup> KULICH, Václav, pozn. 191, s. 101–102. Učiliště vzniklo 1. října 1928 přejmenováním z Učiliště pro telegrafní vojsko na základě výnosu Ministerstva národní obrany čj. 12.500-hl.št./5.odděl.1928. Nacházelo se v turnovských Štefánikových kasárnách. Ve věcech výukových podléhalo Pátému oddělení [školskému a výcvikovému] Hlavního štábu branné moci a ve věcech ostatních Druhému oddělení [telegrafnímu] Čtvrtého odboru Ministerstva národní obrany. FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav, pozn. 23, s. 699.

elektrika, aj.) se vyšplhaly na 2 134 421,70 korun. Bezúročnou půjčku ve výši 750 000 korun na generální opravu Jizerských kasáren Turnovu poskytlo Ministerstvo národní obrany a město ji mělo splácet ročně obnosem 36 000 korun. V kurzu učiliště bylo stále asi 200 mužů a 21 důstojníků, přechodné ubytování zde využívalo zhruba 100 osob (50 důstojníků a 50 rotmistrů), a také se muselo počítat s umístěním asi 800 mužů, kteří sem přijížděli na cvičení. Kvůli tak vysokému počtu vojáků muselo být proto do budovy bývalé reálky čp. 5 přesunuto doplňovací okresní velitelství.<sup>402</sup>

Když v roce 1934 odešel z Turnova i III. prapor pěšího pluku 47, rozhodli se radní opět požádat armádu o novou posádku. Městu bylo i tentokrát vyhověno a armáda nabídla možnost dislokace dělostřeleckého pluku 51 z Brandýsa nad Labem. Ihned se započalo s vyjednáváním o nutných úpravách Jizerských kasáren a jejich okolí, protože ta nebyla od počátku uzpůsobena náročným potřebám motorizovaného útvaru. Dělostřelci požadovali např. nové autogaráže s příslušnými dílnami a skladišti pro děla, auta a motocykly, úpravu příjezdové cesty, vydláždění dvora pro seřazování vozidel, zavedení vody a zřízení kanalizace pro odpad vod po mytí vozidel atd. Přestože zastupitelstvo všechny úpravy schválilo a napjatě očekávalo podzimní příchod vojáků, dělostřelci nakonec do Turnova nedorazili. Důvod, proč se tak nestalo, prameny neuvádějí.<sup>403</sup> Turnovská vojenská posádka se znovu rozrostla až následujícího roku po odchodu III. praporu pěšího pluku 47, a to když se z Liberce vrátil III. prapor pěšího pluku 44. Usadil se v budově bývalé reálky čp. 5 a v sirotčinci ve Skálově ulici, protože Jizerské kasárny mezitím obsadil nově příchozí II. prapor pěšího pluku 47 z Mladé Boleslavi.<sup>404</sup>

## **6.5. Turnovská posádka v období československé mobilizace**

V roce 1938 se Turnov stává důležitým posádkovým městem a význam jeho role pokračoval i v letech následujících. Během záříjové mobilizace 1938 se zde u pěšího pluku 44 tvořily jednotky určené k obsazení pevnostního pásma v libereckém regionu a především sem byl po zaboru pohraničí umístěn pěší pluk 44 z Liberce, jenž byl po zrušení československé armády 30. června 1939 rozpuštěn. Liberečtí vojáci v Turnově přečkali celou druhou světovou válku, a po odchodu německých vojsk tak mohli ve své domovské posádce opět navázat na své předchozí dlouholeté působení.

Dosud mírovému turnovskému praporu III/44 velel v roce 1938 major pěchoty 148,5

Václav Soukup, praporu II/47 podplukovník pěchoty Jaroslav Bukvička a náhradnímu praporu podplukovník Karel Kern. Náhradní prapor představoval poměrně malou,

<sup>402</sup> FRANCŮ, Lenka – MORÁVKOVÁ, Věra, pozn. 38, s. 10–11.

<sup>403</sup> FRANCŮ, Lenka – MORÁVKOVÁ, Věra, pozn. 38, s. 11.

<sup>404</sup> FRANCŮ, Lenka – MORÁVKOVÁ, Věra, pozn. 38, s. 11.

spíše organizační skupinu, která při vyhlášení mobilizace měla zajistit postavení celého nového pluku, naplněného povolánými záložníky. Turnovské doplňovací okresní velitelství organizovalo za květnové částečné mobilizace odvody branců a telegrafní učiliště se s úspěchem zhostilo role spojovací centrály.<sup>405</sup>

V září toho roku se kvůli pokračující německé agresi usadila v prostoru Turnov – Sobotka – Mnichovo Hradiště 17. divize ze Slovenska. Její pěší pluk 16 se ubytoval v Příšovicích, Svijanech a Loukově, pěší pluk 37 v Mnichově Hradišti, horský pěší pluk 3 pod velením plukovníka pěchoty Jana Dokoupila v Turnově a I. oddíl horského dělostřeleckého pluku 202 ve Všeni u Turnova. Velitelství divize, smíšený předzvědný oddíl 17 s četou tanků LT-34, telegrafní prapor 17 a další útvary a služby sídlily v Sobotce.<sup>406</sup> Do prostoru Turnova (okolí obce Ohrazenice, která byla důležitým komunikačním uzlem, z něhož bylo možné provést úder do všech směrů a především přehradit vpád do Liberce) byl z rozhodnutí Zemského vojenského velitelství Praha nasazen k obraně severu Čech prapor lehkých tanků Lt. 1 od 1. rychlé divize. Prapor v počtu 31 tanků LT-35 doprovázelo 42 nákladních a 9 osobních aut, 6 motocyklů a 2 cisterny, v dalších dnech se počet strojů zvýšil na 37 tanků, 47 nákladních a 19 osobních automobilů, 8 motorek a 4 cisterny. Konvoj se objevil i v ulicích Turnova, kde pouhá jeho přítomnost významně zvyšovala morálku mobilizovaných útvarů.<sup>407</sup>

Po vyhlášení všeobecné mobilizace 23. září 1938 začala branná pohotovost státu, čímž mírová československá armáda přecházela na válečnou organizaci. Na rozdíl od Liberce, kde vládl během mobilizace převážně klid a jednotky v okolí již jen dokončovaly přípravy k boji, byla situace v Turnově naprosto odlišná. Město se stalo mobilizační základnou, takže se zde za obrovského nadšení českého obyvatelstva shromažďovalo velké množství vojáků. Plně obsazené Jizerské a Štefánikovy kasárny se i se širokým okolím proměnily v rušné válečné ležení a telegrafní učiliště ve skutečnou válečnou spojovací centrálu. Kromě všech vojenských útvarů působilo v kasárnách také improvizované vězení, které bylo zřízeno pro německé dezertéry zajaté v kraji. Ve večerních hodinách třetího nebo čtvrtého dne mobilizace se zajatci v Jizerských kasárnách pokusili o vzpuru.<sup>408</sup> *„Náhlý křik, rány a řinkot skla vybíjených oken asi ve 22.00 h večer oznamuje jasně mimořádný*

<sup>405</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 31–36.

<sup>406</sup> Mezi mužstvem 17. divize, které se skládalo z různých národností, se vyskytovaly velké rozdíly. Češi sloužili za všech okolností s nejvyšším nasazením, své povinnosti poctivě a přesně plnili i německé mužstvo pěšího pluku 16. Naopak všichni Němci od horského pěšího pluku 3 byli spolu s dalšími nespolehlivými vojáky odesláni z Turnova zpět na Slovensko. Zbaběle a vzpurně se chovali i Maďaři. Morální a technická vyspělost Čechů a Němců na straně jedné údajně ostře kontrastovala *„s totální neschopností až celkovou duševní zaostalostí Slováků a Rusínů na straně druhé“*. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 124.

<sup>407</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 114–117.

<sup>408</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 122–124.

*případ. Dozorčí důstojník Jizerských kasáren, sám Němec, je bezradný na první pohled. Nerozhodná je i kasární stráž. Na rázný zásah pobočníka náhradního praporu stráž nasažuje bodák a s napřaženými zbraněmi tlačí vzbouřence ke zdi s rukama vzhůru. Zvlášť neurvale si počínající jedinec, bijící kolem sebe, byl rázným zákrokem zkrocen.“* Vzpouru se naštěstí podařilo okamžitě potlačit a viníci byli postaveni před divizní soud.<sup>409</sup>

U tzv. stálých vojsk „A“ (pěší pluky 2, 42 a 44) byly vystavěny jejich „dvojčata“, útvary zvané „B“ (mobilizační pěší pluky 52, 92 a 94), jež měly obecně tvořit manévrovací část armády.<sup>410</sup> Mobilizační pěší pluk 94 byl sestavován v Turnově na základech náhradního praporu pěšího pluku 44 a skládal se celkem ze 26 důstojníků, 14 rotmistrů a 883 mužů. První den nastoupilo 60% mužstva, druhý 30% a třetí den zbytek, včetně Němců. Poměr českých a německých vojáků byl téměř 2:1, ale větší problémy s Němci nebyly. Jednotlivé roty pluku, které byly vyslány do prostoru Křižany – Žibřidice, kde probíhal i jejich výcvik, byly ubytovány ve vesnicích v okolí Turnova. Ke svému úseku neodjela z Turnova jen 6. a 7. rota praporu II/47, neboť bylo rozhodnuto o jejich přesunu do Mladé Boleslavi, kde byly s celým pěším plukem 47 dány k dispozici 3. divizi. Vojáci mobilizačního pěšího pluku 94 se v oblasti svého nasazení setkali s výrazně neochotným postojem německého obyvatelstva, jež odmítalo jakoukoliv spolupráci. Problém ovšem představoval také nedostatečný výcvik samotného mužstva, přidělení nejmodernějších těžkých kulometů vz. 37, s nimiž neuměl nikdo zacházet, i nízká odborná úroveň záložních důstojníků. Přestože většina z nich nepostrádala vysoké morální předpoklady a odhodlání, *„jejich velitelské schopnosti, samostatnost a iniciativa byly v mnoha případech přímo tristní“*.<sup>411</sup>

Sestava československé armády na konci září 1938, těsně před osudným podpisem dohody v Mnichově, vypadala následovně. Obrana severočeského regionu spadala pod velitelství „Blodek“ – 17. divize. Na hlavním obranném postavení stály plně připraveny pěší pluk 44 „Emil“, strážní prapor XXIX „Isidor“, pěší pluk 21 „Oldřich“ a strážní prapor XXX. Mohutnou podporu zajišťovalo dělostřelectvo o šesti oddílech. Druhé obranné postavení za těmito útvary tvořily pěší pluk 16, horský pěší pluk 3 a v záloze pěší pluk 37. Nejdále k jihu stál tankový prapor Lt. 1 „Hyacint“, který byl připraven rozdrtit protivníkův průlom do českého vnitrozemí.<sup>412</sup>

Konec nadějím na rozhodující bitvu o záchranu republiky učinil mnichovský diktát, jehož přijetí znamenalo začátek konce rovněž pro brannou moc Republiky československé. Do 10. října musela armáda vyklidit pohraničí a ze svých řad propustit všechny Němce.

<sup>409</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 109.

<sup>410</sup> Mobilizovaný pěší pluk měl číslo zpravidla o 50 vyšší než původní pluk. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 117.

<sup>411</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 122–123.

<sup>412</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 128.

V prvních pomnichovských dnech se u vojska sice podařilo udržet kázeň, ale po ústupu k Jizeře propukla u pěšího pluku 44 naplno rezignace, apatie a odpor k další službě. Až do 8. října byla československá armáda na plných válečných stavech, poté začala postupná demobilizace starších záložníků.<sup>413</sup> Toho dne byla také dokončena evakuace celého úseku pěšího pluku 44, kterou si vynutila okupace pátého pásma německou armádou.<sup>414</sup> Nové stanoviště velitele pěšího pluku 44 bylo zřízeno až ve vzdáleném Rovensku pod Troskami a jednotlivé prapory zaujaly obranné postavení v Pojizeří. V Pelešanech u Turnova na konci října a počátkem listopadu sídlilo velitelství praporu I/44, v Daliměřicích náhradní rota pěšího pluku 44. Turnov se stal nejen střediskem odsunu vojska, ale i přestupní stanicí pro prchající civilisty. Všechna volná prostranství ve městě zaplavily davy lidí, ulice i dvory se zaplnily uprchlíky, kteří se stále valili z Liberecka a Jablonecka. Původní počet 8 000 obyvatel v Turnově vzrostl v říjnu 1938 na 16 000. Přes tento ohromný počet nově příchozích však Turnovští prokázali velkou solidaritu – město samo organizovalo odsun škol a úřadů ze zabraného území a přesouvaly se sem i mnohé průmyslové podniky. Přestože se v tu dobu o Turnovu psalo jako o „městu plném zlata“ či „městu milionářů“, předpokládaný hospodářský vývoj nabral zcela jiný směr. Jablonecké sklářské a bižuterní firmy zde provedly pouze likvidaci, židovští podnikatelé se už v Čechách obávali o svůj majetek i život a po čase se rozhodli odejít dokonce i mnozí uprchlíci. Místní obyvatelé, podnikatelé a živnostníci se samozřejmě také snažili nepříjemnou konkurenci z města vypudit, takže ke konci roku 1938 počet obyvatel klesl na 12 000. Turnov tedy splnil spíše úlohu prvního útočiště.<sup>415</sup>

Dvaadvacátého října začala všeobecná demobilizace československé armády, po níž byl prapor I/44 dislokován v Lomnici nad Popelkou, prapor II/44 v Turnově a prapor III/44 v Železném Brodu. Po celý listopad byl celý okres Turnov jednou z nejkritičtějších oblastí v zemi. Docházelo k častým překročením demarkační čáry, které poté doprovázely pohyby československých i německých vojenských jednotek a mezi civilisty i samotnými vojáky panovala stálá nervozita z budoucího vývoje událostí. Vzhledem k úpadku kázně v turnovské posádce byl dokonce velitel pěšího pluku 44 Otakar Zicha přinucen nařídit 5. listopadu omezení vycházky. Provinili se hlavně vojáci od útvarů, které zůstávaly dlouho v posádce, a když opustily kasárna, chovali se velice neukázně.<sup>416</sup>

<sup>413</sup> Naprostá většina německých vojáků byla propuštěna už po 4. říjnu. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 149.

<sup>414</sup> Nová demarkační linie měla ve 12.00 h tento průběh: Rynoltice – Velký Vápenný 790 m n. m. – Ještěd 1012 m n. m. – Rašovka – Petrašovice – Jílové – Bezděčín – Rychnov u Jablonce nad Nisou – Jistebko – Šumburk – Příchovice – Údolí naděje (Hoffnungsthal) – Paseky nad Jizerou – Jablonec nad Jizerou. STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 148.

<sup>415</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 152–156.

<sup>416</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 138.

Jednu z nejdramatičtějších kapitol českých moderních dějin ukončil 5. prosinec 1938. Toho dne byla po dlouhém, strastiplném období oficiálně zrušena ostraha hranic a velitelství s jednotlivými prapory pěšího pluku 44 se definitivně přesunuly do turnovských kasáren. Sedmého prosince přišel do Turnova prapor II/44 z Lomnice nad Popelkou i prapor III/44 ze Železného Brodu a ihned byly ubytovány v připravených ubikacích Jizerských a Štefánikových kasáren. S příchodem těchto jednotek turnovská posádka opět ožila. Nastal značný ruch, neboť bylo potřeba uskladnit materiál a zařízení dopravené sem po vyklizení libereckých kasáren a adjustaci opevnění. Hodně místa zabíraly různé stroje a zařízení z českých soukromých podniků, které po německé okupaci narychlo opustily pohraničí. Výstroj, výzbroj, polní kuchyně, vozatajský materiál aj. byly čištěny, konzervovány a ukládány do skladů, aby nebyl v kasárnách v důsledku velkého množství věcí nijak omezen volný pohyb ani činnost posádky.<sup>417</sup>

Pěší pluk 44 zde zahájil pravidelný mírový život, který byl ovšem zanedlouho přerušen březnovými událostmi nadcházejícího roku 1939. Uplynulé měsíce uzavřel s hořkou ironií nápis na vývěsce turnovské Národní gardy: „*Za příčinou nedostavení se spojenců válka se odkládá na neurčito.*“<sup>418</sup>

## 6.6. Turnovská posádka v Protektorátu Čechy a Morava

Se vstupem německých vojsk do země 15. března 1939 se turnovští důstojníci rázem ocitli v obtížné situaci, neboť od vyšších velitelství nedošly žádné pokyny ani rozkazy jak postupovat. Na telefonický dotaz u velitele sboru v Hradci Králové došla pouze lako-nická odpověď: „*Pracujte podle vlastního uvážení.*“<sup>419</sup> A tak bylo všechno spáleno a zničeno. V Jizerských kasárnách byly ve velkých krbech kuchyně pro mužstvo i v ostatních kamnech páleny veškeré důvěrné, tajné a mobilizační spisy, jejich jednacích protokoly a služební předpisy. Než Němci obsadili turnovská kasárna, nenacházelo se zde už nic, co mělo zůstat utajené. Když se pak u velitele náhradního praporu dožadoval německý hejtman klíčů od důležitých spisů, bylo mu popravdě sděleno, že všechno už bylo zlikvidováno. Na jeho otázku, proč tak bylo učiněno a kdo k tomu dal rozkaz, dostalo se mu přímé odpovědi, že bylo samozřejmou povinností zničit vše, co se do nepovolných rukou dostat nemá. Teprve potom, co hejtman s nepořízenou odtáhl, pocítili přítomní důstojníci naplno zoufalost celé situace. Rychlý německý vpád si vyžádal radikální způsob vyřešení situace, načež

<sup>417</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 140–141.

<sup>418</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 157.

<sup>419</sup> STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan, pozn. 20, s. 147.



ale důstojníci „zůstali nad prázdnými skříněmi a stoly s těžko popsatelnými pocity přímo divoké vnitřní bolesti nad děsivým přízrakem budoucna.“<sup>420</sup>

Toho dne zuřila venku od samého rána vánice, která propukla přímo ve sněhovou bouři, právě když táhl německý prapor ulicemi ke kasárnám. „*Tehdy jsme viděli německé vojáky bez plášťů, v lehkých poměrně stejnokrojích, ozbrojené po zuby, avšak skřehlé do nemožnosti. Rychle se uchýlovali do závětrí v kasárnách, rozeběhli se po místnostech, do vojenského zátiší, dokonce voják na stráži odešel ze svého stanoviště do prodejny zátiší, kde mu kynula možnost dostat něco k jídlu.*“<sup>421</sup> Po obsazení kasáren, v nichž měla nyní posádka omezen pohyb, byly po celém nádvoří rozmístěny kulomety. Z důstojnického sboru bylo vybráno asi dvanáct rukojmích, kteří byli poté internováni ve společné místnosti ve Štefánikových kasárnách. Mužstvo v plné zbroji, se všemi zbraněmi, ale s různými pocity, naposledy vyšlo na nádvoří kasáren po vydání nařízení k odzbrojení pluku. Na povel „*V kozly zbraň!*“ zanechali vojáci pušky, složený kulometný materiál a střelivo a vrátili se do svých ubikací.<sup>422</sup>

Druhý den dostali vojáci průkazy na volný pohyb v obvodu posádky, přičemž jim bylo nařízeno odevzdat osobní zbraně. Pistole byly uloženy v kanceláři německého posádkového velitele, zřízené z dosavadního posádkového velitelství a čtvrtého dne opět vráceny (kromě těch, které byly armádních vzorů). Rukojmí byli propuštěni a zaveden byl konečně i volný pohyb všech příslušníků československé armády v celé posádce.<sup>423</sup>

Od svého příchodu do města si Němci počínali jako skuteční zloději, ale jejich řádění nemohli turnovští vojáci nijak zabránit. Německý velitel si okamžitě vyžádal klíče od skladišť, v nichž se kromě vojenského materiálu a techniky nacházely cenné zásoby zdravotnického zboží, léků, příkrývek, oděvů apod. Skladiště byla ve dne v noci drancována, až byla po čtrnácti dnech úplně vymetena. Veškerou složenou výzbroj a střelivo od jednotek zprvu Němci převáželi do místní sokolovny, zásoby z kasáren později Němci odvezli v pancéřových autech neznámo kam.<sup>424</sup>

Německému okupačnímu vojsku v Turnově velel podplukovník, který se později usadil v kanceláři městského starosty. Nikdo ho nikdy nespatriil na veřejnosti, vyjma v jeho kanceláři nebo v jídelně restaurace „Belgický dvůr“, kde se stravoval. Hostinského údajně tenkrát požádal, aby mu jídlo připravoval na později, až nebude v restauraci tolik českých hostů, neboť v jejich společnosti mu prý nebylo právě příjemné.<sup>425</sup> Do konce března odešla

<sup>420</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 146.

<sup>421</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 145–147.

<sup>422</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 148.

<sup>423</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 149–151.

<sup>424</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 149

<sup>425</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 150–151.

okupační jednotka do Liberce a v Jizerských kasárnách se ubytoval motorizovaný policejní oddíl. Pravidelně projížděl a hlídkoval v okolí Turnova a než byl začátkem června odvolán, nedošlo v posádce k významnějším incidentům.<sup>426</sup> Mezi příslušníky české a německé armády nevznikaly žádné konflikty snad také proto, že bývalá turnovská posádka se kontaktu s okupanty nepokrytě vyhýbala. „*Příslušníci německé armády se snaží navázati styky, ale nikde nenacházejí žádného přijetí. Nikdo s nimi nepromluví, každý se od nich odvrací.*“ Podobná atmosféra panovala i mezi civilním obyvatelstvem Turnova. Když před kasárna vyšla německá plukovní hudba a začala hlasitě vyhrávat, kromě dětí několika zvědavců se nikdo ani nezastavil k poslechu, a tak hudba hrála na liduprázdném prostranství. „*Na ulicích i veřejných místnostech si nikdo Němců nevšimá a je jim to samotným divné a trapné.*“<sup>427</sup>

Vstup hitlerovských vojsk do českých zemí definitivně ukončil existenci samostatné československé armády. Říše oficiálně převzala nad protektorátem „vojenskou ochranu“ a vzápětí byla započata likvidace československého vojska pod dohledem zplnomocněnce německé branné moci u říšského protektora a za pomoci protektorátní vlády. Celý proces měl být dokončen k 30. září 1939. Útvary zbraní a služeb, ústavy, zemská vojenská velitelství a velitelství divizí musely být rozpuštěny už do 31. července. K tomuto datu zaniká i pěší pluk 44 a Vojenské telegrafní učiliště v Turnově.<sup>428</sup> Likvidace pěšího pluku 44 započala propuštěním nejmladšího ročníku – nováčků, kteří nastoupili v říjnu 1938. Byly uzavřeny osobní doklady vojáků, veškerý spisový materiál byl utříděn, zabalen a připraven k odeslání do Prahy. Likvidaci prováděli gázisté s dělesloužícími poddůstojníky a po celou dobu probíhala klidně.<sup>429</sup>

Poté, co tisíce československých důstojníků a poddůstojníků přišly o své zaměstnání, docházelo k jejich penzionování nebo přearování do civilní sféry. Zbraně a vojenskou bojovou techniku převzala německá armáda. Nově vzniklé vládní vojsko, jehož formování dle nařízení protektorátní vlády začalo už 25. července 1939, představovalo pouhou symbolickou jednotku bez vojenského významu. Vojáci byli zpočátku vyzbrojeni jen dřevěnými maketami pušek, což představovalo nejhlubší stupeň pokoření československé armády. Jako „doprovodná služba“ mohlo vládní vojsko plnit pouze některé výpomocné služby, tedy nikoliv úkoly bojového charakteru.<sup>430</sup>

V turnovských Štefánikových kasárnách se usadila jezdecká a cyklistická rota praporu 8, jehož velitelství s pěší technickou rotou bylo dislokováno v jičínských kasárnách

<sup>426</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 151.

<sup>427</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 157–158.

<sup>428</sup> BÍLEK, Jiří, et al., pozn. 24, s. 560.

<sup>429</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 152.

<sup>430</sup> BÍLEK, Jiří, et al., pozn. 24, s. 560.

V Lipách. Prapor, jenž tvořilo 21 důstojníků a 420 vojáků s 25 koňmi, spadl pod inspektorát II. V Jizerských kasárnách byly částečně upraveny byty pro ženaté vojáky, pro gážisty dokonce městské zastupitelstvo schválilo stavbu nových činžovních domů.<sup>431</sup> V kasárnách sídlila také německá posádka wehrmachtu, o jejíž činnosti během války však prameny mlčí.<sup>432</sup>

## 6.7. Konec druhé světové války v Turnově

Působení německé posádky v Turnově je v pramenech přibliženo až v souvislosti s květnovým povstáním na Semilsku, když místní německá pohotovost v odpoledních hodinách 3. května 1945 několikrát vyklidila turnovské náměstí a následně vyhlásila zákaz nočního vycházení. Zvýšené napětí pokračovalo ještě druhého dne, 5. května už vypuklo povstání i v Turnově, kde od rána panovala vzrušená nálada. Ve spořitelně nejprve došlo k přestřelce, a pak se rozhořel opravdový boj o most přes Jizeru (směrem k hlavnímu nádraží). Střelba ustala krátce před polednem, načež bylo do šesti hodin vyhlášeno příměří, během něhož se o bezpečnost a klid ve městě starali turnovští občané sami. Zástupci města se zatím snažili dohodnout se s německou posádkou o jejím odzbrojení, ale jednání nebylo úspěšné. Druhý den se sešel revoluční okresní národní výbor a vydal provolání k občanům o ustavení Okresního národního výboru v Turnově.

Následujícího dne se situace opět změnila, když německá posádka zajala místní policii a četnictvo jako rukojmí, obsadila město a požadovala propuštění všech Němců. Protože centrum města měli v rukou Němci a stále tudy projížděly další a další německé kolony směrem na Liberec, odjeli členové národního výboru raději do nedalekého Vesce, odkud řídili své další aktivity.

K německé kapitulaci konečně došlo až 9. května, Rudá armáda dorazila do Turnova o den později. V rámci kapitulčních podmínek musela německá posádka odevzdat všechny zbraně, munici a jiné součásti válečného materiálu včetně všech motorových vozidel – vše nepoškozené – do rukou národního československého vojska. Vozidla pro raněné, nemocné a odvoz zásob potřebných pro stravování jí byla ponechána. Po dobu odevzdávání válečného materiálu bylo příslušníkům bývalé říšské branné moci nařízeno zůstat v budově kasáren i s rodinami. Německá posádka také nesla odpovědnost za každé poškození československého státního objektu a jiného zařízení, stejně jako za život československého vojáka, či občana. Bývalé německé správní orgány měly odevzdat výkonnou

<sup>431</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 11–12.

<sup>432</sup> „A tak plynul život v posádce a příslušníci raději hledali vyhnutí styku s Němci, než si jich nějak blíže všimati. Nelze tudíž nijak zjistiti názvy okupačních jednotek, v Turnově během války.“ Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 157–158. Německé vojenské útvary ve válečném Turnově nezmiňuje ani Vladimír Novák v uvedené publikaci *Armáda v Liberci a Libereckém kraji*.

moc do rukou místního národního výboru, přičemž měla být zachována veškerá zařízení v místnostech s příslušnými administračními pomůckami a ústavním materiálem.<sup>433</sup>

V červnu 1945 byla kasárna z nařízení ministra národní obrany Ludvíka Svobody přidělena Spojovacímu učilišti (dříve Vojenské telegrafní učiliště) a musela být proto vyklizena. Vykonání tohoto opatření reálně znamenalo vystěhovat celé rodiny, které zde bydlely během války. Spojovací učiliště pod vedením plukovníka Otakara Starého zde působilo až do září 1946, kdy bylo přemístěno do Nového Mesta nad Váhom. Do Turnova se vrátil náhradní prapor pěšího pluku 44, jenž obnovil svou činnost v Liberci v létě 1945 a 1. října téhož roku byl přecíslován na pěší pluk 30. Třicátého září 1946 byl do Turnova také redislokován Spojovací pluk 1 z Jaroměře, který zde působil až do roku 1950.<sup>434</sup>

## 6.8. Vojenské osobnosti Turnova

V řadách rakousko-uherské i československé armády bojovalo během světových válek mnoho turnovských mužů, vojáků i nevojáků. Někteří měli štěstí a vrátili se zdraví zpět ke svým rodinám, jiní utrpěli těžká zranění, která z nich udělala mrzáky. Válka jde vždy především ale ruku v ruce se smrtí, kdy kosí zbabělé i odvážné. Závěr kapitoly bych tímto chtěla věnovat krátké vzpomínce na padlé turnovské hrdiny obou světových konfliktů. První z nich bojoval ve službách hroutící se monarchie a zemřel na evropském bojišti pouhý týden po vzniku samostatného Československa, druhý svůj život položil za jeho záchranu. Čest jejich památce!

### 6.8.1. Nadporučík Vojtěch Plíva

Vojtěch Plíva se narodil 22. srpna 1888 v Přepěřích u Turnova v rodině řídícího učitele z Malého Rohozce. V roce 1907 absolvoval gymnázium v Jičíně a poté studoval na filozofické fakultě pražské univerzity. Jednoroční vojenskou službu si odbyl v tyrolském Tridentu jako důstojnický zástupce. Po vojně se vrátil ke studiím, v roce 1912 dokonce studoval na slavné pařížské Sorbonně. Vykonal státní zkoušku z francouzštiny a němčiny a v letech 1913–1914 působil na reálce v Turnově, poté na Královských Vinohradech.

Po vypuknutí první světové války odešel 27. července 1914 na frontu. Sedmého září 1915 byl na Zlaté Lípě v Haliči lehce zraněn a po vyléčení byl přidělen do zajateckého tábora v Caricyně. Zde se dobrovolně přihlásil s dalšími 72 českými zajatci do srbské divize, načež byl převelen do Oděssy a jmenován poručíkem. Staral se o podporu českosloven-

<sup>433</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 12.

<sup>434</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 12. Srov. FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 13.

ské Národní rady, a jak svědčí jeho deník, který byl po jeho smrti nalezen, posílal jí ze své sbírky 232 rublů. Z Oděsy odjel 16. srpna 1917 přes Archangelsk do Francie.

Koncem října byl vyslán s generálem Rašičem a majorem Novakovičem do kanceláře československé Národní rady v Paříži, kde byli přijati dr. Sychravou a dr. Benešem. Po návratu ke svému pluku se zúčastnil bojů s Bulhary. Koncem ledna 1918 byl znovu vyslán přes Athény, korintský průplav, Korfu, Gallipoli, Řím a Janov do Paříže k ujednání s československou Národní radou. V květnu byl přidělen na frontu k Verdunu, kde se zúčastnil bojů proti Němcům. Nadporučík Plíva zemřel 25. října 1918 v ambulantní nemocnici I/21 Somme-Py, Marne na následky zranění z boje u Terronu. Ztráty československé brigády byly v těchto bojích značné – celkem zde padlo 27 důstojníků a 1 150 mužů. Vojtěch Plíva je pochován v Somme-Py spolu se svými hrdinnými druhy z této bitvy.<sup>435</sup>

### **6.8.2. Štábní kapitán Emil Dolenský**

Emil Dolenský se narodil 11. května 1899 ve Velkých Hamrech (okres Semily). Jako osmnáctiletý mladík vstoupil do bojů první světové války na italské Piavě, kde byl raněn. Po vzniku samostatného Československa se coby dobrovolník účastnil bojů na Slovensku, načež se definitivně rozhodl spojit svůj život se službou v československé armádě. Odešel do Liberce, kde zastával funkci velitele čety, plukovního pobočníka a od roku 1935 zpravodajského důstojníka.

V roce 1939 se stal členem Obrany národa na Turnovsku. Pro svou zpravodajskou činnost v československé armádě byl v roce 1942 totálně nasazen na práci u firmy Omat v Turnově, ale po celou dobu okupace pokračoval v odbojové činnosti. Na jaře 1944 byl zapojen londýnskou exilovou vládou do celostátního odbojového hnutí pod krycím jménem „Ametyst“. Velitelem okresů Turnov a Semily byl major Karel Cerman (krycím jménem „Krystal“) a Dolenský vystupoval jako jeho zástupce.<sup>436</sup> S pomocí několika spolehlivých důstojníků a četníků měl provést v turnovském okrese evidenci vojáků pro budoucí sabotážní a bojové akce, v prosinci ho ale Němci zatkl. Nejprve byl vězněn v Kartouzích, a poté v terezínské Malé pevnosti. Po osvobození republiky spojeneckým vojskem se vrátil s podlomeným zdravím, na němž se kromě skvrnitého tyfu podepsalo hlavně nelidské mučení, které zažil ve vězení. Za tři týdny po návratu domů zemřel. Štábní kapitán Emil Dolenský je pochován na městském hřbitově v Turnově.<sup>437</sup>

<sup>435</sup> KULICH, Václav, pozn. 184, s. 24–25.

<sup>436</sup> MÁLKOVÁ, Žaneta, pozn. 34, s. 67.

<sup>437</sup> Vojenský historický archiv Praha, pozn. 233, s. 156–157.

## 6.9. Vojenská posádka v Turnově a Liberci

Historie stálého vojska v Turnově se začala psát až od roku 1882, tedy celých patnáct let po založení posádky liberecké. Umístění vojenských útvarů v Liberci mělo své důvody jak ve strategické příhraniční poloze, kvůli níž se zde v průběhu staletí opakovaně srocovala anebo tudy alespoň procházela domácí i nepřátelská vojska, tak především v prohrané válce Habsburků s Pruskem v roce 1866. Významnou polohu měl i Turnov, kde se vojáci usadili pro změnu po reformě branného zákona z roku 1882, jež rozšiřovala počty pěších pluků c. k. armády. Městem procházela stará obchodní stezka, díky které se Turnov zařadil mezi důležité dopravní křižovatky v zemi – a ostatně zůstal jí dodnes.

Libereckou a turnovskou vojenskou posádku spojovalo několik jevů. V první řadě přítomnost vojáků pomáhala ve městě i jeho blízkém okolí zajistit klid a bezpečnost, které byly nezřídka narušovány v rámci rostoucího česko-německého antagonismu. Stálý pobyt vojska je samozřejmě třeba hodnotit i z finančního hlediska – jako to bývalo běžné, měla vojenská posádka nezanedbatelný ekonomický význam, jelikož armáda pro své potřeby využívala služeb místních podnikatelů a živnostníků, u kterých se vojáci stravovali, oblékali i bavili. V neposlední řadě je nutné zmínit i společenskou stránku dislokované posádky – vojsko mělo své vlastní kulturní a sportovní instituce (kino, knihovnu, sportovní oddíly a kroužky) s nimiž připravovalo i pro civilní obyvatelstvo nejrozličnější představení, přednášky, či závody. Slavnostní koncerty vojenské hudby byly také vždy velkou kulturní událostí pro celé město. Velmi oblíbené byly i vojenské přehlídky a průvody, často pořádané k výročí významných dějinných událostí. Díky relativní blízkosti hranic a výhodné poloze na pardubicko-liberecké dráze měli zdejší obyvatelé velmi blízko k válečným událostem – do země tudy vstupovala nepřátelská vojska a na nádražích se střídaly slavnostní jednotky před odjezdem na frontu i vracející se smutné zástupy raněných. První a druhá světová válka svým průběhem obě posádková města provázala, jejich budoucí vývoj se však již rozešel zcela odlišným směrem.

Liberecká posádka se svými vojáky působí ve městě dodnes. Po válce se podařilo obnovit slavný domácí pěší pluk 44, který v průběhu nadcházejících desetiletí vystřídal útvarů nové. S transformací a profesionalizací Armády České republiky mnohé z nich zanikly a v současnosti navazuje na tradice chemických jednotek místní posádka 31. brigáda radiační, chemické a biologické ochrany (31. brchbo), elitní chemická jednotka, začleněná do jednotek NATO, která aktivně působí v oblastech současných válečných konfliktů.<sup>438</sup>

<sup>438</sup> V roce 1999 vznikla v Liberci první plně profesionální jednotka, 9. rota chemické ochrany. Brigáda chemické ochrany se stala plně profesionální 1. ledna 2004. 31. brigáda radiační, chemické a biologické

Mezinárodní význam liberecké chemické jednotky ukázaly již světové události v roce 1990 a 1991. Mužstvo si v Perském zálivu získalo svojí profesionalitou tak výbornou pověst, že po skončení operace byl o něj projevem nebývalý zájem a za získáním zkušeností poté přijždělo do Liberce mnoho zahraničních návštěv. U příležitosti 55. výročí nepřetržité přítomnosti chemického vojska v Liberci se konaly 7. – 9. září 2007 oslavy za účasti čelných představitelů celého kraje a příslušníků všech bývalých i současných chemických útvarů. Při této příležitosti byly na slavnostním nástupu brigády připnuty na bojový prapor pamětní stuhy Klubu vojenských důchodců a Vojenského sdružení rehabilitovaných Liberec.<sup>439</sup>

Význam turnovské posádky po druhé světové válce naopak pomalu klesal a po pádu komunistického režimu dostaly její kasárenské objekty zcela nový rozměr. S osvobozením Československa byla v Turnově rovněž obnovena činnost původní vojenské posádky a v průběhu nadcházejících let se zde vystřídalo několik vojenských součástí. Poslední vojenskou posádkou v turnovských kasárnách byla (od října 1968 po příchodu vojsk Varšavské smlouvy) 185. raketová brigáda tzv. Střední skupiny sovětských vojsk.<sup>440</sup> Doby, kdy existence vojenské posádky byla pro město velká čest, tímto v Turnově navždy pominuly. Stálé noční jízdy sovětské techniky po ulicích, ale i zpupnost některých důstojníků vyvolaly u obyvatel upřímný odpor. Odsun sovětské posádky se v polistopadových dobách stal pro město primární záležitostí. Osmého ledna 1990 žádali občané v petici nového prezidenta Václava Havla (coby vrchního velitele ozbrojených československých sil), aby „...po odchodu sovětské posádky z města nebyl do Turnova umisťován žádný čs. vojenský útvar a aby byly budovy kasáren i přilehlá zařízení předány městskému národnímu výboru, který by – v souladu s přáním turnovské veřejnosti – využil těchto uvolněných prostor pro potřeby kultury, školství a zdravotnictví.“<sup>441</sup> Žádosti bylo ihned vyhověno a turnovská kasárna s dalšími objekty, které využívala sovětská armáda, byla rekonstruována a připravena pro další účely. V letech 1990–2001 proběhla adaptace bývalých Jizerských kasáren na Obchodní akademii a Hotelovou školu Turnov. Bývalá Štefánikova kasárna prošla v letech 1993–1994 rozsáhlou rekonstrukcí a dnes v nich sídlí Základní školu Turnov.<sup>442</sup>

ochrany byla vytvořena k 1. červenci 2005. Vznik a začátky. In: *31. brigáda radiační, chemické a biologické ochrany Liberec* [online]. [vid. 2. 4. 2013].

Dostupné z: <http://www.cbrn-liberec.army.cz/2about/aboutus.html>

<sup>439</sup> NOVÁK, Vladimír, pozn. 3, s. 22–25.

<sup>440</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 14.

<sup>441</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 15.

<sup>442</sup> FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka, pozn. 38, s. 17–20.

## Závěr

Kasárna jako sídlo národní armády představují neodmyslitelnou součást Liberce, a to jak z architektonického, tak i z historického hlediska, neboť Liberec se po příchodu první stálé vojenské posádky v roce 1867 stal jedním z pyšných garnizónních měst, jehož vojáci bránili bezpečnost a čest místních občanů i obyvatel celého kraje. Vojáci zde působí dodnes a stále se mohou chlubit profesionalitou mezinárodního významu, a tak se – s ohledem na slavnou vojenskou minulost a přítomnost – může zdát absence odborného zpracování tohoto fenoménu téměř nepochopitelná.

Hlavní cíl diplomové práce spočíval v přiblížení historie libereckých kasáren od jejich dostavby v roce 1893 do závěru druhé světové války roku 1945. Časové rozpětí tématu bylo tedy přesně vymezené, nicméně pro pochopení důvodů, které vedly radní města k rozhodnutí vystavět mohutná kasárna, bylo třeba vrátit se zpět do minulosti až o několik staletí. Úvodní text stručně seznamuje čtenáře s nejdůležitějšími válečnými událostmi, které se v Libereckém regionu odehrály od husitských dob do roku 1866, kdy bylo Rakousko poraženo ve válce s Prusy. Vojenský debakl měl kromě přímých dopadů na celou habsburskou monarchii také rozhodující vliv na založení stálé vojenské posádky v Liberci, jež měla místním občanům do budoucna zaručit větší bezpečnost. Prvním, i když zatím pouze přechodným „domovem“ libereckých vojáků se ještě před dislokací prvních útvarů v roce 1867 stala bývalá Demuthova továrna. Provázání prudce se rozvíjejícího textilního průmyslu, jenž Liberec tolik proslavil, s počátky ubytování vojska ve městě, považuji za více než symbolické. Historie libereckého textilního podnikání je dozajisté již poměrně obsáhle zpracována, avšak dalším objektem případného bádání by se mohla stát právě továrna Franze Demutha ve spojitosti s rakousko-uherskou armádou.

Stavební rozmach Liberce v poslední třetině 19. století vyvrcholil vybudováním velkolepého centra českých Němců, jehož monumentální veřejné budovy jsou dodnes chloubou Liberečanů. Architektura tohoto období se dlouhodobě stává předmětem odborného zájmu, kasárenské komplexy jsou však zcela opomíjeny, anebo jsou zmiňovány jenom okrajově v souvislosti se svými slavnějšími „sousedy“, jako je muzeum či bývalé městské lázně. Význam založení kasáren pro urbanistický vývoj Liberce zůstává nedocenen, ačkoliv jejich výstavba zásadně přispěla ke kultivaci dosud nevyužívaných ploch. Jak uvádím ve své diplomové práci, právě díky kasárnám zavládl v této oblasti čilý stavební ruch, který dal vzniknout části dodnes obdivovaného tzv. zahradního města. K libereckým kasárnám nebyl do dnešních dnů vytvořen ani stavebně-historický popis budov, jehož výsledkem by bylo fundované pojednání o architektuře těchto objektů. V diplomové práci jsem tak možná jako první vytvořila základní charakteristiku architektonického ztvárnění



Dolních a Horních kasáren, jejíž detailní provedení snad bude pro stavební historiky do budoucnosti představovat velkou výzvu. Další přínos své diplomové práce spatřuji v podání výkladu o vývojových tendencích v dějinách ubytování vojska, jelikož s mým hlavním předmětem zájmu přímo souvisí. V počátcích své badatelské činnosti jsem chtěla v první řadě porozumět zákonitostem, které ovlivňovaly vzhled kasárenských staveb, pokud jsem měla vytvořit studii o kasárnách v Liberci. Téma vojenského stavitelství ovšem bývá redukováno hlavně na charakteristiku opevněných měst (např. Terezín, Olomouc) či pohraničního opevnění budovaného před druhou světovou válkou a potřebné informace jsem získala až ve Vojenském historickém ústavu v Praze. Výsledný text považuji za vhodné doplnění celé druhé kapitoly pojednávající o architektuře libereckých kasáren a ocení ho především zájemci o tuto problematiku. Jakoby zapomenuti zůstávali i vlastní tvůrci kasárenských objektů, totiž architekti a stavitelé, bez jejichž precizně odvedené práce by komplexy nikdy nestály. Přestože patřili ve svém oboru k nejlepším, což ostatně dokládá samotná účast na tomto velkorysém stavebním projektu, bývají v architektonických publikacích, odborných článcích a biografických slovnících v lepších případech pouze zmíněni. Výjimkou je postava architekta Ernsta Schäfera, jehož životopis se dá sestavit již z několika zdrojů. Informace k hlavnímu městskému architektu Adolfu Kaulfersovi se naopak omezují na více než stručná sdělení o tom, kdy a jakou budovu projektoval. Sebrané faktografické „střípky“ k osobnostem architektů a stavitelů libereckých kasáren jsem se proto pokusila složit do souvislého textu, čímž vznikl alespoň souhrnný přehled o jejich působení v Liberci, jenž otevírá možnosti dalšího vědeckého zpracování.

Pokud zvolím poněkud nadnesenou formulaci, tak kasárna bez vojáků jsou jako ruka bez prstů. Tato fráze je spíše žurnalistického rázu, nicméně přesně vystihuje vzájemnou důležitost obou subjektů a podle tohoto obrazného principu jsem přistupovala k vytváření třetí kapitoly věnující se působení vojenské posádky v Liberci během první a druhé světové války. Na vojáky jsem nenahlížela jen jako na bezejmenné postavy nebo na vraždící stroje, slepě vykonávající rozkazy nadřízených, nýbrž jako na skupinu odvážných mužů, kteří pro obranu vlasti nasazovali svůj život. V průběhu studia pramenů a literatury se mi stále více odkrýval jedinečný svět této společenské skupiny, čímž získávaly mnohem komplexnější a barvitější podobu celé dějiny Libereckého regionu. Často diskutovaná problematika česko-německého soužití navíc dostala zapojením vojenského živlu další rozměr, neboť i v armádě hrála během vypjatých momentů důležitou roli národnost. Pro kompletní seznámení čtenáře s libereckou posádkou jsem v souvislém vyprávění uvedla všechny rakousko-uherské a následně československé vojenské útvary, které sídlily v libereckých kasárnách a zároveň jsem popisovala těžký život vojáků na frontě a společenské dění

v Liberci. Výrazný zlom v organizaci vojska a jeho celospolečenského vnímání přineslo vyhlášení samostatného Československa po skončení první světové války v roce 1918. Neopomněla jsem vysvětlit reformní proces unifikace nově ustavené Československé branné moci, díky němuž se armáda transformovala v moderní ozbrojenou státní sílu. Velký důraz jsem kladla na vyjasnění nové interpretace vojska, jeho národního významu pro stát i osobního přístupu k vojákům ze strany místních občanů. S upřímným zaujetím jsem poznávala především každodenní život libereckých vojáků odehrávající se nejen za zdmi kasáren, ale i v rámci společenského dění v celém městě. V dosud odborně zpracované historii liberecké posádky představuje soukromý život jejích členů spíše okrajovou záležitost a na vojáky je stále běžně nahlíženo jako na řadové profesionály žijící a umírající pro československý stát. V závěru třicátých let 20. století naopak odvaha, statečnost a kvalitní výcvik vojáků získaly na významu, když československá armáda čelila útokům nacistického nepřítele. Osudné události let 1938–1939 již jsou v rámci vojenských dějin Liberecka kvalitně zpracovány, stejně jako závěr druhé světové války a s ním spojené osvobození Československa. „Prázdným místem“ v dějinách libereckých kasáren tak zůstává období let 1939–1945, kdy zde pobývalo německé vojsko.

Čtvrtou kapitolu jsem od počátku koncipovala hlavně jako faktografický výklad organizačních změn, jimiž prošla liberecká posádka a potažmo i kasárna v důsledku obou celosvětových konfliktů. Mohla jsem tak podrobněji charakterizovat jednotlivé vojenské útvary, které byly v libereckých kasárnách dislokovány v návaznosti na státoprávní uspořádání země nebo mimořádná válečná opatření. Předchozí text, který obsáhleji popisoval leckdy dramatické i všední působení vojska, je tímto dle mého názoru vhodně doplněn informacemi spíše technického směru, které právě v publikacích s vojenskou tematikou převažují. Oba přístupy k pojetí vojenských dějin pokládám za stejně důležité a při vytváření komplexní vědecké práce by myslím neměla „vyprávěcí“ část týkající se života vojáků převažovat nad technicky zaměřenou faktografií a naopak.

Jsem velice ráda, že jsem ve své diplomové práci mohla věnovat dostatečný prostor i několika výjimečným lidem, kteří jsou spojeni s libereckým vojskem anebo válečnými událostmi tohoto regionu. Konkrétně se jedná o MUDr. Václava Šamánka, plukovníka pěchoty Arnošta Hrbenského, divizního generála Josefa Janáčka, plukovníka pěchoty Otakara Zichu, brigádního generála Ladislava Kotíka, brigádního generála Stanislava Hněličku a Věru Kozákovou. Poslední jmenovanou, a zároveň jedinou ženou mezi muži-vojáky jsem do své práce zařadila nejen proto, že zosobňuje zcela jiný typ „bojovníka“, ale také proto, že její tragická smrt zásadně ovlivnila život části mé rodiny. Osudy této statečné mladé dívky výrazně přesahují hranice Dolní Smržovky, odkud pocházela, a přesto jí

dosud nebyl věnován dostatečný zájem vědecké veřejnosti. Rozsah diplomové práce ani její hlavní zaměření mi neumožňují vytvořit rozsáhlejší biografické studie, ale případným zájemcům se otevírá široká škála možností, jak toto téma uchopit a kvalitně zpracovat. Vlastní publikaci by si jistě zasloužili vojenští hrdinové z řad libereckého pěšího pluku 44, kteří až do posledních chvil bránili liberecký kraj před nacistickým agresorem.

Turnovská kasárna, na rozdíl od libereckých, dnes již svému účelu neslouží, bez jejich trvání za druhé světové války by však zůstala budoucnost liberecké vojenské posádky více než nejistá. Právě v Turnově našli liberečtí vojáci relativně bezpečné útočiště poté, co byli v říjnu 1938 vyhnáni ze své domovské posádky německými okupanty. Komparace turnovských a libereckých kasáren se tedy přímo nabízela už jen kvůli navzájem sdílené části historie, avšak společného toho měla obě severočeská města mnohem více, jak se ostatně zmiňuji v poslední kapitole diplomové práce, jež se turnovským vojenským areálem přímo zabývá. Liberečtí vojáci dál pokračují ve slavné tradici svých předchůdců a současnost původních kasárenských objektů v Turnově je nepochybně stejně optimistická. V jejich prostorách se totiž ozývá křik školáků, kteří si zde odbývají svou vlastní „vojenskou službu“, totiž povinnou školní docházku... Původně jsem zamýšlela porovnat libereckou posádku s posádkou jihlavskou, jež se podobně jako Liberec nacházela v oblasti s výrazným zastoupením německého obyvatelstva, nakonec jsem však zůstala „věrná“ severočeskému regionu, který se stal mým druhým domovem. Předložená diplomová práce je příspěvkem k regionální vojenské historii České republiky, neboť reprezentuje první komplexní zpracování minulosti libereckých kasáren, v bohaté mozaice libereckých dějin však zůstává pouhým střípkem.

## Seznam použitých zdrojů

### 1. Archivní prameny

#### Státní okresní archiv Liberec

Archiv města Liberec, Gd VI., Städtische Nothkaserne in Reichenberg

Archiv města Liberec, Gd VI., Landwehrartillerie-Kaserne Reichenberg

Archiv obce Růžodol, Kronika obce Růžodol I. 1896–1918

Městský národní výbor, Kronika města Liberce 1945–1949

#### Ústřední vojenský archiv Praha

Vojenský historický archiv Praha

Kroniky, Kronika pěšího pluku 44

### 2. Osobní prameny

Soukromý archiv Ing. Zdeňky Juklové, dokumenty k osobnosti Věry Kozákové

### 3. Literatura

ANDĚL, Rudolf, et al. *Libereckým krajem. Osobnosti*. Liberec: Liberecký kraj, 2007

BELDA, Josef. *Liberec v revolučním roce 1848*. Liberec: Krajské nakladatelství, 1959

BÍLEK, Jiří, et al. *Vojenské dějiny Československa*. III. 1. vyd. Praha: NV, 1987

BÍLKOVÁ, Libuše. *Střelecké štíty 1819–1862. Katalog výstavy ze sbírek Severočeského muzea v Liberci*. Liberec: Severočeské muzeum, 1993

BIMAN, Stanislav – MALÍŘ, Jaroslav. *Kariéra učitele tělocviku*. 1. vyd. Ústí nad Labem: Severočeské nakladatelství, 1983

BIMAN, Stanislav. Naplněný generační sen. Utvoření Velkého Liberce. In: *Fontes Nissae – Prameny Nisy*. I. Liberec: Technická univerzita, 2012, s. 12–17

Český antifašismus a odboj. *Slovníková příručka*. 1. vyd. Praha: NV, 1998

ČTVERÁČEK, Karel – MOHR, Jan. *Liberec. Mezi vzpomínkou a přítomností*. 1. vyd. Liberec: Knihy 555, 2001. ISBN 80-238-7667-8

FIDLER, Jiří – SLUKA, Václav. *Encyklopedie branné moci Republiky československé 1920–1938*. 1. vyd. Praha: Libri, 2006. ISBN 80-7277-256-2

FRANCŮ, Věra – MORÁVKOVÁ, Lenka. *Turnovské kasárny. Historie a současnost*. 1. vyd. Turnov: Základní škola Turnov, 2010

HAVRÁNEK, Jan. Sociální postavení a mravní kodex c. (a) k. důstojníka a úředníka. In: HOJDA, Zdeněk, PRAHL, Roman, eds. *Český lev a rakouský orel v 19. století. Böhmischer Löwe und österreichischer Adler im 19. Jahrhundert*. 1. vyd. Praha: KLP, 1996, s. 110–119. ISBN 80-85917-08-4

HEROUT, Jaroslav. *Slabikář návštěvníků památek*. 2. dopl. vyd. Praha: Středisko státní památkové péče a ochrany přírody Středočeského kraje, 1980

- HNĚLIČKA, Stanislav – ŠEBELKA, Jan. *Byl jsem tobruckou krysou. Vzpomínky válečného veterána*. 1. vyd. Praha: Akropolis, 2008. ISBN 978-80-7304-101-4
- HUS, Miroslav. *Uniformy naší armády od roku 1918*. Plzeň: Západočeské muzeum, 1996. ISBN 80-85125-82-X
- CHOCHOLOUŠKOVÁ, Hana. Archiválie střeleckých, vojenských a hasičských spolků uložené ve Státním okresním archivu Liberec. In: *Fontes Nissae – Prameny Nisy*. VII. Liberec: Technická univerzita, 2006, s. 190–198. ISBN 80-7372-146-5
- KARPAŠ, Roman, et al. *Kniha o Liberci*, 1. vyd. Liberec: Dialog, 1996
- KARPAŠ – Roman – MOHR, Jan – VURSTA, Radek. *Kouzlo starých pohlednic Liberecka*. 1. vyd. Liberec: Agentura 555, 1997. ISBN 80-238-1496-6
- KARPAŠOVÁ, Mária. Češi, Němci, Liberecko 1848–1918. In: *Kalmanach – Kruh autorů Liberecka*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2003, s. 2–6
- KARPAŠOVÁ, Mária. Deutschböhmen, vznik republiky, liberečtí Češi, SdP a Mnichov. In: *Kalmanach – Kruh autorů Liberecka*. Liberec: Kruh autorů Liberecka, 2004, s. 2–5
- KLEIN, Dieter. Vlivy vídeňské a mnichovské architektury na liberecké stavby. In: *Fontes Nissae – Prameny Nisy*. II. Liberec: Technická univerzita, 2001, s. 23–29. ISBN 80-7083-545-1
- Klub vojenské historie Rota Nazdar, Československá obec legionářská – Jednota Mladá Boleslav. *Neporažení. Osudy účastníků zahraničního odboje*, Bakov nad Jizerou: 2002
- KARPAŠ, Roman, et al. *Stalo se na severu Čech 1900–2000*. 1. vyd. Liberec: Nakladatelství 555, 2001. ISBN 80-86424-17-0
- KRÁL, Josef. *Parašutisté. Reportáže z okupace*. 1. vyd. Liberec: Severočeské nakladatelství, 1967
- KULICH, Václav J. *Paměti okresu turnovského za větové války a z doby státního převratu*. I. Turnov: Okresní správní komise, 1925
- KULICH, Václav J. *Paměti turnovského okresu za světové války a z doby státního převratu*. II. Turnov: Okresní správní komise, 1927
- KUPKA, Vladimír. *Stavitelé, obránci a dobyvatelé pevností*. 1. vyd. Praha: Libri 2005. ISBN 80-7277-254-6
- KVAČEK, Robert. *První světová válka a česká otázka*. 2. přeprac. a rozš. vyd. Praha: Triton 2013. ISBN 978-80-7387-635-7
- LUG, Viktor. *Die Stadt Reichenberg im Weltkrieg. Verlag des Vereines für Heimatkunde des Jeschken-Isergaues*. Reichenberg 1930
- MACKOVÁ, Marie. Voršilky v Liberci 1895–1918. In: *Fontes Nissae – Prameny Nisy*. VI. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2005, s. 38–85. ISBN 80-7372-007-8

- MOHR, Jan. Liberecký územní plán Camilla Sitteho z roku 1901. In: *Památky Libereckého kraje* 2009. Liberec: Národní památkový ústav. Územní odborné pracoviště v Liberci, 2009, s. 45–64. ISBN 978-80-903934-4-8
- NEVRLÝ, Miloslav. Hora tří jmen. In: *Ročenka Jizersko-ještědského horského spolku*. IX. Liberec: Jizersko-ještědský horský spolek, 2011 s. 8 – 28. ISBN 978-80-87095-06-5
- NEVRLÝ, Miloslav, et al. *Připomínky zašlých časů. Pomníčky Jizerských hor*. 1. vyd. Liberec: Jizersko-ještědský horský spolek, 2008. ISBN 978-80-87095-01-0
- NOVÁK, Alexandr, et al. *Vojenské ubytovací stavby*. Praha: Vojenský projektový ústav, 1955
- NOVÁK, Vladimír. *Armáda České republiky v Liberci a libereckém regionu. Historie a současnost*. Liberec: Vladimír Novák, 2004
- NOVÁK, Vladimír: *Armáda v Liberci a Libereckém kraji. Vojenské posádky, vojenské útvary, vojenská zařízení, vojenské školy*. 1. vyd. Liberec: Knihy 555, 2008. ISBN 978-80-86660-27-1
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. XIV. Praha: Jan Otto, 1899
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. XVII. Praha: Jan Otto, 1901
- OTTŮV SLOVNÍK NAUČNÝ. XXIV. Praha: Jan Otto, 1906
- PERNES, Jiří, et al. *Pod císařským praporem. Historie habsburské armády 1526–1918*. 1. vyd. Praha: Elka Press, 2003. ISBN 80-902745-5-2
- PRŮŠEK, Jaroslav. Šedesát let od posledních výstřelů v Tanvaldě. In: *Tanvaldský zpravodaj*. 5/XXIII. Tanvald: Městský úřad v Tanvaldě, 2005
- ROMAŇÁK, Andrej, et al. *Vojenské dějiny Československa*. II. 1. vyd. Praha: NV, 1986
- SÁČEK, Karel. Počátky ubytování vojska ve zrušených jezuitských kolejích. In: *Comotovia 2009. Sborník příspěvků z konference věnované 200. výročí regionálních vojenských akcí napoleonských válek (1809 – 2009)*. Chomutov: Albis international, 2010. s. 168–183. ISBN 978-80-86971-97-1
- SLAVÍK, Jiří. Dvojitě kasárny josefovské pevnosti. In: *Zprávy památkové péče*. 61/3. Praha: Státní ústav památkové péče, 2001, s. 57–64
- SLAVÍK, Jiří. Účel, řešení a proměny jednoduchých kasáren v Josefově. In: *Zprávy památkové péče*. 58/5. Praha: Státní ústav památkové péče, 1998, s. 144–148
- STANĚK, Tomáš. *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa 1918–1948*. 1. vyd. Ostrava: Amosium servis, 1992. ISBN 80-85498-04-9
- STARÁ, Marcela – ROUS, Ivan. Exkurs do nehluboké minulosti tří libereckých nákupních a multifunkčních center. In: *Sborník Národního památkového ústavu, územního odborného*

- pracoviště v Liberci*. Liberec: Národní památkový ústav, územní odborné pracoviště v Liberci, 2008, s. 112–122. ISBN 978-80-903934-1-7
- STEHLÍK, Eduard – LACH, Ivan. *Vlast a čest byly jim dražší nežli život*. 1. vyd. Dvůr Králové nad Labem: FORTprint, 2000. ISBN 80-86011-12-7
- STEJSKAL, Libor – STEJSKAL, Jan. *Drama '38. Opevnění, Češi a Němci, mobilizace na Liberecku v roce 1938*. 1. vyd. Liberec: Knihy 555, 2003. ISBN 80-6660-02-8
- SVOBODOVÁ, Jana. *Brněnský hrad a brněnská kasárna v lidové písni*. In: Forum Brunense – Sborník prací Muzea města Brna. 1995–1996. Brno: Muzeum města Brna, 1996, s. 171–180. ISBN 80-901969-0-X
- ŠRÁMEK, Pavel. *Ve stínu Mnichova. Z historie československé armády 1932–1939*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 2008. ISBN 978-80-204-1848-7
- ŠŤOVÍČEK, Jan. Jan Neruda a Liberec. In: *Zprávy České besedy. Sborník krajanského sdružení rodáků a přátel Liberecka*. 50. Liberec: Česká beseda, 1984
- TECHNIK, Svatopluk. Liberecká architektura v období secese. In: *Liberec. Ročenka liberecké architektury*. II. Liberec: Občanské sdružení Cesty, 2006, s. 16–31
- TECHNIK, Svatopluk. *Liberecké domy hovoří*. I. Liberec: Komise cestovního ruchu, 1992
- TECHNIK, Svatopluk. *Liberecké domy hovoří*. II. Liberec: Úřad města Liberce, 1993
- TECHNIK, Svatopluk. *Liberecké domy hovoří*, III. Liberec: Úřad města Liberce, 1995
- TECHNIK, Svatopluk. *Liberecká náměstí*. Liberec: Česká beseda, 1996
- TECHNIK, Svatopluk. Stavební památky Liberce. Romantismus a historismus. Veřejné budovy. In: *Zprávy České besedy. Sborník krajanského sdružení rodáků a přátel Liberecka*. 62. Liberec: Česká beseda, 1988
- UMLAUF, Václav, ed. *Střed Liberce v proměnách staletí*. 1. vyd. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2011. ISBN 978-80-7372-804-5
- VLČEK, Pavel, et al. *Encyklopedie architektů, stavitelů, zedníků a kameníků v Čechách*, Praha: Academia, 2004. ISBN 80-200-0969-8
- ZEMAN, Jaroslav. *Liberec. Urbanismus, architektura, industriál, pomníky, objekty, památky*. Liberec: Knihy 555, 2011. ISBN 978-80-86660-33-2

#### **4. Studentské práce**

- DOSTALÍK, Jan. *Architekt Max Kühn*. Diplomová práce. Brno: Masarykova univerzita, Filozofická fakulta, 2006
- MÁLKOVÁ, Žaneta. *Odbojová činnost v okrese Semily v letech 1939–1945*. Diplomová práce. Pardubice: Univerzita Pardubice, Fakulta filozofická, 2009
- STEHLÍK, Miroslav. *Vojenská správa v 1. polovině 20. století*. Bakalářská práce. Brno: Masarykova univerzita, Právnická fakulta, 2012

## 5. Internetové zdroje

<http://csol-lib.webnode.cz/clanky/odbojari-liberecko/plk-stanislav-hnelicka/> [vid. 2. 3. 2013]

[http://krkonose.krnap.cz/index.php?option=com\\_content&task=view&id=10166&Itemid=30](http://krkonose.krnap.cz/index.php?option=com_content&task=view&id=10166&Itemid=30) [vid. 4. 1. 2013]

<http://liberec-reichenberg.net/stavby/karta/nazev/132-domovina> [vid. 2. 5. 2013]

<http://liberec-reichenberg.net/autori/karta/jmeno/41-ernst-schafer> [vid. 2. 5. 2013]

[http://www.vejr.cz/regiz/archiv/historie/ln\\_posadky.html](http://www.vejr.cz/regiz/archiv/historie/ln_posadky.html) [vid. 10. 10. 2012]

[http://1914.valka.cz/pages/seznam\\_jednotek-CR.php](http://1914.valka.cz/pages/seznam_jednotek-CR.php) [vid. 31. 1. 2013]

[http://www.sobinov.info/t-3\\_josef-janacek-diviz%20ni-general](http://www.sobinov.info/t-3_josef-janacek-diviz%20ni-general) [vid. 22. 3. 2013]

<http://www.sobinov.info/zvyklosti/25-kdo-byl-divizni-general-josef-janacek.pdf> [vid. 22. 3. 2013]

<http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=2076> [16. 7. 2013]

<http://www.acr.army.cz/historie/-10111/> [vid. 3. 2. 2013]

[http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_49.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_49.htm) [vid. 31. 1. 2013]

[http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_54.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_54.htm) [vid. 31. 1. 2013]

[http://vojenstvi.cz/vasedotazy\\_82.htm](http://vojenstvi.cz/vasedotazy_82.htm) [vid. 31. 1. 2013]

<http://horskyspolek.cz/files/Rocenka%202010N.pdf> [vid. 1. 3. 2013]

<http://forum.valka.cz/viewtopic.php/t/47340> [vid. 31. 1. 2013]

[http://www.valka.cz/clanek\\_10531.html](http://www.valka.cz/clanek_10531.html) [vid. 31. 1. 2013]

<http://www.mocr.army.cz/informacni-servis/veterani/vlci-mak---symbol-vzpominky-15291/> [vid. 15. 11. 2012]

<http://www.kvh-lbc.wz.cz/Pages/clanek1.htm> [vid. 20. 1. 2013]

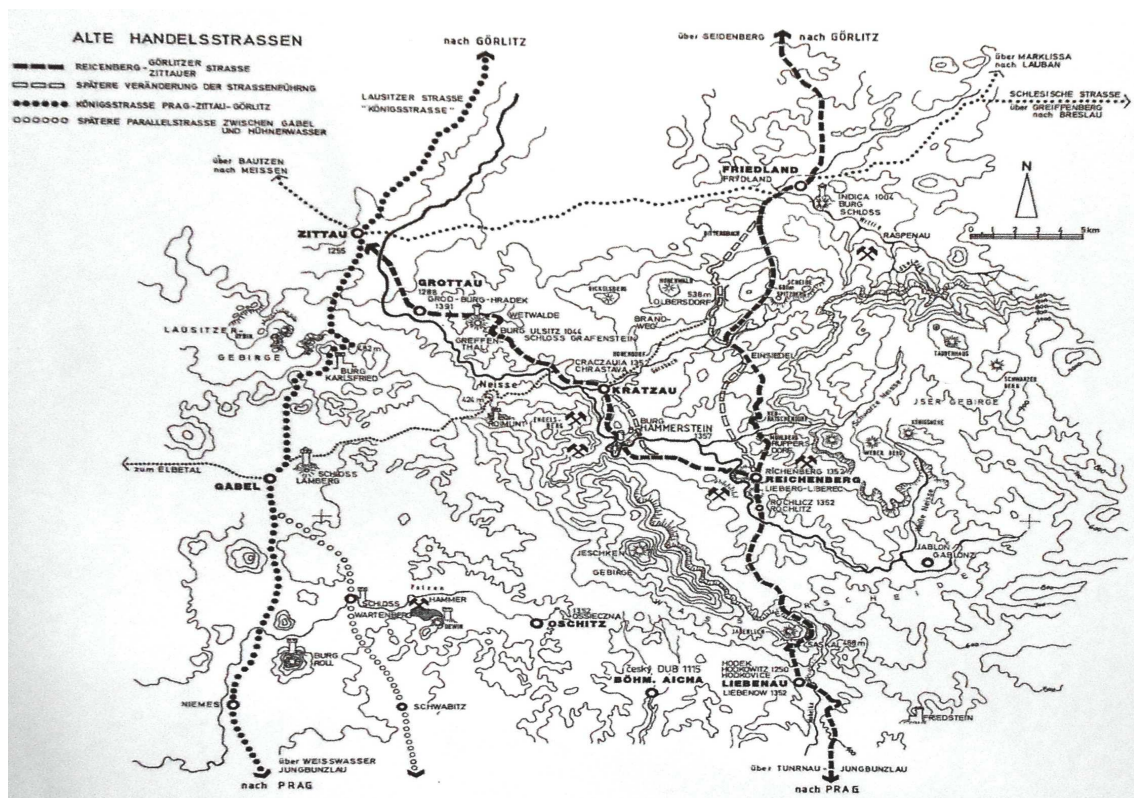
<http://www.cbrn-liberec.army.cz/2about/aboutus.html> [vid. 2. 4. 2013]

<http://dejinyasoucasnost.cz/archiv/2007/3/-zdrzet-se-pohlavniho-styku-neboli-/> [vid. 2. 5. 2013]

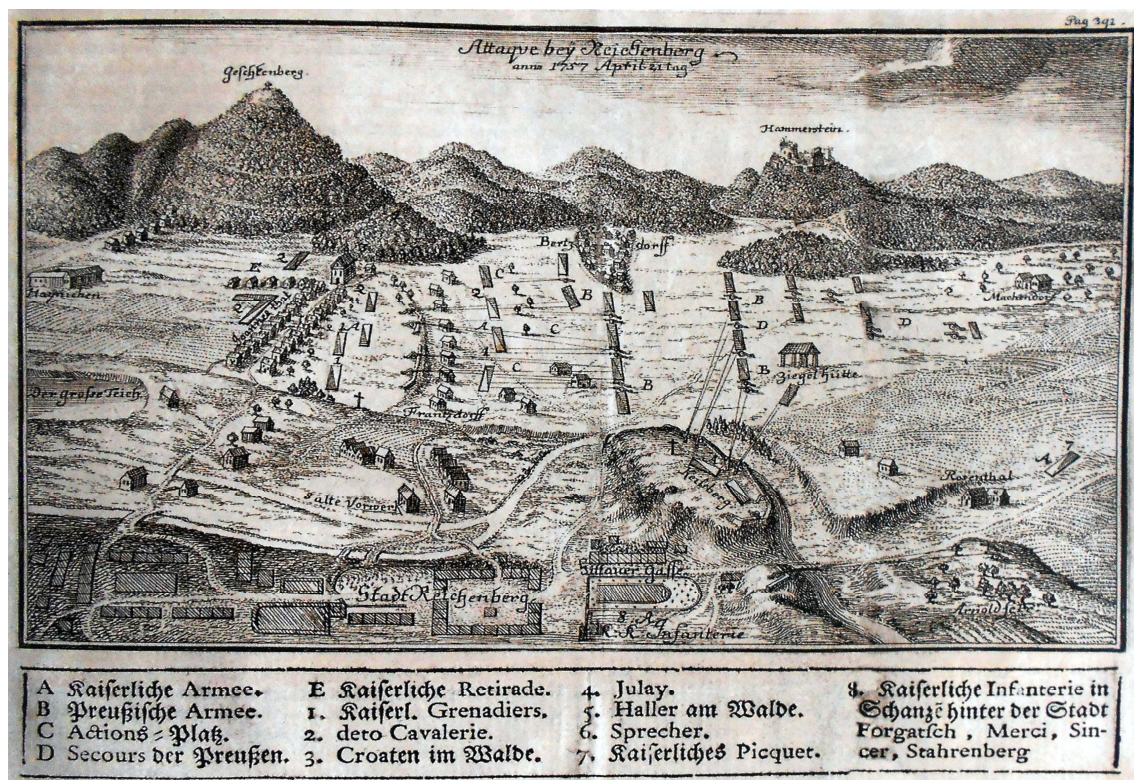
[http://zdvorily.wz.cz/strobl\\_120707.pdf](http://zdvorily.wz.cz/strobl_120707.pdf) [vid. 12. 12. 2013]



## Obrazové přílohy

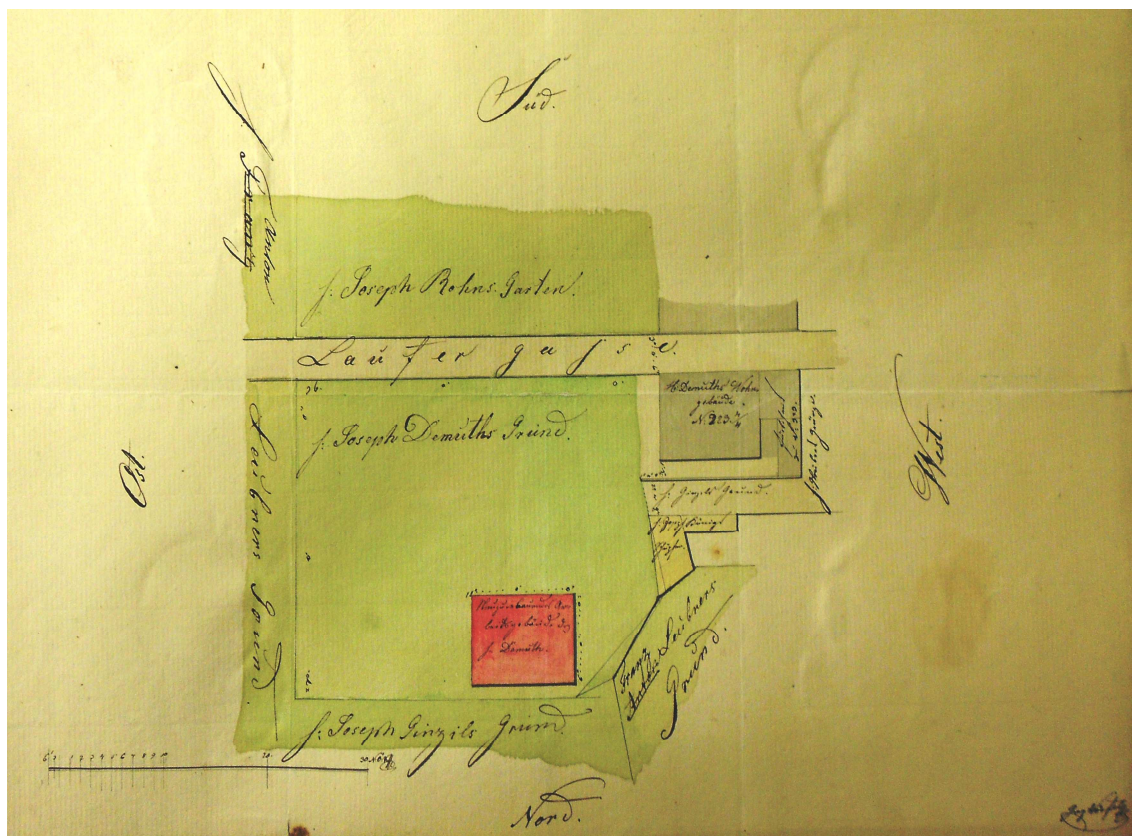


Obr. 1 – Průběh významných obchodních cest do Prahy, Žitavy, Žořelce a Míšeň Libereckou kotlinou

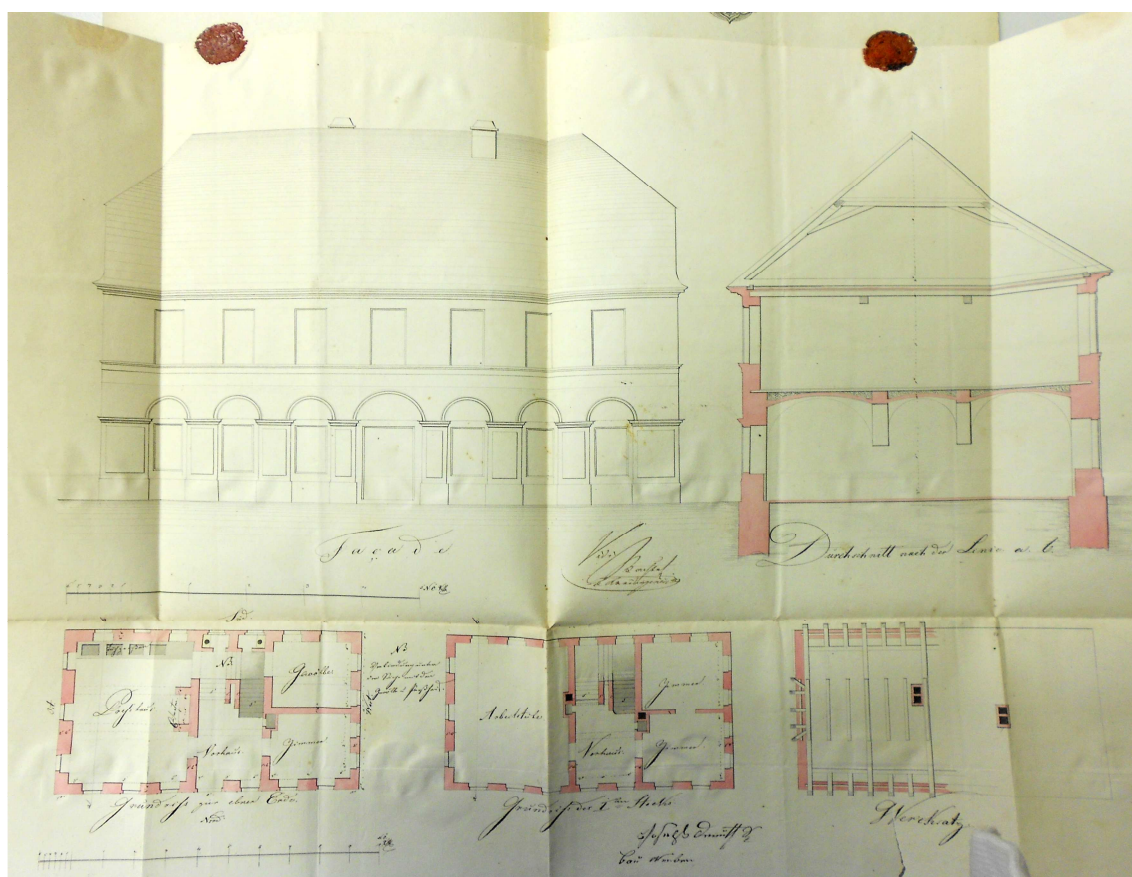


Obr. 2 – Grafika zobrazující bitvu u Liberce v roce 1757 s axonometrickým vyobrazením Janova Dolu a schematickým plánem Liberce v popředí



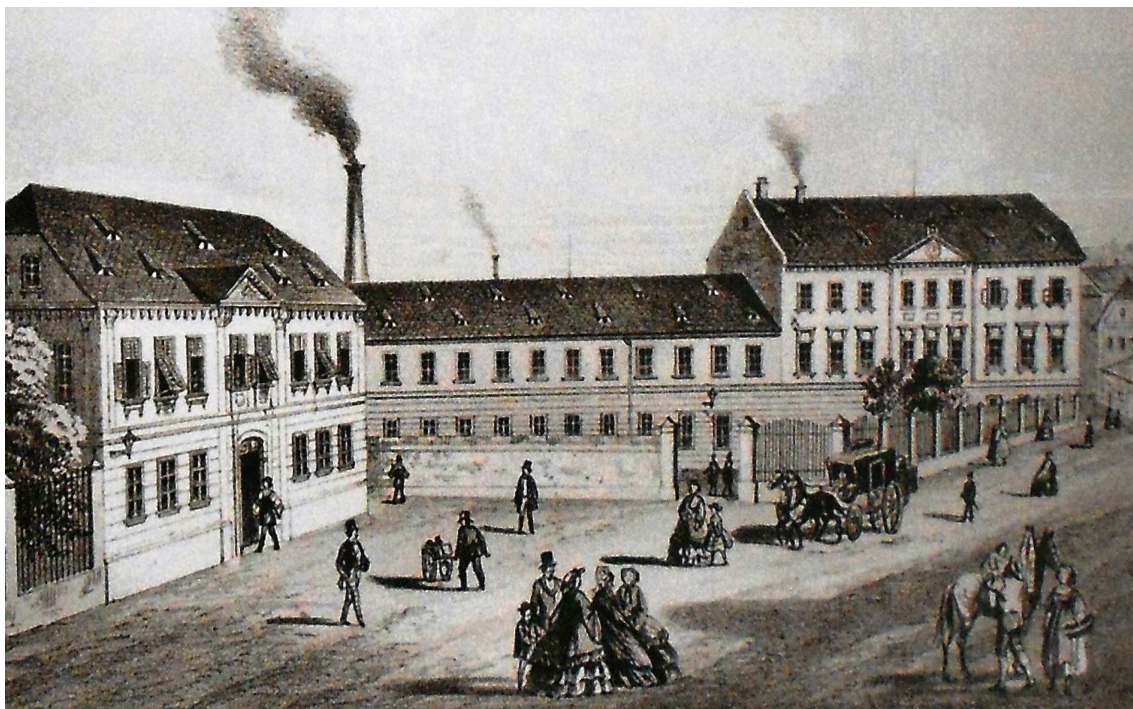


Obr. 3 – Parcela s bývalou Demuthovou továrnou v dnešní Blažkově ulici



Obr. 4 – Stavební náčrt bývalé Demuthovy továrny



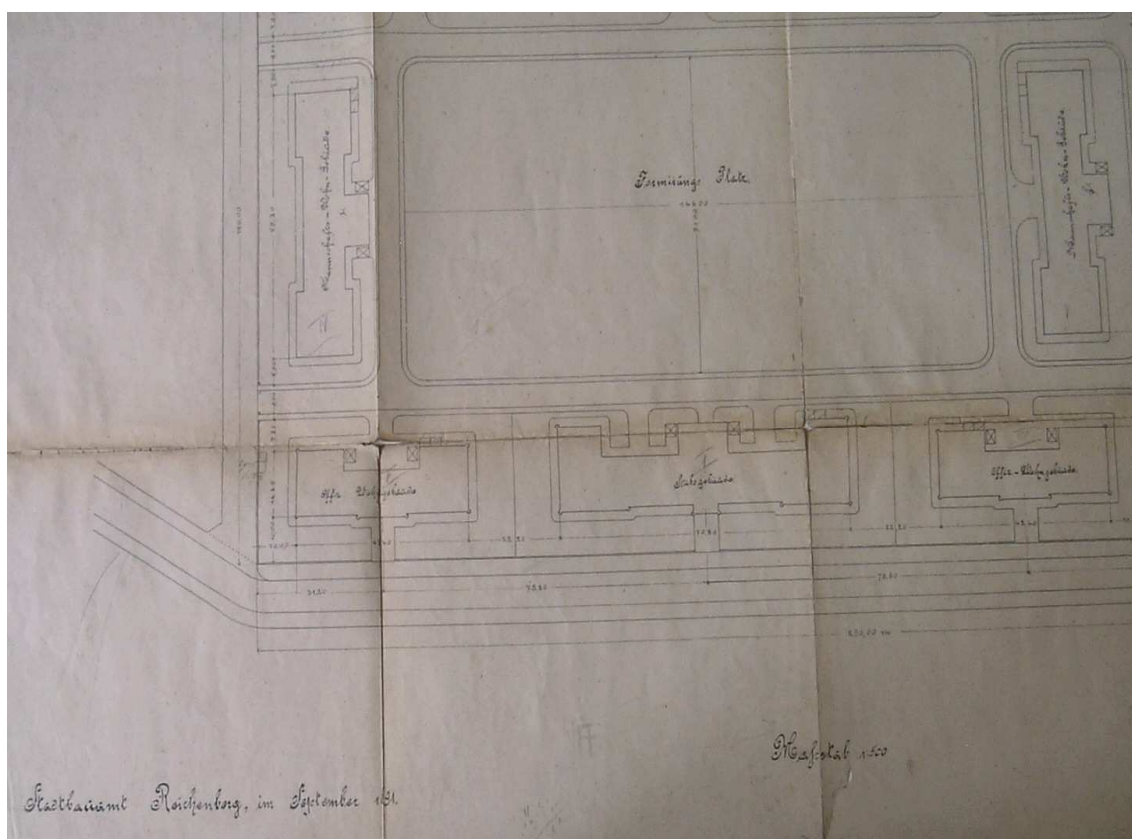


Obr. 5 – Demuthova továrna v době své největší slávy

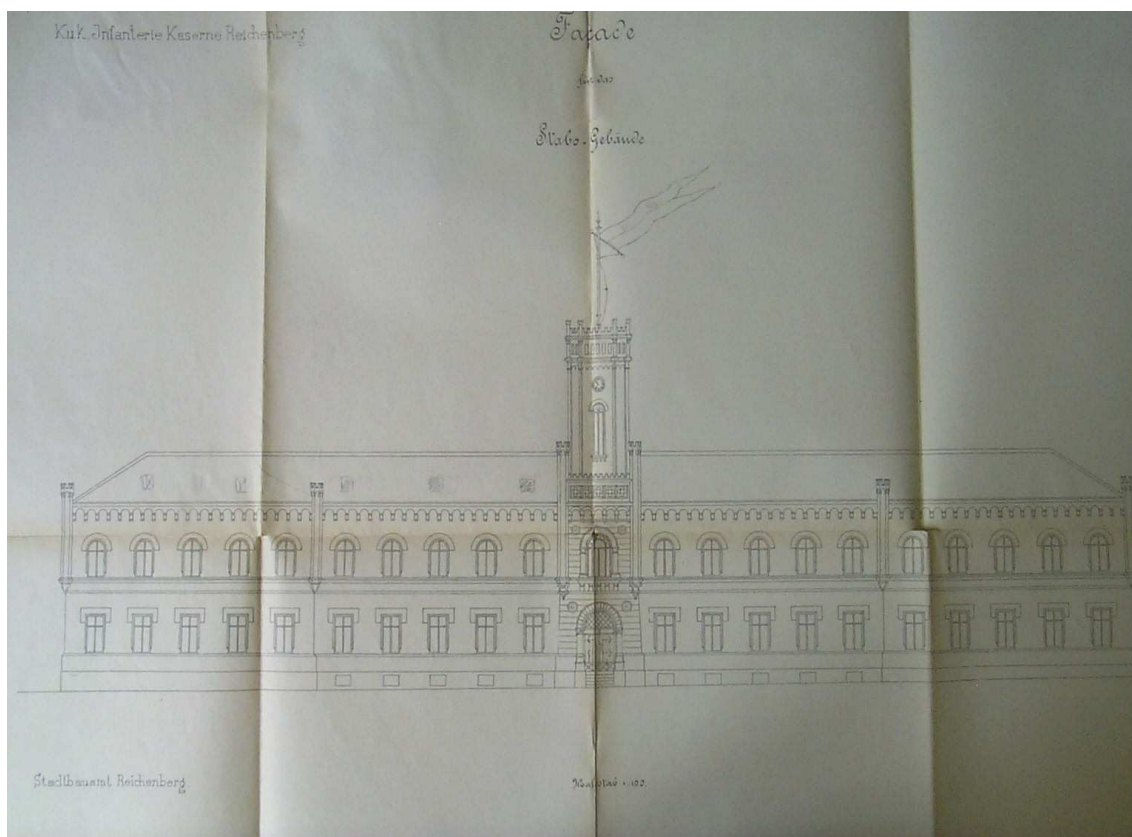


Obr. 6 – Detail žulových základových kvádrů a překladů z destrukční zásypové vrstvy z původní Demuthovy továrny (současnost)





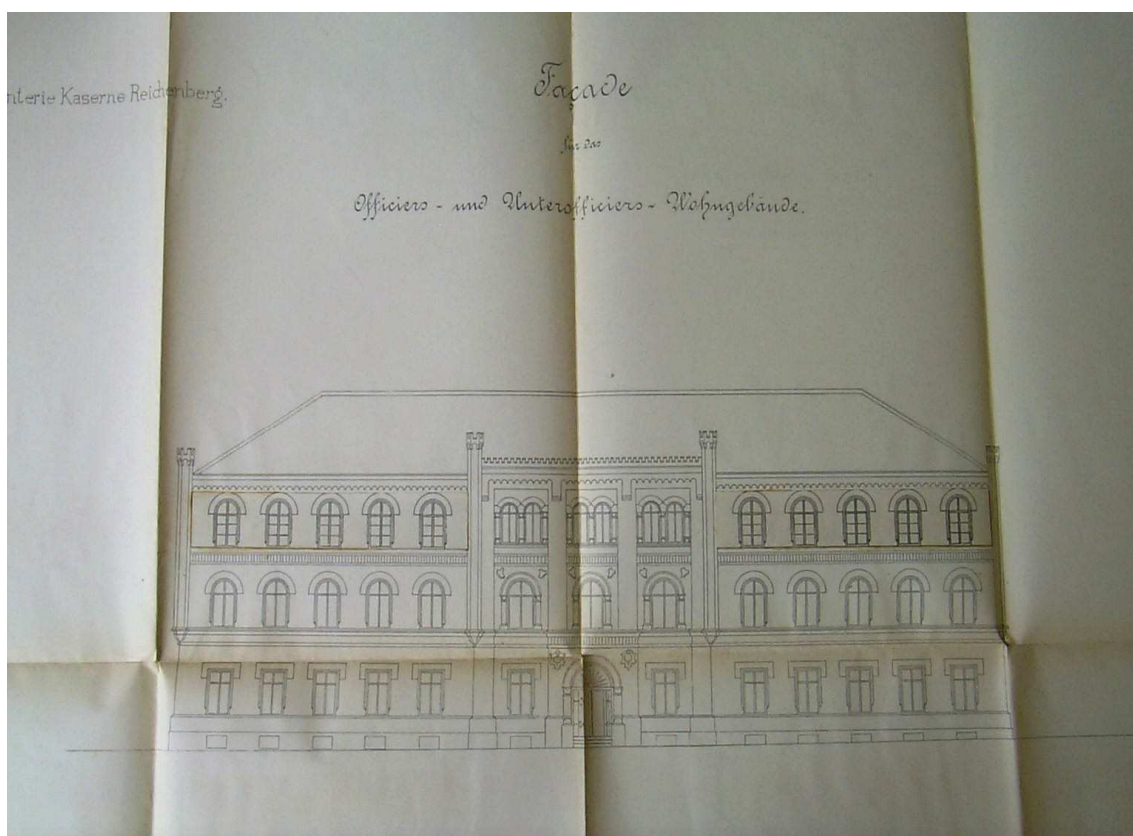
Obr. 7 – Dolní kasárna v Liberci – areál (stavební dokumentace)



Obr. 8 – Dolní kasárna v Liberci – budova velitelství (stavební dokumentace)

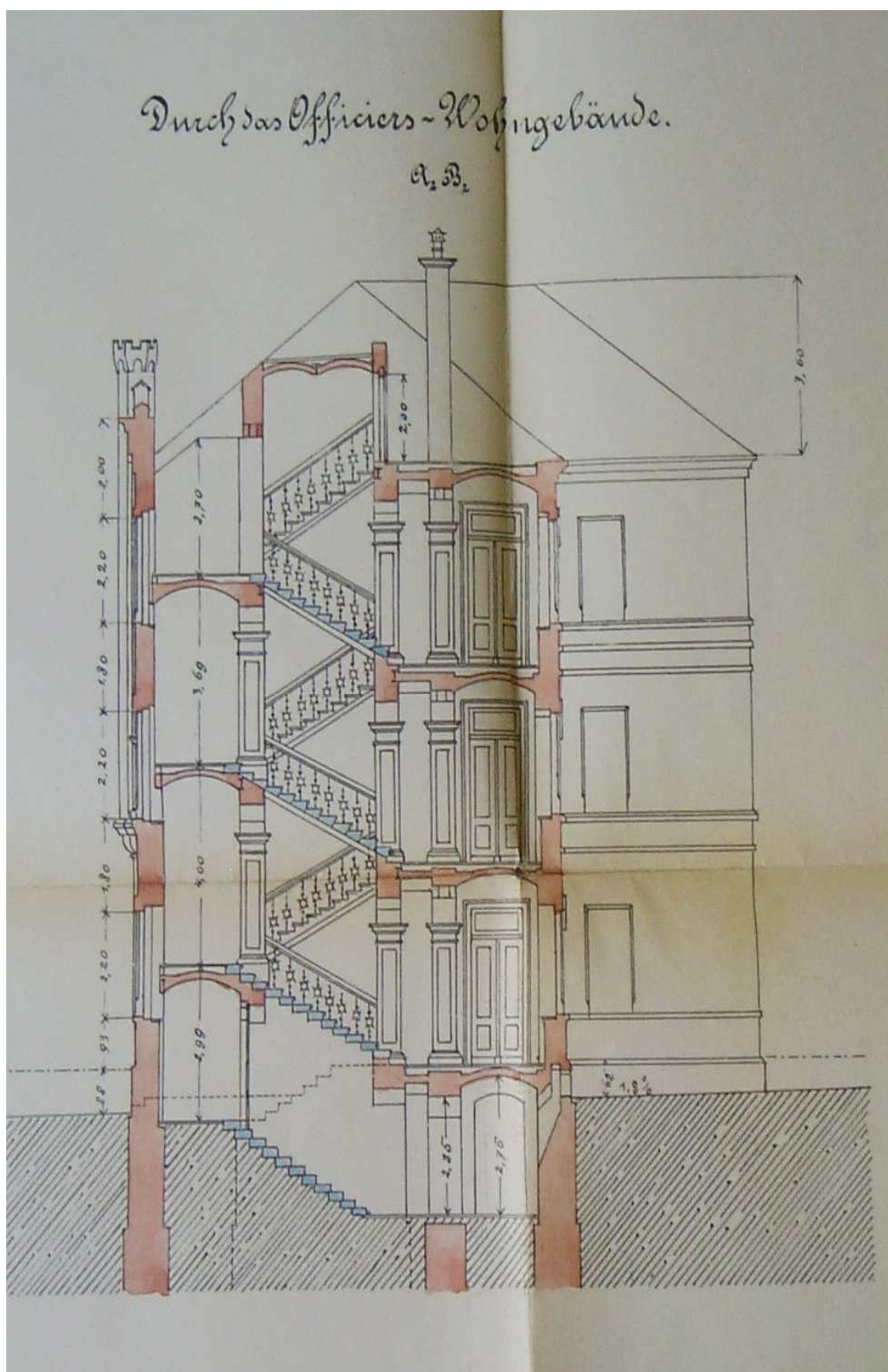


Obr. 9 – Dolní kasárna v Liberci – budova velitelství (stavební dokumentace)

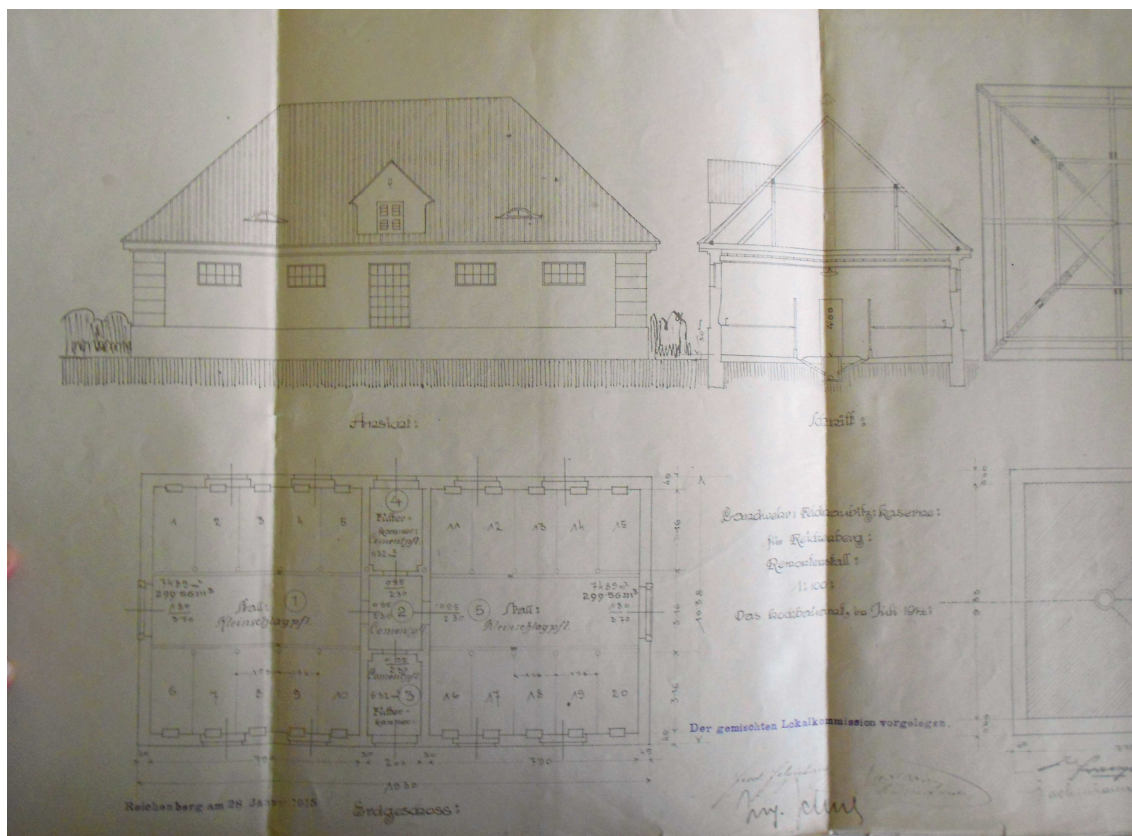


Obr. 10 – Dolní kasárna v Liberci – důstojnická ubytovna (stavební dokumentace)

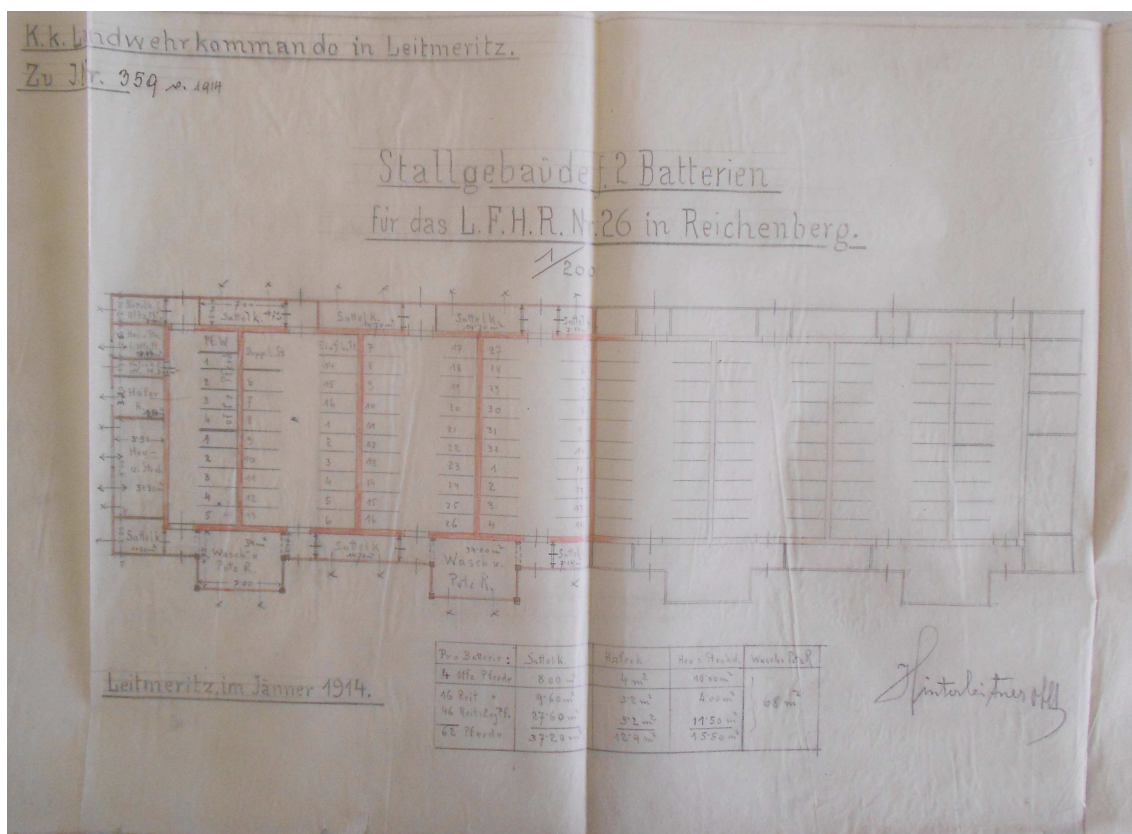




Obr. 11 – Dolní kasárna v Liberci – důstojnická ubytovna (stavební dokumentace)



Obr. 12 – Horní kasárna v Liberci – konírny (stavební dokumentace)



Obr. 13 – Horní kasárna v Liberci – konírny (stavební dokumentace)



# Reuthers Ventilbrunnen

## mit dem neuen Auslauf „Doppelschutz“

D. R. P. angem. und D. R. G. M. Nr. 254 832 und 261 965

in schematischer Darstellung.



Fig. 1.



Fig. 2.

Zuhalten des Auslaufs beim Öffnen (Fig. 1) des  
Brunnenventils stört die Funktion des Brunnens  
nicht und füllt den Brunnen auch nicht an!

Unterhalten eines gefüllten Behälters (Fig. 2) unter  
den Auslauf beim Schließen des Brunnenventils  
läßt den Brunnen nicht aus diesem zurücksaugen!

daher

**kein Einfrieren des Brunnens,  
keine Verunreinigung des Trinkwassers!**

Fig. 1.  
Hauptausmündung zugestöpselt, Ausströmung durch  
die Nebenausmündungen ins Freie.

Fig. 2.  
Hauptausmündung taucht in Flüssigkeit, Nebenaus-  
mündung kann nicht eintauchen, Lufteinströmung  
durch diese.

Diese Doppelwirkung wird von  
keinem anderen Ventilbrunnen erreicht.

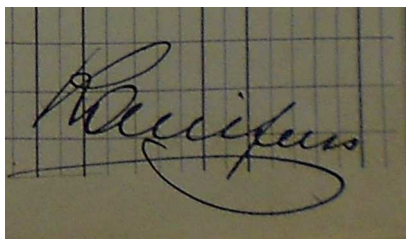
Unser  
neuer Auslauf „Doppelschutz“  
kann ohne weiteres an jedem  
Brunnen irgendwelchen Systems  
angebracht werden!

Wir bitten die Erläuterungen auf folgenden Seiten  
beachten zu wollen.

Eigentumsrecht vorbehalten.

Obr. 14 – Reklamní nabídka na vodovodní součástky adresovaná velitelství Horních kasáren

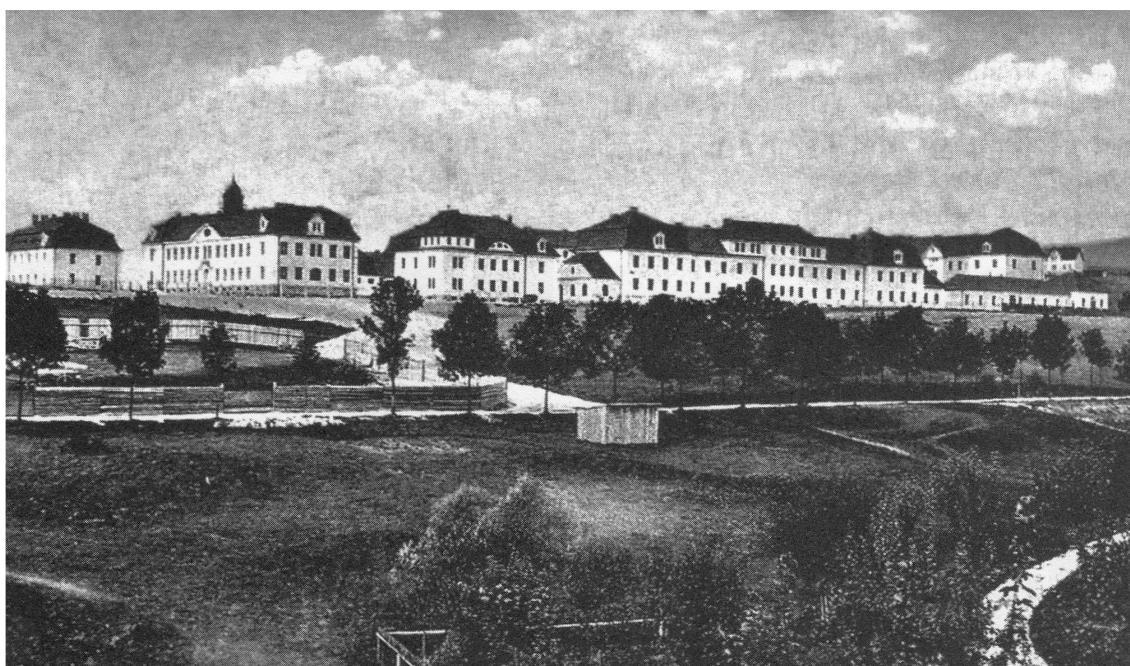




Obr. 15 – Podpis architekta Adolfa Kaulferse

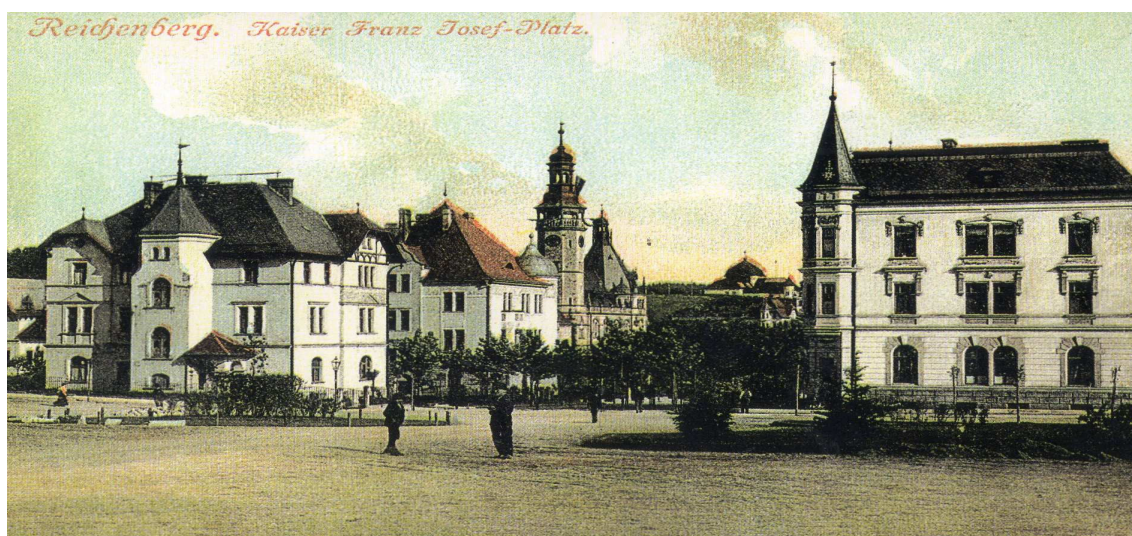


Obr. 16 – Dolní kasárna v Liberci (pohlednice z roku 1912)



Obr. 17 – Pohled na Horní kasárna v Liberci přes ještě nezastavěnou Údolní ulici (stav před rokem 1915)





Obr. 18 – Náměstí před Dolními kasárnami v Liberci (pohlednice z roku 1906)



Obr. 19 – Dolní kasárna v Liberci (stav kolem roku 1938)



Obr. 20 – Dolní kasárna v Liberci, budova velitelství (současný stav)





Obr. 21 – Dolní kasárna v Liberci, detail věže nad vstupem do objektu (současný stav)



Obr. 22 – Dolní kasárna v Liberci, vstupní brána (současný stav)





Obr. 23 – Dolní kasárna v Liberci, bývalá důstojnická ubytovna (současný stav)

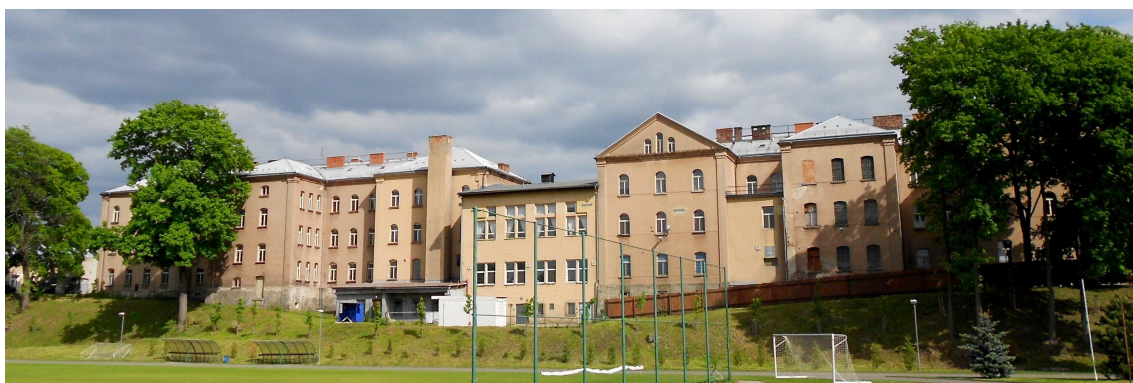


Obr. 24 - Dolní kasárna v Liberci, průhled do kasárenského dvora (současný stav)





Obr. 25 – Dolní kasárna v Liberci, ubytovna mužstva (současný stav)



Obr. 26 – Dolní kasárna v Liberci, pohled ze Svojsíkovy ulice (současný stav)



Obr. 27 – Dolní kasárna v Liberci, pohled z ulice Holého (současný stav)





Obr. 28 – Horní kasárna v Liberci, pohled z ulice Horská (současný stav)



Obr. 29 – Horní kasárna v Liberci, detail budovy z ulice Horská (současný stav)





Obr. 30 – Horní kasárna v Liberci, hlavní budova z ulice Božích bojovníků (současný stav)



Obr. 31 – Horní kasárna v Liberci, pohled na hlavní budovu ve směru od Žižkova náměstí (současný stav)





Obr. 32 – Horní kasárna v Liberci, detail hlavní budovy (současný stav)



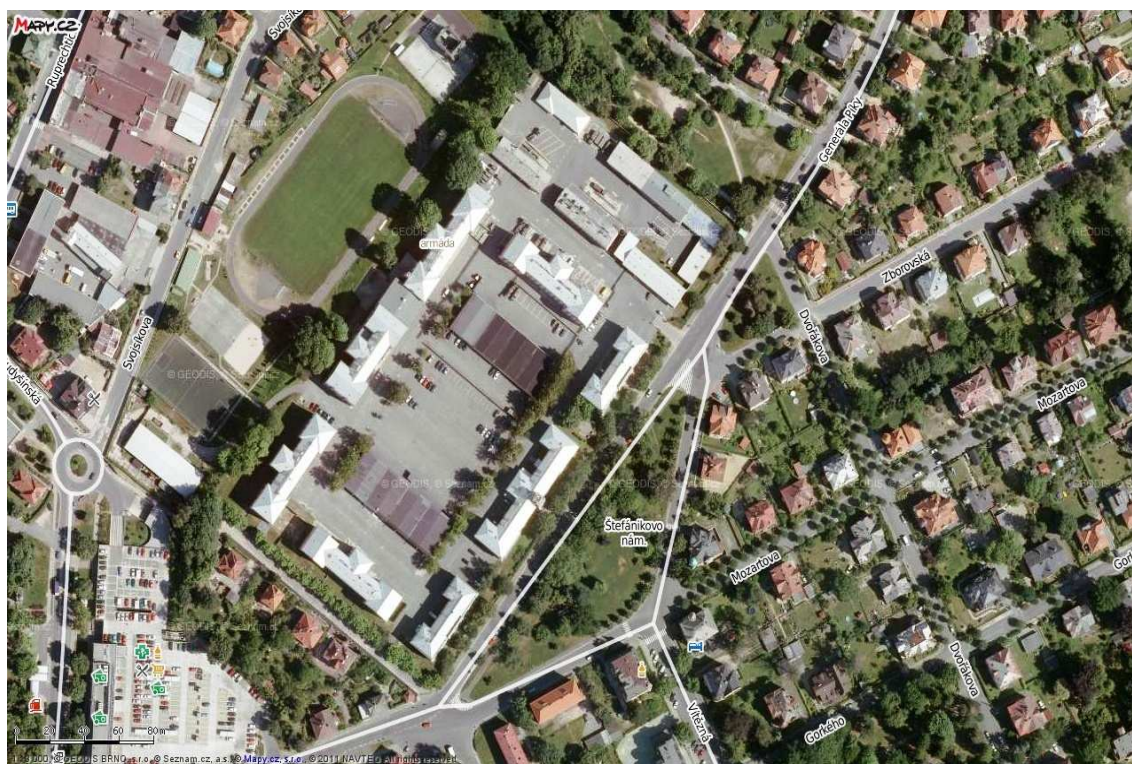


Obr. 33 – Horní kasárna v Liberci, pohled ke křižovatce ulic Horská a Božích bojovníků (současný stav)



Obr. 34 – Horní kasárna v Liberci, pohled z ulice Javorová (současný stav)





Obr. 35 – Letecký snímek Dolních kasáren v Liberci (aktuální stav podle Mapy.cz)



Obr. 36 – Letecký snímek Horních kasáren v Liberci (aktuální stav podle Mapy.cz)





Obr. 37– Vojenská hudba před Dolními kasárnami v Liberci (pohlednice z roku 1906)



Obr. 38 – Přehlídka ke dni artilerie 25. 8. 1908 v Liberci (pohlednice z roku 1908)





Obr. 39 – Pohřeb tureckého vojáka před Dolními kasárnami v Liberci (1913)



Obr. 40 – Vojenská hlídka v zajateckém táboře v Růžodole, kresba doplněná básní



Obr. 41 – Liberecká radnice obsazená československými vojáky 16. 12. 1918



Obr. 42 – Skupina československých legionářů před portálem liberecké radnice (1919)





Obr. 43 – Vojenská přehlídka k oslavě 28. října (fotopohlednice z roku 1924)



Obr. 44 – Kronika pěšího pluku 44





Obr. 45 – Příslušníci praporu SOS Liberec během cvičení na podzim 1937. Vlevo stojí velitel praporu podplukovník František Kruliš

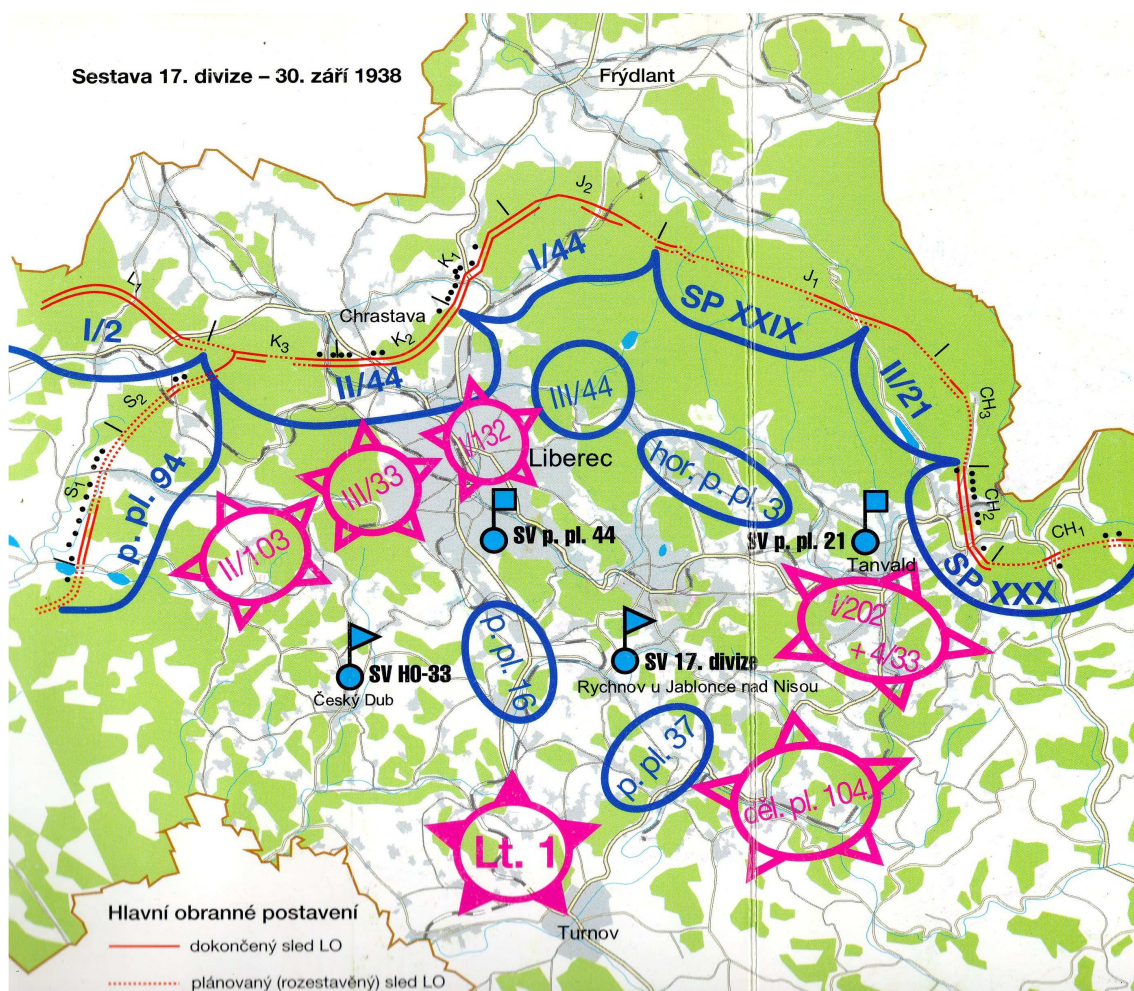


Obr. 46 – Jeden z mnoha průvodů SdP v Liberci v létě 1938





Obr. 47 – Vojenská hlídka u zátarasu pod viaduktem u libereckého vlakového nádraží, květen – září 1938



Obr. 48 – Sestava 17. divize ke 30. září 1938





Obr. 49 – MUDr. Václav Šamánek



Obr. 50 – Divizní generál Josef Janáček



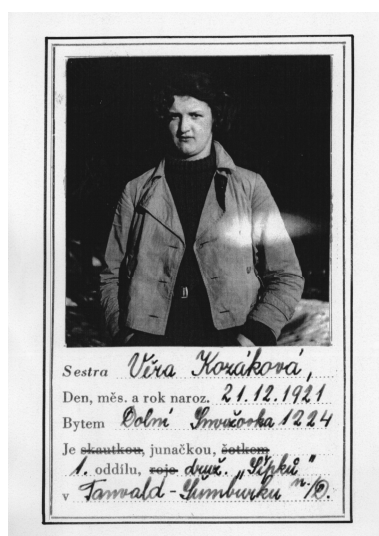
Obr. 51 – Podplukovník pěchoty Alois Štrobl



Obr. 52 – Plukovník pěchoty Otakar Zicha



Obr. 53 – Brigádní generál Stanislav Hnělčíka



Obr. 54 – Junácký průkaz Věry Kozákové



PRESIDENT  
REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ

UDĚLIL

V UZNÁNÍ BOJOVÝCH ZÁSLUH, KTERÉ ZÍSKAL V BOJI  
ZA OSVOBOZENÍ REPUBLIKY ČESKOSLOVENSKÉ  
Z NEPŘÁTELSKÉHO OBSAZENÍ

K O Z Á K O V Á V Ě R A

Dolní Smržovka

ČESKOSLOVENSKÝ VÁLEČNÝ KŘÍŽ 1939  
"IN MEMORIAM"

V Praze dne 16. února 1946.

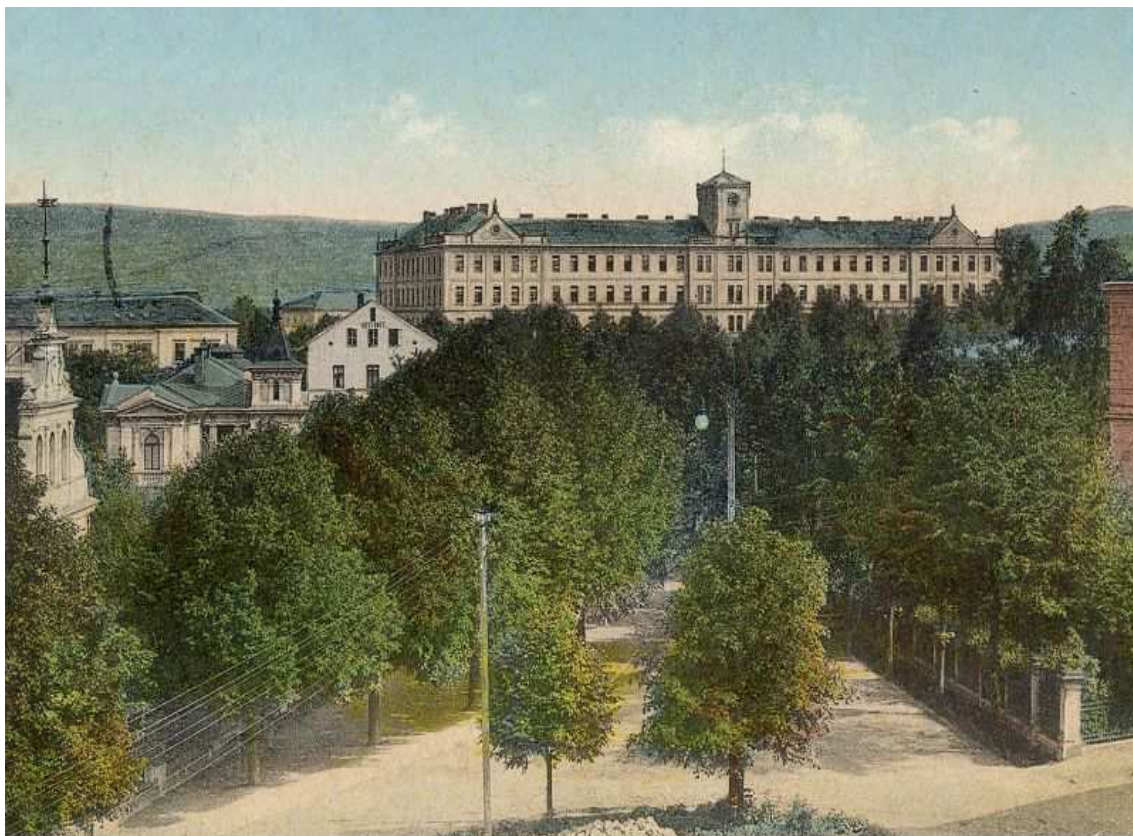


*Kozáková*

Číslo matriky: 18.163

Obr. 55 – Dekret prezidenta republiky k vyznamenání Věry Kozákové Československým válečným křížem im memoriam





Obr. 56 – Horní kasárna v Turnově (nedatovaná pohlednice)



Obr. 57 – Horní a Dolní kasárna v Turnově (nedatovaná pohlednice)





Obr. 58 – Nástup 1. maršbatalionu pěšího pluku 94 na turnovském náměstí před odjezdem do Bosny



Obr. 59 – Vojenská mše na cvičišti za Daliměřicemi 31. 7. 1914







Obr. 63 – Povstalci ukořistěný německý stíhač tanků Hetzer v Turnově (květen 1945)



Obr. 64 – Pohřbívání německých vojáků padlých v Turnově a okolí (1945)



Obr. 65 – Bývalá Horní kasárna v Turnově, stav po rekonstrukci (současný stav)





Obr. 66 – Bývalá Dolní kasárna v Turnově, stav po rekonstrukci (současný stav)



Obr. 67 – Letecký snímek bývalých Horních a Dolních kasáren v Turnově (současný stav)